

EPISCOPIA CUMANILOR. COORDONATE EVOLUTIVE

DE

VICTOR SPINEI

Interesul pentru problema genezei și evoluției Episcopiei cumanilor datează de mai multe sute de ani. Cele dintâi preocupări consistente în acest sens le-a manifestat cărturarul maghiar Joseph Benkő, care a consacrat inițiativelor prozelitice din epoca medievală și modernă ale bisericii romano-catolice din regiunile carpato-dunărene o amplă monografie în două volume, tipărite în capitala Imperiului habsburgic în 1781¹. Reliefând o remarcabilă erudiție pentru epoca în care a fost elaborat, dar și lacune în privința discernământului critic, opus-ul său a avut menirea de a spori cota de interes istoriografic față de dioceza întemeiată în zona curburii Carpaților spre sfârșitul primului sfert al mileniului al II-lea². În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea³, dar mai cu seamă în cursul secolului al XIX-lea⁴ și în primii ani ai veacului următor⁵, acestui organism ecleziastic i s-a dedicat o literatură de specialitate destul de bogată.

Un moment semnificativ pentru investigațiile asupra Episcopiei cumanilor l-a constituit apariția disertației lui Nikolaus (Miklós) Pfeiffer pentru titlul de doctor la Facultatea de Teologie a Universității de la Freiburg / Fribourg din Elveția, publicată în anul 1913⁶. Bazându-se pe o solidă armătură documentară, pe care o include în anexele lucrării⁷, teologul descins în Țara Cantoanelor a întreprins o doctă prospectare privind misionarismul dominican în Regatul ungar, rezervând și diocezei cumanilor un capitol bine structurat. Cu aproape trei secole înaintea sa, problema organizării provinciale a fraților predicatori din Ungaria fusese

¹ J. Benkő, *Milkovia sive antiqui Episcopatus Milkoviensis*, I–II, Viennae, 1781.

² *Ibidem*, I, p. 105–117.

³ G. Pray, *Annales Regum Hungariae*, I, Vindobonae [Viena], 1763, p. 231–232, 240–241; S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae, ex fide domesticorum et externorum scriptorum*, V, Posonii et Cassoviae [Bratislava-Košice], 1783, p. 508–511, 706–709.

⁴ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, I, ed. F. Fugariu, București, 1967, p. 396–397; J. Ch. v. Engel, *Geschichte des ungrischen Reiches*, I, Viena, 1834, p. 318; I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn, I, Die Urgeschichte und die Zeit der Herzoge und Könige aus Arpad's Stamme bis 1301*, ed. a 2-a prelucrată de E. Klein, Leipzig, 1867, p. 342; R. Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, p. 332; I. Gyárfás, *A jasz-kunok története*, II, Kecskemét, 1873, p. 219–225; E. v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, I, București, 1878, p. 177–180; idem [E. de Hurmuzaki], *Fragmente din istoria românilor*, I, București, 1879, p. 218–220; P. Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Viena-Teschen, 1883, p. 85–88; G. Schmidt, *Romano-Catholici per Moldaviam Episcopatus et rei Romano-Catholicae res gestae*, Budapesta, 1887, p. 13–16; P. Golubovskii, *Половцы в Венгрии*, Kiev, 1889, p. 67–71; I. Barbovescu, *Die Basch-Araba und die Anfänge des rumänischen Staates*, în *Romänische Revue*, VII, 1891, p. 209–210; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, II, Budapesta, 1893, p. 126–128; G. C. Conduratu, *Încercări istorice. Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria – până la anul 1526*, București, 1898, p. 36–37.

⁵ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1901, p. XII–XIV; idem, *Istoria poporului românesc*, ed. G. Penelea, București, 1985, p. 115–116, 141; C. Kogălniceanu, *Istoria românilor*, I, *Istoria veche și istoria medie*, 1, Iași, 1903, p. 38–40; W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła lacińskiego na Rusi*, Lwow, 1904, p. 277–279; R. Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Ser. a II-a, XXVII, 1904–1905, p. 272–281; D. Stănescu, *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice*, București, 1906, p. 9–13; C. Auner, *Episcopia Milcoviei*, în *Revista catolică*, I, 1912, p. 533–551; A. Bunea, *Încercare de istoria românilor până la 1382*, București, 1912, p. 133–135.

⁶ N. Pfeiffer, *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von Ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242*, Zürich, 1913, p. 75–92.

⁷ *Ibidem*, p. 177–198.

tratată pe baza unei documentații remarcabile pentru nivelul de atunci al istoriei ecleziastice de către Sigismund Ferrari⁸. Cu toate că geneza Episcopiei cumanilor și-a aflat doar o tratare tangențială în monografia sa, aceasta a oferit explicații substanțiale asupra substratului doctrinar și osaturii instituționale a dominicanilor în regiunile cuprinse între lanțul carpatic și cursul Niprului⁹.

După analiza de mare rigoare cărturărească datorată lui Nikolaus Pfeiffer, în anii Primului Război Mondial și în perioada interbelică au mai apărut și alte lucrări asupra temei în discuție¹⁰. Dintre acestea se remarcă, prin dimensiuni și printr-o tratare nuanțată a detaliilor, sintezele datorate lui Ioan Ferent¹¹ și László Makkai¹², care, în pofida scurgerii mai multor decenii de la apariție, continuă – la fel ca și cea a lui Nikolaus Pfeiffer – să rămână lecturi profitabile pentru specialiștii domeniului. O dovadă în acest sens reprezintă citarea lor constantă în literatura savantă, dar și faptul că monografia canonicului Ioan Ferent a fost tradusă în maghiară la Budapesta¹³ și reeditată de curând la Iași, prin eforturile unuia din descendenții săi¹⁴.

În anii celei de-a doua mari conflagrații mondiale¹⁵ și în a doua jumătate a secolului al XX-lea un număr și mai mare de istorici, laici și ecleziastici, din diferite țări, au tratat chestiuni legate de apariția și evoluția eparhiei în studii speciale sau în capitole ori paragrafe ale unor volume de sinteză¹⁶, interesul pentru problematica

⁸ S. Ferrarius, *De rebus Ungaricae Provinciae (Sac.) Ordinis Praedicatorum*, Viennae Austriae, 1637.

⁹ *Ibidem*, p. 36–44, 464–466.

¹⁰ S. Salaville, *Un peuple de race turque christianisé au XIIIe siècle: les Comans*, în *Échos d'Orient*, 17, 1914, p. 203–204; R. Cădea, *Der Katholizismus in der Donaufürstentümern*, Leipzig, 1916, p. 5–9; L. Lemmens, *Die Heidenmissionen des Spätmittelalters*, Münster in Westf., 1919, p. 18–19; B. Altaner, *Die Dominikanermisionen des 13. Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und der Mohammedaner- und Heidenmission des Mittelalters*, Habelschwerdt (Schles.), 1924, p. 141–148; I. Györffy, *A kunok megtérése*, în *Protestáns Szemle*, 34, 1925, p. 670–671; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 4-a, I, ed. V. Mihailescu-Bîrliiba, București, 1985, p. 433–435; Gh. Duzinchievici, *Propaganda cistercită printre români. În legătură cu cronica lui Albricus Trium-Fontium*, în *Cercetări istorice*, IV/II, 1928, p. 130–135; N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a 2-a, I, București, 1928, p. 22, 26–27; idem, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, ed. R. Constantinescu, București, 1980, p. 121–122; idem, *Istoria românilor*, III, *Cittorii*, ed. V. Spinei, București, 1993, p. 98–99; A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1929, 2, p. 231–236; C. Kogălniceanu, *România de dincoace de Carpați sub dominațiunea ungarilor până la întemeierea Țării Românești și a Moldovei*, în *Arhiva*, XXXVII, 1930, 2, p. 105–106; idem, *Istoria veche a românilor*, 1938, p. 23–24; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, ed. D. C. Giurescu, București, 2003, p. 275–276; G. Lükö, *Havaselve és Moldva népei a X–XII. században*, în *Ethnographia Népélet*, XLVI, 1935, 1–4, p. 104–105.

¹¹ I. Ferent, *Cumanii și episcopiile lor*, Blaj, 1931, p. 133–152.

¹² L. Makkai, *A milkói (kún) püspökség és népei*, Debrecen, 1936, p. 3–44.

¹³ I. Ferent, *A kunok és püspökségük*, trad. P. P. Domokos, Budapesta, 1981.

¹⁴ Idem, *Începuturile Bisericii Catolice din Moldova*, ed. E. Ferent, Iași, 2004, p. 243–271. În această ediție, pe lângă volumul tipărit la Blaj în 1931, au fost incluse și câteva articole publicate în periodice din perioada interbelică.

¹⁵ Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 10–25; I. P. M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii, păstorii lor de veacuri*, Săbăoani-Roman, 1941, p. 23–27; S. Reli, *Istoria vieții bisericești a românilor*, I, Cernăuți, 1942, p. 203–205; L. Mikecs, *Ursprung und Schicksal der Tschango-Ungarn*, în *Ungarische Jahrbücher*, XXIII, 1943, p. 267–268; I. Șchiopul, *Țările românești înainte de secolul al XIV-lea*, București, 1945, p. 150–154.

¹⁶ L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 61–62; idem, *Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526)*, în *Erdély története*, red. B. Köpeczi, I, *A kezdetektől 1606-ig*, ed. L. Makkai, A. Mócsy, Budapesta, 1987, p. 305–306; J. Richard, *Les missions chez les Mongols aux XIIIe et XIVe siècles*, în *Histoire universelle des missions catholiques*, I, *Les missions des origines au XVIIe siècle*, ed. S. Delacroix, Monaco, 1956, p. 176–177; idem, *La Papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XIIIe-XVe siècles)*, Roma, 1977, p. 24–26; *Ibidem*, ed. a 2-a, Roma, 1998, p. 24–26; Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, I, București, 1957, p. 135–137; Al. Gonța, *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși până la întemeiere. Voievodatul lui Dragoș*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXVI, 1960, 9–12, p. 555–571; idem, *România și Hoarda de Aur, 1241–1502*, München, 1983, p. 22–23; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.–18. Jahrhundert)*, München, 1960, p. 69–71, 97–99; Șt. Pascu, *Feudalismul timpuriu între Carpați și Dunăre în secolul al XII-lea și în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Istoria României*, II, ed. A. Oțetea, M. Berza, B. T. Cămpina, Șt. Pascu, Șt. Ștefănescu, București, 1962, p. 113–114; V. T. Pashuto, *Половецкое епископство*, în *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag*, ed. W. Steinitz, P. N. Berkov, B. Suchodolski și J. Dolanský, Berlin, 1966, p. 33–40; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 39–42; P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 259–261; idem,

respectivă menținându-se la cote destul de înalte și în primii ani ai noului secol și mileniu¹⁷. Valoarea acestor lucrări este foarte diferită, pe lângă texte ce constituie contribuții științifice viabile fiind publicate și altele –

Einführung in die Geschichte der rumänischen Kultur, trad. C. A. Alioth, București, 1977, p. 223–228; S. Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, 1973, p. 104–106; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, București, 1974, p. 168–172; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, *Din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor românești*, București, 1975, p. 211–212; P. F. Parasca, *Политика Венгерская королевства в Восточном Прикарпатье и образование Молдавского феодального государства*, în *Карпато-Дунайские земли в средние века*, ed. Ia. S. Grosul, Chișinău, 1975, p. 40–43; idem, *Внеинеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, Chișinău, 1981, p. 17–21; I. Nania, *Cruceburg – Episcopatul Cumaniei – Cetatea Dîmboviței – Cetățeni*, în *Archiva Valachica. Studii și materiale de istorie și istorie a culturii*, 8, 1976, p. 85–87; V. P. Shusharin, *Свидетельства письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения восточного Прикарпатья первой половины XIII века*, în *История СССР*, 1978, 2, p. 46–51; A. A. Bolșacov-Ghimpu, *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere (Contribuții la istoria Moldovei în secolele IV–XIV)*, București, 1979, p. 58–61; C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI–XIV*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»*, XVI, 1979, p. 174–179; I. O. Kniaz'kiî, *О половецких епископиях в Карпато-Дунайских землях (Сообщение)*, în *Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы (до середины XIX в.)*, ed. V. D. Koroliuk, Chișinău, 1980, p. 244–251; idem, *Славяне, волохи и кочевники Днестровско-Карпатских земель (конец IX – сер. XIII вв.)*, ed. G. G. Litavrin, Kolomna, 1997, p. 154–165; M. Holban, *Despre Țara Severinului și Banatul de Severin în secolul al XIII-lea*, în eadem, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, București, 1981, p. 51–53; V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, București, 1982, p. 68–71, 106; *Ibidem*, ed. a 2-a, Chișinău, 1994, p. 86–89, 94–96; V. Spinei, *Moldavia in the 11th–14th Centuries*, trad. L. Teodoreanu și I. Sturza, București, 1986, p. 51–54; V. Gh. Sibiescu, *Episcopatul cuman de la Milcovia (1227 [1228]–1241): Împrejurările înființării; rezistența băștinașilor români-ortodocși*, în *Spiritualitate și istorie la întorsătura Carpaților*, I, ed. A. Plămădeală, Buzău, 1983, p. 284–320; C. Bonev, *L'Église orthodoxe dans les territoires carpato-danubiens et la politique pontificale pendant la première moitié du XIII s.*, în *Études balkaniques*, 22, 1986, 4, p. 104–105; O. Bârlea, *Die Konzile des 13.–14. Jahrhunderts und die ökumenische Frage*, Wiesbaden, 1989, p. 76–79; P. Pavlov, *Средневековая България и куманите. Военнополитически отношения (1186–1241 г.)*, în *Трудове Великотърновския Университет "Св. Св. Кирил и Методиѝ"*, 27, 1989 [1992], 3, p. 42–43; G. Györfy, *La christianisation des Hongrois et les peuples de la Hongrie*, în *L'Église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIVe–XVe siècles)*, Roma, 1990, p. 65–66; D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini și pînă în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 64–66; Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea între cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 66–69, 75–76; M. Păcurariu, *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche* (Oikonomia, 33), Erlangen, 1994, p. 113–114; Z. J. Kosztołnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, Boulder-New York, 1996, p. 97, 102; R. Baker, *On the Origin of the Moldavian Csángós*, în *The Slavonic and East European Review*, 75, 1997, 4, p. 670–671; A. Coman, *Rumänen, Kumanen, Osmanen. Zur Geschichte und Sprachgeschichte Südosteuropas vom IX.–XX. Jhr.*, Fulda-Hermannstadt, 1998, p. 388, 421; F. Solomon, *Episcopia Cumaniei – Episcopia Milcoviei. Două episoade din istoria relațiilor româno-maghiare*, în *Studii istorice româno-ungare*, ed. L. Nastasă, Iași, 1999, p. 7–9, 15–16; D. N. Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța*, I, Cluj-Napoca, 2000, p. 101–102, 161–163; Gy. Kristó, *Histoire de la Hongrie médiévale*, I, *Le temps des Árpáds*, trad. Ch. Philippe, Rennes, 2000, p. 137–138; L. Rásonyi, *Turcs non-islamisés en Occident (Péchéhénégues, Ouzes et Qiptchaqs et leurs rapports avec les Hongrois)*, în *History of the Turkic Peoples in the Pre-Islamic Period / Histoire des Peuples Turcs à l'Époque Pré-Islamique*, ed. H. R. Roemer, cu asist. W.-E. Scharlipp (*Philologiae et Historiae Turcicae Fundamenta*, I), Berlin, 2000, p. 317.

¹⁷ N. Berend, *At the Gate of Christendom. Jews, Muslim and "Pagans" in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300*, Cambridge, 2001, p. 214–218; L. Makkai, *Transylvania in the Medieval Hungarian Kingdom (896–1526)*, în *History of Transylvania*, I, *From the Beginning to 1606*, ed. L. Makkai și A. Mócsy, Boulder, Colorado / Highland, 2001, p. 435–436; Șt. Pascu, N. Constantinescu, V. Spinei, R. Popa, *Cnezatele, voievodatele, «țările» românești și tendințele lor de autonomie și de unificare*, în *Istoria românilor*, III, *Genezele românești*, ed. Șt. Pascu, R. Theodorescu, București, 2001, p. 363–365; Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001, p. 158–170, 292–296; A. Măcriș, *Et in Cumania ego. Colaborațiunea româno-cumană în secolele XII–XIV. Cumanii și etnogeneza găgăuzilor*, București, 2002, p. 11–12; I. I. Nistor, *Istoria românilor*, I, ed. F. Rotaru, București, 2002, p. 120–121; A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților în secolele X–XV*, Brăila, 2002, p. 96–97; A. Despinescu, *Prezența dominicană pe teritoriul de la răsărit de Carpați*, în *Buletin istoric* (Episcopia Romano-Catolică Iași, Departamentul de Cercetare Științifică), 4, 2003, p. 150–152; G. Kristó, *Early Transylvania (895–1324)*, Budapesta, 2003, p. 153–154; idem, *Ardealul timpuriu (895–1324)*, trad. I. Pászka, Szeged, 2004, p. 247–248; T. Sălăgean, *Transylvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, Cluj-Napoca, 2003, p. 22–23; idem, *Societatea românească la începuturile evului mediu (secolele IX–XIV)*, în *Istoria României. Compendiu*, ed. I.-A. Pop, I. Bolovan, Cluj-Napoca, 2004, p. 177–178; idem, *Romanian Society in the Early Middle Ages (9th–14th Century)*, în *History of Romania. Compendium*, ed. I.-A. Pop, I. Bolovan, Cluj-Napoca, 2006, p. 172–173; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, [ed. a 3-a,] Iași, 2004, p. 216–218; F. Solomon, *Politică și confesiune la început de ev mediu românesc*, Iași, 2004, p. 87–92; T. Ferro, *I missionari*

preponderent numeric –, ce rezumă sau reiau idei colportate în scrieri anterioare. Despre dioceza catolică de pe versanții Carpaților există referiri în izvoarele narrative și în acte de cancelarie de proveniență diversă, fără însă ca numărul lor să fie prea mare. Cu toate că în ultimele decenii nu au mai fost relevate texte medievale noi cu privire la episcopie, medievistii au continuat să se ocupe constant de istoria sa, pe care au încercat să o explice prin evocarea fenomenelor de natură ecleziastică sau politică derulate în ținuturile învecinate.

În ceea ce ne privește, vom avea, de asemenea, în vedere conexiunile cu regiunile înconjurătoare, făcând apel însă nu numai la izvoarele scrise, ci și la cele arheologice, dar nu ne propunem să dezbatem decât cel mult tangențial aspectele asupra cărora s-au adus deja clarificări de substanță. Spațiul tipografic de care dispunem nu ne-a permis retrospectivii bibliografice, ci doar enumerări selective ale lucrărilor cu conținut mai bogat.

*

Pentru a înțelege împrejurările care au conlucrat la crearea episcopiei, ni se pare util ca pentru început să schițăm o succintă imagine a „preistoriei” acestei instituții ecleziastice.

Ideea convertirii cumanilor se înfiripase, după toate probabilitățile, încă la Dominic / Domingo (cca. 1170–1221) (fig. 1), ilustrul fondator al ordinului care îi va prelua numele. Fiu al lui Felix de Caleruega și al Juanei, Dominic era originar din localitatea Caleruega din Castilia. Numeroase aspecte legate de biografia sa rămân controversate, anumite informații colportate de textele hagiografice, omologate servil în vechea literatură ecleziastică, stârnind suspiciuni la o prospectare lucidă, detașată de prejudecăți. Astfel, nu există în prezent un *consensus omnium* nici în privința datei la care s-a născut și nici relativ la descendența sa genealogică. Apartenența la familia Guzmán pe linie paternă, la fel ca și la seminția Aza pe linie maternă, la un moment dat acceptată de majoritatea exegeților¹⁸, nu mai este astăzi admisă drept indubitabilă, ea fiind revendicată de-abia din secolul al XV-lea¹⁹.

Dovezile că ar fi plănuțit o cutezătoare întreprindere misionară în ținuturile păgânilor sunt decelabile în mai multe lucrări elaborate de contemporanii prestigiosului slujitor al Bisericii. Dintre acestea se remarcă *Libellus de principiis ordinis Praedicatorum* a lui Iordan de Saxonia (1190–1237) – prima biografie ce i s-a dedicat –, unde se relatează că, după o călătorie *ad Marchias*²⁰ (toponim ce desemna teritoriul Danemarcei²¹),

cattolici in Moldavia, Cluj-Napoca, 2005, p. 37–38; C. Hannick, *Kirchenlied und Missionierung: Zu den notierten Beispielen im Codex Cumanicus*, în *Il Codice Cumanico e il suo mondo. Atti del Colloquio internazionale Venezia, 6–7 dicembre 2002*, ed. F. Schmieder și P. Schneider, Roma, 2005, p. 200–201; A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII*, București, 2005, p. 31–32; V. Iorgulescu, *Le sud-est européen entre Byzance et Occident X^e–XIVe siècles. Le cas des Roumains*, Iași, 2005, p. 130–135; S. Kovács, *Bortz, a Cuman Chief in the 13th Century*, în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58, 2005, 3, p. 255–266; F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge, 2006, p. 406–407; E. Dumea, *Istoria Bisericii Catolice din Moldova*, Iași, 2006, p. 34–44, 46–47; V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, II, *Cumans and Mongols*, ed. a 2-a, trad. D. Bădulescu, Amsterdam, 2006, p. 352–353, 440–442; N. Djuvara, *Thocomerius-Negru Vodă, un voivod de origine cumână la începuturile Țării Românești. Cum a purces întemeierea primului stat medieval românesc dinaintea de “descălecătoare” și până la așezarea Mitropoliei Ungrovlahiei la Argeș. Noi interpretări*, ed. a 2-a, București, 2007, p. 18, 24, 27–28; T. Hardon, *Toponime istorice din spațiul est-carpatic cu importanță pentru Moldova medievală*, în *Elanul*, Giurcani, IX, 2007, 63, p. 18; L. Trofin, *O istorie a creștinismului la nordul Dunării de Jos până în secolul al XIII-lea*, București, 2007, p. 115–116.

¹⁸ Th. M. Mamachi, F. M. Pollidori, V. M. Badetti și H. D. Christianopoulo, *Annalium Ordinis Praedicatorum*, I, Romae, 1756, p. 6–17 (*Ab ortu S. Dominici ad Ordinem*); G. Cuper, *De S. Dominico confessore, fundatore Ordinis Fratrum Praedicatorum*, în J. B. Soller, J. Pini, G. Cuper, P. Boschi, *Acta sanctorum, Augusti*, I, ed. J. Carnandet, Parisii et Romae, 1867, p. 384–385; G. Guiraud, *San Domenico (1170–1221)*, Roma, 1906, p. 7; A. M. Walz, *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*, Romae, 1930, p. 1–2; *Ibidem*, ed. a 2-a, Romae, 1948, p. 1–2; M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique*, I, *Un homme évangélique*, Paris, 1957, p. 365–368; Lacordaire, *Vie de Saint Dominique*, Paris, 1960, p. 27–28; W. A. Hinnebusch, *The History of the Dominican Order. Origins and Growth to 1500*, Staten Island, N.Y., 1965, p. 15–16.

¹⁹ A. Lappin, *On the family and early years of St Dominic of Caleruega*, în *Archivum Fratrum Praedicatorum* (în continuare se va abrevia AFP), LXVII, 1997, p. 5–26; S. Tugwell, *Notes on the Life of St Dominic*, IV, în AFP, LXVII, 1997, p. 27–59.

²⁰ Iordan de Saxonia, *Libellus de principiis ordinis Praedicatorum*, ed. H.-C. Scheeben, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, XVI, *Monumenta historica sanctis patris nostri Dominici*, II, Romae, 1935, p. 33–34. Cf. și B. Jordanis de Saxonia, *Opera*, ed. J. J. Berthier, Friburgi Helvetiorum, 1891, p. 7 (*Opusculum primum de initiis Ordinis*).

²¹ Identificarea denumirii de *Marchia* cu *Dacia* <*Danemarca*> se întâlnește încă la prolificul autor dominican Bernard Gui (1261/1262–1331), răsplătit spre sfârșitul vieții pentru devotamentul său duhovnicesc cu un jilț episcopal în

episcopul de Osmă, Diego (Didacus) de Acebes, împreună cu subalternul său Dominic ar fi descins, în 1206, la Roma, unde au stăruit să primească permisiunea lui Inocențiu III de a pleca să propage creștinismul la cumani, dar nu au reușit însă să-i obțină consimțământul²². Proliferarea amenințătoare a ereziei albigenzilor l-a determinat pe înaltul pontif să le confere alte atribuții²³.

Solicitarea misionarismului „la cumani” este notificată numai într-o a doua redactare a textului lui Iordan, în cea dintâi figurând numele „sarazinilor” (*Saraceni*)²⁴. Este posibil ca el să fi substituit acest etnonim după ce a intrat în posesia unor informații biografice mai exacte asupra lui Dominic cu prilejul canonizării sale și după ce aflase de crearea Episcopiei cumanilor²⁵. Momentul exact de redactare a lucrării lui Iordan de Saxonia (Jordan von Sachsen) a constituit, de asemenea, un subiect litigios²⁶. Anumite indicii ar sugera că a fost scrisă în anul 1221, ulterior fiind prevăzută cu mici adaosuri și retușuri²⁷.

Într-o cronică dedicată mișcării albigenzilor, un contemporan al lui Iordan de Saxonia, Pierre des Vaux-de-Cernai, consemna numai doleanța episcopului Diego de Osmă de a primi asentimentul Curiei să predice Evanghelia lui Iisus Hristos printre „păgâni”, fără să nominalizeze neamul sau neamurile avute în vedere și fără să rețină numele subordonatului său castilian. Datând evenimentul în anul 1206²⁸, este evident că abatele francez se referea la același demers către Inocențiu III la care fusese părtaș și Dominic.

Referitor la intențiile lui Dominic de a se implica nemijlocit în opere de creștinare a unor etnii păgâne s-au păstrat totodată unele mărturii datorate câtorva din apropiații săi, făcute în cadrul procesului de canonizare, care a avut loc în anul 1233, la Bologna, locul unde și-a dat obștescul sfârșit și unde a fost înmormântat²⁹. Decizia de a constitui o comisie pontificală menită să investigheze viața și vocația apostolică a fondatorului Ordinului dominican a fost luată la 13 iulie 1233, de Grigore IX, la șase săptămâni după ce rămășițele trupesti îi fuseseră strămutate cu fastul adecvat într-un lăcaș de cult mai impozant și depuse într-un mormânt somptuos de marmură, ceea ce anticipa turnura sentințelor. Nouă frați predicatori – Ventura de Verona, Guillem de Monferrado, Amizo de Milano, Buonviso de Piacenza, Juan de Spania, Rudolf de Faenza, Ștefan de Lombardia, Paul de Veneția și Fruger de Peña –, dintre cei care îi fuseseră intimi lui Dominic în ultimii ani de viață, au fost convocați să depună mărturiile asupra sa începând de la 6 august, fiind audiați de către Filip de Vercelli, însărcinat cu această îndatorire de provincialul Ștefan de Lombardia³⁰. După colectarea depozițiilor privind

Spania: Bernardi Guidonis *Scripta de Sancto Dominico*, ed. S. Tugwell (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, XXVII), Romae, 1998, p. 94.

²² Iordan de Saxonia, *Libellus...*, p. 34–35. Cf. și B. Jordanis de Saxonia, *Opera*, p. 7–8 (*Opusculum...*); idem [Jordan von Sachsen], *Büchlein von den Anfängen des Predigerordens*, trad. S. Reisner și R. Zehetmayer, în *Jordan von Sachsen. Ordensmeister, Geschichtsschreiber, Beter. Eine Textsammlung*, ed. W. Hoyer, Leipzig, 2002, p. 39–40.

²³ H. C. Scheeben, *Der Heilige Dominikus*, Freiburg im Breisgau, 1927, p. 13 și urm.; M. H. Vicaire, *Une ambassade dans les Marches*, în P. Mandonnet, *Saint Dominique. L'idée, l'homme et l'oeuvre*, I, *Étapes*, ed. și completări M. H. Vicaire, Paris, 1937, p. 89–98; V. J. Koudelka, *Notes pour servir à l'histoire de Saint Dominique*, II, în *AFP*, XLIII, 1973, p. 5–11; G. Bedouelle, *Dominikus: von der Kraft des Wortes*, trad. H. M. Barth, Graz-Viena-Köln, 1984, p. 72 și urm.

²⁴ Iordan de Saxonia, *Libellus...*, p. 34–35: *Veniens autem ad dominum Innocentium summum pontificem instantanter expetiit, si fieri posset, gratiam cessionis, suam multipliciter allegans insufficientiam et immensam supra vires officii dignitatem. Revelavit quoque summo pontifici, sui cordis esse propositum conversioni Comanorum [forma inițială: Saracenorun] pro viribus operam adhibere, si cessionem eius dignaretur admittere. Non acquievit papa postulantis instantie sed nec saltem ei quamvis petenti voluit indulgere vel in remissionem peccatorum iniungere, ut manens episcopus fines Comanorum [forma inițială: Saracenorun] ad predicandum intraret, occulto sane Dei nutu, qui ad alterius salutis uberem frugem tanti viri labores providerat.* Cf. și B. Jordanis de Saxonia, *Opera*, p. 8 (*Opusculum...*), unde s-a folosit grafia *Cumanorum*.

²⁵ V. J. Koudelka, *Notes...*, p. 6.

²⁶ Preluând argumente evocate de alți specialiști, Marie-Humbert Vicaire, unul din cei mai renumiți exegeți ai istoriei incipiente a Ordinului dominican, opinează că *Libellus de principiis ordinis Praedicatorum* ar fi fost elaborată în intervalul cuprins între începutul anului 1233 și iulie 1234. Cf. *Saint Dominique et ses frères. Évangile ou croisade?*, ed. M.-H. Vicaire, Paris, 1967, p. 33.

²⁷ S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, în *AFP*, LXVIII, 1998, p. 5–33. Cf. și L. Canetti, *L'invenzione della memoria. Il culto e l'immagine di Domenico nella storia dei primi frati Predicatori*, Spoleto, 1996, p. 173.

²⁸ Petri Vallium Sarnaii monachi *Hystoria Albigensis*, ed. P. Guébin și E. Lyon, I. Paris, 1926, p. 21.

²⁹ V. J. Koudelka, *Les dépositions des témoins au procès de canonisation de Saint Dominique*, în *AFP*, XLII, 1972, p. 47–67; S. Tugwell, *Notes on the Life...*, III, în *AFP*, LXVI, 1996, p. 176–187; L. Canetti, *L'invenzione...*, p. 21–117.

³⁰ W. A. Hinnebusch, *op. cit.*, p. 107–108; L. Canetti, *L'invenzione...*, p. 21 și urm.

miracolele săvârșite de aspirantul la sanctificare³¹ și îndeplinirea altor proceduri, întreaga documentație a fost supusă verdictului Curiei. Întrunind sufragiile acesteia, la 3 iulie 1234 papa Grigore IX dispunea de legitimitatea de a emite bula de canonizare a energicului și sârguinciosului slujitor al Bisericii³².

În ceea ce privește direcționarea aspirațiilor sale misionare, Fruger de Peña (Frugerus Pennensis) cita pe „sarazini și alți necredincioși” (...*saracenorum et aliorum infidelium*)³³ – „sarazin” fiind termen generic pentru neamurile orientale păgâne sau musulmane –, iar Guillem de Monferrado (Guillelmus de Monteferrato) se referea la preocuparea de a-i „converti pe păgânii care sălășluiau în părțile nordice” (*ad convertendos paganos qui morantur in partibus septentrionis*)³⁴. În schimb, alți frați dominicani menționau explicit pe cumani. Astfel, Rudolf de Faenza (Rodolphus de Faventia) ar fi declarat că Dominic „dorise să salveze toate sufletele, atât ale creștinilor, cât și ale sarazinilor și în special pe ale cumanilor” (*desiderabat salutem omnium animarum tam christianorum quam etiam saracenorum, et specialiter Cumanorum*)³⁵, notificare întâlnită și în depoziția lui Paul de Veneția (Paulus Venetus): „După aceea a rânduit și a instruit ordinul nostru în acel loc la cumani și le-a predicat credința în Hristos și i-a câștigat de partea Domnului” (*Postquam ordinaverimus et instruxerimus ordinem nostrum ibimus ad Cumanos, et predicabimus eis fidem Christi, et acquiremus eos Domino*)³⁶. Totodată, Rudolf de Faenza a mai adăugat că Dominic îi spunea adeseori că dorea să meargă „la cumani și la alte neamuri necredincioase”: *Et sepe dicebat, quod desiderabat ire ad cumanos et ad alias gentes infideles*³⁷.

Motivele care l-au determinat pe fondatorul Ordinului dominican să opteze pentru convertirea cumanilor, ca și stabilirea momentului în care a luat respectiva decizie, sunt greu de precizat. Din păcate, mărturiile culese atunci când s-au declanșat preparativele în vederea sanctificării sale nu oferă repere cronologice cât de cât exacte în această privință. Potrivit unei ipoteze mai vechi, inițiativa sa s-ar fi înfiripat în urma călătoriei întreprinse împreună cu episcopul de Osmă³⁸, când ar fi luat cunoștință de rapacitatea manifestată de detașamentul cuman pus la dispoziție în 1203 de regele ungar Emeric lui Otakar (Ottokar) I Přemysl al Boemiei, care se angajase cu toată râvna în luptele pentru tron dintre Philip de Suabia și Otto IV de Braunschweig³⁹.

Episcopul Diego de Acebes și Dominic fuseseră trimiși, în anul 1203, de regele Alfonso VIII (1158–1214) al Castiliei la curtea suveranului danez Valdemar II Victoriosul (1202–1241), pentru a cere mâna unei persoane din familia regală pentru infantele Fernando. Prin această legătură matrimonială, dinastul castilian ar fi dorit să închege un sistem de alianțe menit să asigure un echilibru politic în vestul Europei. Solicitarea sa a găsit audiență la curtea daneză, iar delegația ierarhilor s-a înapoiat la Alfonso VIII spre a-l înștiința asupra succesului soliei. Reveniți în Danemarca, în 1205, pentru a o aduce pe prințesă în țara ei de adopțiune, cu tot ceremonialul cuvenit, Diego și Dominic aveau să afle trista veste că între timp aceasta decedase. După terminarea misiunii, cei doi prelați s-au prezentat la Curie, unde preconizau să sugereze soluții concrete pentru

³¹ *Miracula Sancti Dominici mandato magistri Berengarii collecta*, ed. S. Tugwell, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, XXVI, Roma, 1997, p. 110–127.

³² [F.] Balme și [A. I.] Collomb, *Cartulaire ou histoire diplomatique de Saint Dominique*, III, Paris, 1901, p. 483–486.

³³ *Testimonium fratris Frugerii Pennensis*, în *Acta canonizationis S. Dominici*, ed. A. Walz, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, XVI, p. 166; V. J. Koudelka, *Notes...*, p. 5. În *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti, notisque historicis et criticis illustrati*, I, ed. J. Quetif și J. Echard, Lutetiae Parisiorum, 1719, p. 55–56, precum și în *Relatio juridica [Testimonia de S. Dominico confessore]*, în J. B. Soller, J. Pini, G. Cuper, P. Boschi, *Acta sanctorum, Augusti*, I, Parisiis et Romae, 1867, p. 640, care au dispus de un alt manuscris, unde se reproduce depoziția fratelui Fruger de Peña, fragmentul în discuție a fost omis probabil dintr-o eroare de transcriere a copistului sau a editorilor.

³⁴ *Testimonium fratris Guilielmi de Monte ferrato*, în *Acta canonizationis S. Dominici*, p. 133–134; V. J. Koudelka, *Notes...*, p. 5.

³⁵ *Scriptores Ordinis Praedicatorum...*, I, 1719, p. 51; *Testimonium fratris Rodulfi*, în *Acta canonizationis S. Dominici*, p. 149–150; *Relatio juridica...*, p. 636. Cf. și V. J. Koudelka, *Notes...*, p. 5, nota 4 (unde s-a omis termenul *omnium*).

³⁶ *Scriptores Ordinis Praedicatorum...*, I, 1719, p. 55; *Testimonium fratris Pauli Veneti*, în *Acta canonizationis S. Dominici*, p. 162; *Relatio juridica...*, p. 639; V. J. Koudelka, *Notes...*, p. 5, nota 5.

³⁷ *Scriptores Ordinis Praedicatorum...*, I, 1719, p. 51; *Testimonium fratris Rodulfi*, în *Acta canonizationis S. Dominici*, p. 150; *Relatio juridica...*, p. 636.

³⁸ Th. M. Mamachi, F. M. Pollidori, V. M. Badetti și H. D. Christianopoulo, *Annalium Ordinis Praedicatorum*, I, p. 134 (*Ab ortu S. Dominici...*); I. Ferent, *Cumanii...*, p. 88; idem, *Începuturile Bisericii Catolice...*, p. 188; V. J. Koudelka, *Notes...*, p. 8–9; Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun...*, p. 290.

³⁹ Arnoldi abbatibus Lubecensis *Chronica*, ed. I. M. Lappenberg, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XXI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1869, p. 216.

remedierea unor realități confesionale precare, mizând pe experiența acumulată în timpul călătoriilor care i-au obligat să străbată numeroase țări de pe continent⁴⁰.

Supoziția evocată mai sus, legată de factorii ce au înrâurit demersurile misionare ale lui Dominic, are șanse destul de reduse spre a putea fi omologată, între altele pentru că traseul emisarilor curții regale din Castilia până în Danemarca⁴¹ nu a intersectat zona teatrului de operațiuni unde a acționat detașamentul cuman trimis de suveranul ungar, pentru ca ravagiile provocate de acesta să fi fost constatate nemijlocit. Totodată, nu putem omite observația că triburile cumane au fost implicate în evenimente care avuseseră în lumea occidentală un ecou mult mai pregnant. În secolul al XII-lea și la începutul veacului următor, puterea lor se găsea în apogeu, cumanii ocupând un teritoriu uriaș, ce se întindea din preajma Lacului Aral până la gurile Dunării. Chiar dacă nu reușiseră să asigure unitatea politică a acestui spațiu foarte întins, forța confederațiilor lor tribale era remarcabilă, fiind temută chiar de statele cele mai puternice din estul și sud-estul Europei. O confirmare a marcantului potențial militar al cumanilor s-a produs atunci când ei și-au adus o consistentă contribuție la zdrobirea armatelor cruciate ale lui Balduin I de către Ioniță, zis Kaloianul, înfruntare mult mediatizată în întreg Occidentul⁴². Desigur că diriguitorii Bisericii catolice conștientizaseră însemnătatea evanghelizării cumanilor, care ar fi determinat o foarte amplă extensie a sa spre răsărit, castilianul Dominic devenind un important exponent al acestei viziuni.

Ciocnirile cruciaților, ungarilor și a altor forțe creștine cu turanicii, ca și atacurile prădalnice ale acestora din urmă asupra regiunilor din estul, sud-estul și centrul Europei, creaseră un rău renume pentru triburile de călăreți nomazi. De aceea, în cercurile influente ale bisericii romano-catolice se avea în vedere coordonarea unor acțiuni războinice împotriva lor. Astfel, printre adversarii cei mai detestați ai creștinătății occidentale, alături de sarazinii din Siria, maurii din Spania, păgânii din Prusia, dar și de schismaticii din Grecia și de ereticii de pretutindeni, Jacques de Vitry (Iacobus Vitriacensis, Iacobus de Vitriaco) menționa și pe „păgânii” din Comania, împotriva tuturor faimosul episcop, teolog și cronicar preconizând represalii militare din partea ordinelor călugărești: *Ad hoc igitur fratres ordinis militaris ordinati sunt, ut Christi Ecclesiam gladio materiali defendant, maxime contra eos qui extra sunt, id est contra Sarracenos in Syria, contra Mauros in Hispania, contra paganos in Prutia, Livonia et Comania, et nihilominus de mandato superioris contra schismaticos in Graecia, et contra haereticos ubique dispersos in universali Ecclesia*⁴³. Chiar dacă n-a considerat oportun să formuleze vreo etichetare sau vreun comentariu la adresa cumanilor, faptul că, într-o altă împrejurare, Jacques de Vitry – care era aproximativ de aceeași vârstă cu Dominic din Caleruega, dar i-a supraviețuit cu aproape două decenii – consemnează că aceștia consumau carnea crudă și beau sângele propriilor cai⁴⁴ este de natură să le evidențieze primitivismul modului de trai și, implicit, disprețul lumii occidentale creștine.

Printre destinațiile preconizate de Diego și Dominic – atunci când au colaborat în cadrul diocezei de Osma –, pentru a predica printre necredincioși, nu este exclus să fi fost avute în vedere teritoriile mai multor popoare și nu numai acelea ale unui singur neam. În literatura de specialitate din ultimele decenii s-a avansat

⁴⁰ Jordan de Saxonia, *Libellus...*, p. 33–34. Cf. și Antonii Senensis [de Senna] *Vitae S. Dominici*, în idem *Vitae sanctorum patrum Ordinis Praedicatorum*, Lovanii [Louvain], 1575, p. 13–14; *Cronica ordinis*, în *Fratrīs Gerardi de Fracheto O.P. Vitae fratrum ordinis Praedicatorum necnon Cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV*, ed. B. M. Reichert, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, I, Romae-Stuttgartiae, 1897, p. 321; Th. M. Mamachi, F. M. Pollidori, V. M. Badetti și H. D. Christianopoulo, *Annalium Ordinis Praedicatorum*, I, p. 124–129 (*Ab ortu S. Dominici...*); M. H. Vicaire, *Une ambassade dans les Marches*, în P. Mandonnet, *Saint Dominique...*, I, 1937, p. 89 și urm.; idem, *Histoire de Saint Dominique*, I, p. 113–140; L. v. Matt, M.-H. Vicaire, *St Dominic. A Pictorial Biography*, Chicago, 1957, p. 40–44; J.-R. Bouchet, *Saint Dominique*, Paris, 1988, p. 24–26; S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, în *AFP*, LXVIII, 1998, p. 42–51; Ph. Tourault, *Saint Dominique face aux cathares*, Saint-Amand-Montrond, 1999, p. 38–41; P. B. Halvorsen, *Dominikus. En europeers liv på 1200-tallet*, Oslo, 2002, p. 47–52, 61–78.

⁴¹ Acest traseu a fost stabilit recent în mod precis de către P. B. Halvorsen, *op. cit.*, harta de la p. 63.

⁴² Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, II, ed. a 2-a, Ed. Faral, Paris, 1961, p. 160–171; Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, în *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age*, ed. A. Pauphilet, Ed. Pognon, Paris, 1952, p. 50–51; Nicetae Choniatae *Historia*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1835, p. 811–814; Iacubi de Guisia *Annales historiae illustrium principum Hanoniae*, ed. E. Sackur, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XXX, 1, Hannoverae, 1896, p. 290; Sicardi episcopi Cremonensis *Cronica*, ed. O. Holder-Egger, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XXXI, Hannoverae, 1903, p. 179; *Die Register Innocenz' III.*, 8, 8. *Pontifikatsjahr, 1205/1206*, ed. O. Hageneder și A. Sommerlechner, cu asist. edit. C. Egger, R. Murauer și H. Weigl, Viena, 2001, p. 226–229, 236–242.

⁴³ Iacobus de Vitriaco, Tusculanus episcopus, *Sermones vulgares Tusculani episcopi*, în *Analecta novissima spicilegii solesmensis altera continuatio*, II, *Tusculana*, ed. J. B. cardinalis Pitra, Tusculum, 1888, p. 405.

⁴⁴ Idem [Jacques de Vitry], *Histoire orientale*, trad. și ed. M.-G. Grossel, Paris, 2005, p. 301.

supoziția că între cei vizați de elanul lor apostolic s-ar fi numărat și prusienii⁴⁵. Ca și alte entități ale conglomeratului etnic disipat pe litoralul sud-estic al Mării Baltice, aceștia s-au manifestat extrem de atașați credințelor lor strămoșești și foarte opaci și reticenți față de prozelitismul creștin⁴⁶. Nu întâmplător, mulți dintre propovăduitorii trimiși să-i convertească s-au confruntat cu răbufnirile violente ale localnicilor, între cei martirizați numărându-se figuri ilustre ale Bisericii, cu rang arhiepiscopal, precum Sfântul Adalbert⁴⁷ și Sfântul Bruno von Querfurt⁴⁸.

La aproximativ două secole de la aceste tragice experiențe, Scaunul Apostolic nu-și pierduse speranța în posibilitatea atragerii prusienilor și a celorlalte neamuri baltice în sânul Bisericii și încuraja demersurile misionare inițiate dinspre regiunile scandinave, germane și poloneze. Între cei care au manifestat receptivitate față de această orientare, ce avea să se amplifice după sosirea cavalerilor teutoni în zonă, este posibil să se fi numărat Diego și Dominic. O sugestie destul de vagă în acest sens ar putea furniza unul din manuscrisele ce consemnează depoziția din 1233 a lui Guillem de Monferrado, care cuprinde un laconic adaos față de textul citat mai sus, ce înregistra zelul apostolic al lui Dominic: *ad convertendos paganos, qui morabantur in Pcia et allis partibus Septentrionis*⁴⁹. Prezumția mai veche, exprimată la începutul secolului al XVIII-lea, potrivit căreia Pcia ar fi o deformare de la *Percia* [recte *Persia*] sau *Grecia*⁵⁰, este fără îndoială, precum s-a observat, foarte puțin verosimilă⁵¹. În schimb, ar fi mult mai credibilă coruperea lui Pcia din Prucia / Prusia⁵². Interpretarea evocată nu conferă însă certitudine în privința direcțiilor spre care convergea osârdia lui Dominic ca propovăduitor al sfințelor Evanghelii.

*

Dintre toate statele catolice europene, Regatul ungar a avut contactele cele mai strânse cu triburile cumane. Încă în ultimele două decenii ale secolului al XI-lea avuseseră loc invazii ale lor în Ungaria și Transilvania, care au provocat mari daune, dar au primit o ripostă energică⁵³. Implicarea ungarilor în disputele dintre cneji ruși, declanșate în 1097, la care participau și căpetenii ale cumanilor, a avut un deznodământ umilitor pentru oștile regale, ele fiind zdrobite de turanici⁵⁴. Experiențele nefaste ale expedițiilor cumane în Regatul arpadian și cele ale ungarilor în regiunile est-europene au inoculat desigur circumspecție în ambele direcții, astfel că în secolul al XII-lea confruntările directe de amploare au fost evitate. Dimpotrivă, au apărut chiar situații în care s-au statornicit raporturi de colaborare între regalitatea maghiară și unele confederații tribale ale turanicilor.

În timpul domniei lui Ștefan II (1116–1131), cronicile latino-maghiare semnalează un grup de cumani condus de Tatar în serviciul regelui. În teritoriile primite de la autoritățile statale, acesta a provocat daune

⁴⁵ M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique*, I, p. 142 și urm. Cf. și excursul bibliografic și considerațiile lui S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, p. 47 și urm.

⁴⁶ E. Christiansen, *The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic Frontier, 1100–1525*, Londra-Basingstoke, 1980, p. 89 și urm.; M. Giedroyc, *The Arrival of Christianity in Lithuania: Early Contacts (Thirteenth Century)*, în *Oxford Slavonic Papers*, NS, XVIII, 1985, p. 1 și urm.; A. Weiss, *Mythologie und Religiosität der alten Liven*, în *Gli inizi del Cristianesimo in Livonia-Lettonia*, Città del Vaticano, 1989, p. 81–96; T. Kala, *The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World*, în *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150–1500*, ed. A. V. Murray, Aldershot-Burlington USA-Singapore-Sydney, 2001, p. 3–20; A. Selart, *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Viena, 2007, p. 39 și urm.

⁴⁷ Brunonis *Vita S. Adalberti*, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, IV, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1841, p. 596–612; *Annales S. Crucis*, ed. A. Rutkowska-Płachcińska, în *Monumenta Poloniae Historica*, NS, XII, Cracovia, 1996, p. 8.

⁴⁸ Thietmar von Merseburg, *Chronik*, ed. W. Trillmich, Darmstadt, 1962, p. 344–345.

⁴⁹ *Scriptores Ordinis Praedicatorum...*, I, 1719, p. 47; *Relatio juridica...*, p. 631.

⁵⁰ *Scriptores Ordinis Praedicatorum...*, I, 1719, p. 47.

⁵¹ *Relatio juridica...*, p. 632, nota a.

⁵² M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique*, I, p. 132.

⁵³ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, ed. A. Domanovszki, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, ed. E. Szentpétery, Budapesta, 1937, p. 408–410, 412–414; *Chronicon Monacense*, ed. A. Domanovszki, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, II, ed. E. Szentpétery, Budapesta, 1938, p. 78.

⁵⁴ *Повесть времённых лет*, I, ed. D. S. Likhachëv, coord. V. P. Adrianova-Peretts, Moscova-Leningrad, 1950, p. 150–152; *Ипатьевская летопись*, ed. A. A. Shakhmatov, în *Полное собрание русских летописей*, II, S. Peterburg, 1908, col. 220–222; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, p. 423–424.

localnicilor, care, la rândul lor, au ripostat, omorându-i și jefuindu-i. Se prefigura situația care avea să se repete, într-o anvergură mai mare, un secol mai târziu, când Bela IV a colonizat în Regat triburile cumane conduse de Kuthen, refugiate din stepele nord-pontice în urma pătrunderii mongolilor. Tatar a cerut protecția regelui, dar acesta n-a mai putut reacționa din cauza bolii care i-a provocat sfârșitul⁵⁵. Izvoarele nu ne indică care a fost destinul grupului lui Tatar, dar este de presupus că acesta a rămas în continuare în serviciul urmașilor lui Ștefan II.

La un an după moartea sa, în 1132, Bela II (1131–1141) îi trimitea un detașament de cumani (*Valwen*) împăratului Lothar II de Saxonia, care i-a utilizat într-o expediție în Italia⁵⁶. Acest contingent este posibil să fi aparținut grupului lui Tatar. De asemenea, cei 500 de *Sarracēni* – despre care Vincentius din Praga afirmă că au fost puși la dispoziția lui Friedrich I Barbarossa de către regele ungar Geza II (1141–1162), pentru a-l însoți în campania sa din Lombardia din anul 1157⁵⁷ – este foarte probabil să fi fost tot de neam cuman sau, în orice caz, turcic. După cum este cunoscut, regii Arpadieni au folosit în mod constant în armatele lor mercenari recrutați din rândurile populațiilor turcice nomade est-europene⁵⁸. Ungurii au avut de partea lor pe cumani în primii ani de domnie a lui Ștefan III (1162–1172) în războaiele purtate împotriva bizantinilor. În acest caz, nu este pe deplin clar dacă respectivele efective cumane proveneau din rândul mercenarilor permanenți ai Regatului sau deveniseră aliați temporari, la fel ca și rușii, aflați, de asemenea, în tabăra ungară în ciocnirile cu oștile lui Manuel I Comnenos⁵⁹.

Atunci când, în 1211, Andrei II a colonizat pe cavalerii teutoni în Țara Bârsei (*Terra Burza, Burzenland*), „înspre cumani”, el le-a concedat dreptul de a percepe vamă și de a ridica cetăți și orașe din lemn, cu scopul expres de a opri invaziile nomazilor de stepă în Regat: *Insuper libera fora et tributa fororum eiusdem terre eis totaliter indulsumus, et ad munimen regni contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus*⁶⁰.

În aceeași perioadă, izvoarele medievale semnaleză și alte juxtapuneri de orientări politice între triburile turanice și statul ungar. Astfel, în *Letopisețul haliciano-volânian* se relatează că, în anul 6716 (=1208) – în realitate însă, după toate probabilitățile, ceva mai târziu (indicațiile cronologice ale cronicarului anonim prezentând deficiențe) – armatele ungurești dislocate în Rusia haliciană, în scopul impunerii autorității Regatului la nord-est de Carpați, ar fi avut de înfruntat forțele cneazului Roman Igorevici, sprijinite de contingentele cumane conduse de Tăbasha (în alte manuscrise Tobasha), fiind respinse într-o luptă angajată pe râul Tinta⁶¹.

Potrivit letopisețului menționat mai sus, cumanii și ungurii s-au aflat în tabere diferite în același areal geopolitic și în 6727 (=1219) (de fapt, din câte se pare, cu doi ani mai târziu), când cneazul Mstislav al Novgorodului – aspirant la tronul halician – și aliații săi turanici au înfruntat detașamentele ungurești și poloneze dislocate în Halici. Unul din conducătorii oștilor, Ouz (Uz), a fost omorât de tirul săgeților lansate de cumani⁶². În aceste cazuri nu se poate vorbi de conturarea unui conflict constant între Regatul arpadian și cumani, întrucât aceștia din urmă, reprezentați doar prin detașamente izolate, aflate în serviciul temporar al dinastilor ruși, nu erau animați de împlinirea propriilor revendicări, ci făceau jocul unor interese străine.

La numai un an de la invitarea cavalerilor în sud-estul Transilvaniei, suveranul maghiar confirma într-un act oficial că așezarea ordinului se făcuse din rațiunea de a apăra hotarele statului, adăugând că teutonii nu

⁵⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, p. 444–445; *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum*, ed. E. Travnik, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, II, p. 194–195.

⁵⁶ K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, în *Ungarische Jahrbücher*, IV, 1924, 1, p. 105–106.

⁵⁷ *Vincentii Pragensis Annales*, ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XVII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1861, p. 667.

⁵⁸ K. Schünemann, *op. cit.*, p. 99–115; H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, p. 5–206; A. Pálóczi Horváth, *Assimilation et survivances dans la Hongrie médiévale. L'exemple des peuples orientaux*, în *Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête*, ed. P. Nagy, Rouen, 2001, p. 65–78.

⁵⁹ Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 242.

⁶⁰ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 1, 1199–1345, ed. N. Densușianu, București, 1887 (în continuare se va abrevia: Hurmuzaki), p. 56–58; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, 1191 bis 1342, ed. F. Zimmermann și C. Werner, Hermannstadt [Sibiu], 1892, p. 11–12; H. Zimmermann, *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung*, Köln-Weimar-Viena, 2000, p. 162–163.

⁶¹ *Ипатьевская летопись*, col. 725.

⁶² *Ibidem*, col. 737.

manifestă frică față de frecvențele năvăliri ale cumanilor⁶³. Ordinul nu numai că nu s-a lăsat intimidat de raidurile cumane, dar a și declanșat temerare contraatacuri, trecând de la o atitudine defensivă spre alta ofensivă. Desigur că teutonii nu au avut de înfruntat întreaga masă a cumanilor din spațiul ponto-caspic, ci doar un grup limitat, care își avea sălașele în regiunile extracarpatiche. Un act regal din anul 1222 releva faptul că Ordinul teuton ridicase o cetate de piatră numită Cruceburg (Kreuzburg), ale cărei domenii înaintau până spre hotarele brodnicilor (*ad terminos Prodnicorum*) – care locuiau în jumătatea meridională a Moldovei – și până la Dunăre (*usque ad Danubium*)⁶⁴.

Chiar dacă o extindere a zonei dominate de Ordin până pe cursul marelui fluviu este puțin credibilă, impunerea controlului său militar pe versanții sudici și estici ai Carpaților rămâne în afara oricărui dubiu. Succesele cavalerilor „dincolo de munții înzăpeziți” (*ultra montes nivium*), adică în afara arcului carpatic, sunt confirmate și de epistolele papale, care adaugă că, după înfrângerea cumanilor, o parte dintre ei s-au predat Ordinului și au solicitat sfântul botez împreună cu soțiile și copiii. Aportul teutonilor la evanghelizarea turanicilor nu este menționat în acte din perioada staționării lor în Țara Bârsei, ci doar din anii ulterioari, fiind vorba de bulele emise la 26 aprilie 1231⁶⁵, 31 august 1232⁶⁶ și 11 octombrie 1234⁶⁷. Cu toate acestea, considerăm că nu există temeiuri pe deplin plauzibile spre a avea suspiciuni în privința veridicității informațiilor acestora, întrucât este greu de presupus că – din anumite motive – cancelaria Curiei și-ar fi îngăduit să atribuie Ordinului merite fictive, cu atât mai mult cu cât destinatarii documentelor erau la curent cu situația din zona în litigiu.

Din păcate, în cele trei bule nu se specifică numărul celor convertiți, momentul când s-a acceptat botezul și locul unde se găseau cei care au fost evanghelizați. Probabil că teritoriile lor se aflau în apropierea Carpaților de Curbură, în vecinătatea sau chiar în zona unde se exercita controlul militar al ordinului cavalerilor germani. Cât despre momentul convertirii, acesta a avut loc desigur după ce cavalerii și-au consolidat stăpânirea în Țara Bârsei și în regiunile extracarpatiche, odată cu ridicarea mai multor cetăți din bărne și din piatră, ceea ce nu s-ar fi putut realiza decât în ultimii ani de staționare în sud-estul Transilvaniei, deci cu puțin înainte de 1225, când au fost alungați de acolo de oștile lui Andrei II, pe motiv că ignorau autoritatea regelui⁶⁸.

Așa cum s-a precizat, numărul cavalerilor colonizați în Țara Bârsei era destul de redus⁶⁹, astfel încât ample desfășurări de forțe și impunerea hegemoniei în zone întinse din afara arcului carpatic nu erau practic realizabile. În aceste condiții ne este greu să credem că Ordinul a devenit atât de influent, încât să fi putut determina evanghelizarea coercitivă a unor comunități semnificative de cumani. De aceea, este probabil că, într-adevăr, precum se stipulează în actele papale, inițiativa convertirii să fi aparținut turanicilor. Nu este exclus ca aceasta să fi fost acceptată după înfrângerea zdrobitoare a cumanilor și rușilor suferită din partea mongolilor pe râul Kalka în vara anului 1223⁷⁰. După cum se știe, campania condusă de Jebe și Sübö dai în nordul Caucazului și al Mării Negre a provocat o mare bulversare în rândul confederațiilor tribale turcice și,

⁶³ Hurmuzaki, p. 58–59; *Urkundenbuch...*, p. 13–14; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 164–165.

⁶⁴ Hurmuzaki, p. 74–76; *Urkundenbuch...*, p. 18–20; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, ed. Șt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain, București, 1977, p. 1–4; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 169–172.

⁶⁵ Hurmuzaki, p. 121–122; *Urkundenbuch...*, p. 50–51; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 15–17; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 198–199; *C[omani perterriti et dolentes ademptam] sibi ingress[us et ex]itus facultatem, congregata ingenti multitudine bellatorum fratres inibi commorantes hostiliter aggressi fuerunt, [sed Domino propitiante devicti confusi] et reveriti destiterunt, quin etiam quidam ex illis dictis fratribus se reddentes, cu[m] uxoribus et] parvulis ad baptismi gratiam convola[runt]*.

⁶⁶ Hurmuzaki, p. 123–124; *Urkundenbuch...*, p. 55–57; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 17–20; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 202–203.

⁶⁷ Hurmuzaki, p. 129–130; *Urkundenbuch...*, p. 58–60; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 206–207.

⁶⁸ Hurmuzaki, p. 91–93; *Urkundenbuch...*, p. 36–38; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 10–14; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 186–188.

⁶⁹ H. Glassl, *Der deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211–1225)*, în *Ungarn-Jahrbuch*, 3, 1971, p. 32.

⁷⁰ *Ипатьевская летопись*, col. 741–745; *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, ed. A. N. Nasonov, Moscova-Leningrad, 1950, p. 61–63, 264–265; *Троицкая летопись*, în *Полное собрание русских летописей*, I, Sanktpeterburg, 1846, p. 216–219; *Псковская первая летопись*, în *ibidem*, IV, Sanktpeterburg, 1848, p. 177–178; *Львовская летопись*, I, în *ibidem*, XXI, S. Peterburg, 1910, p. 151–153; *Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы*, în *ibidem*, 34, Moscova, 1978, p. 83; *Софийская первая летопись по списку И. Н. Царского*, ed. V. I. Buganov, B. A. Rybakov, în *ibidem*, 39, Moscova, 1994, p. 73–75; Ibn-al-Asir, în *Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды*, ed. V. Tizengausen <Tiesenhausen>, I, Sanktpeterburg 1884, p. 25–27; Rashid-ad-Din, *Сборник летописей*, I, 2, trad. O. I. Smirnov, Moscova-Leningrad, 1952, p. 229.

chiar dacă mongolii nu le-au ocupat atunci teritoriile și s-au retras la răsărit de Volga, o repetare a invaziei era previzibilă. Această perspectivă sumbră este posibil să fi determinat unele grupuri cumane să-și caute protectori printre dinastia din regiunile învecinate, iar, pentru captarea bunăvoinței lor, evanghelizarea reprezenta un pas important.

*

Convertirea grupului de cumani de către cavaleri nu a rămas un episod singular în dinamica vieții confesionale din spațiul carpato-dunărean. Mult mai persuasivi în direcția evanghelizării cumanilor s-au dovedit dominicanii. Dacă Dominic nu a reușit să-și realizeze aspirațiile misionare în teritoriile etniilor păgâne, aceasta nu s-a datorat lipsei obstinăției, ci faptului că Scaunul apostolic a considerat că existau alte priorități în propășirea idealurilor Bisericii.

Fervoarea și râvna dovedită în propagarea cuvântului Domnului i-au adus respectul și prețuirea celor mai înalte instanțe bisericești. El și-a păstrat funcția de canonic la Osmă chiar după moartea protectorului său, episcopul Diego, petrecută la 30 decembrie 1207, dar vreme de mai mulți ani a fost trimis să predice în Languedoc, unde erezia albigensilor dobândise o audiență și o proliferare alarmantă. Il întâlnim cu diverse atribuții la Montpellier, Cîteaux, Carcassonne, Prouille, Fanjeaux, Toulouse etc., unde s-a familiarizat cu aspectele specifice vieții religioase tensionate din sudul Franței. Dominic a refuzat să accepte prestigioasa demnitate de episcop, focalizându-și energiile pentru coagularea unei comunități religioase cu imprescriptibilă evlavie duhovnicească și rosturi misionare precise și pentru sporirea permanentă a numărului aderenților⁷¹.

Oficializarea activităților sale – subiect de mai vechi dispute istoriografice⁷² – nu a fost câtuși de puțin facilă, papa Inocențiu III (1198–1216), cu toată condescendența pe care i-o acorda, manifestând anumite circumspecții în acest sens. În ultimii ani de păstorie, mult experimentatul și abilul pontif a acceptat totuși, la 8 octombrie 1215, să ia sub protecție apostolică pe monahii reuniți la mănăstirea Sf. Maria de la Prouille⁷³, coordonați de Dominic, iar în ultimele luni ale aceluiași an a extins oblăduirea Curiei asupra întregii societăți religioase a predicatorilor⁷⁴. Deplina recunoaștere oficială a ordinului încheiat de prelatul castilian din partea Sfântului Scaun, cu stipulații precise în privința îndatoririlor, a venit odată cu pontificatul lui Honoriu III (1216–1227), la 22 decembrie 1216, când Dominic, aflat atunci la Toulouse, apare drept destinatarul unei importante bule⁷⁵. În 1217–1219 au urmat numeroase alte bule ce notificau chestiuni doctrinare, stabileau obligațiile „fraților din ordinul predicatorilor” și le acordau multiple împuterniciri⁷⁶, papalitatea devenind conștientă de eficiența demersurilor lor confesionale. Începând din 1218, Dominic este prezent din ce în ce

⁷¹ Bernardi Guidonis *Scripta...*, p. 95–99; G. Guiraud, *op. cit.*, p. 23–66; H. C. Scheeben, *Der Heilige Dominikus*, p. 13–210; idem, *Die Anfaenge des zweiten Ordens des Hl. Dominikus*, în *AFP*, II, 1932, p. 284–315; P. Mandonnet, *Saint Dominique...*, I, p. 38–45; P. Belperron, *La Croisade contre les Albigeois et l'union du Languedoc à la France (1209–1249)*, Paris, 1943, p. 129–135; M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique*, I, p. 141 și urm.; idem, *Saint Dominique à Prouille, Montréal et Fanjeaux*, în *Saint Dominique en Languedoc*, Toulouse (*Cahiers de Fanjeaux*, 1), 1966, p. 15–33; idem, *L'élargissement universel de la prédication de saint Dominique*, în *ibidem*, p. 133–158; idem, *Saint Dominique chanoine d'Osmă*, în *AFP*, LXIII, 1993, p. 5–41; J.-R. Bouchet, *Saint Dominique*, Paris, 1988, p. 27–41; E. Staid, *San Domenico. Il fascino di un profeta attuale*, Milano, 1995, p. 52–92; L. Canetti, *Intorno all' "idolo delle origini"*: la storia dei primi frati Predicatori, în *I frati Predicatori nel Duecento*, Verona, 1996, p. 9 și urm.; Ph. Tourault, *op. cit.*, p. 102–167; S. Tugwell, *Notes on the Life...*, VII–VIII, în *AFP*, LXXIII, 2003, p. 5–109; M. Roquebert, *L'épopée cathare*, I, *L'invasion, 1198–1212*, Paris, 2006, p. 261–287.

⁷² H. Chr. Scheeben, *Dominikaner oder Innozentianer*, în *AFP*, IX, 1939, p. 237–297; M.-H. Vicaire, *Dominique et ses Prêcheurs*, Paris, 1977, p. 203–207; idem, *L'Ordre de Saint Dominique en 1215*, în *AFP*, LIV, 1984, p. 13–38; S. Tugwell, *Notes on the Life...*, I–II, în *AFP*, LXV, 1995, p. 6–23.

⁷³ *Bullarium Ordinis ff. Praedicatorum*, I, *Ab Anno 1215 ad 1280*, ed. Th. Ripoll și A. Bremond, Romae, 1729, p. 1; [F.] Balme și [P.] Lelaidier, *Cartulaire ou histoire diplomatique de Saint Dominique*, I, Paris, 1893, p. 526–527; *Monumenta historica S. P. N. Dominici*, I, *Historia diplomatica S. Dominici*, recensuit M.-H. Laurent (*Monumenta Ordinis F. Praedicatorum Historica*, XV), Paris, 1933, p. 70–71; *Monumenta diplomatica S. Dominici*, edidit V. J. Koudelka, auxiliante R. J. Loenertz (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, XXV), Romae ad S. Sabinae, 1966, p. 59.

⁷⁴ S. Tugwell, *Notes on the Life...*, I–II, în *AFP*, LXV, 1995, p. 8–23, 142–143.

⁷⁵ *Bullarium Ordinis ff. Praedicatorum*, I, 1729, p. 2–3; [F.] Balme și [P.] Lelaidier, *Cartulaire...*, II, Paris, 1897, p. 71–74; *Monumenta historica S. P. N. Dominici*, I, p. 84–87; *Monumenta diplomatica S. Dominici*, p. 71–76.

⁷⁶ *Bullarium Ordinis ff. Praedicatorum*, I, 1729, p. 4–8; [F.] Balme și [P.] Lelaidier, *Cartulaire...*, II, Paris, 1897, p. 89–424; *Monumenta historica S. P. N. Dominici*, I, p. 88–124; *Monumenta diplomatica S. Dominici*, p. 78–116.

mai frecvent în Italia, absorbit de grija de a conferi universalitate ordinului său. Acesta avea să dobândească numele oficial de *Ordo fratrum Praedicatorum*, sub care a devenit cunoscut în istoria Bisericii⁷⁷. De cea mai mare importanță pentru consolidarea armăturii organizatorice și pentru fixarea jaloanelor sale programatice au fost cele două capitule generale, convocate la Bologna în 1220 și 1221⁷⁸.

Preocupările drenate spre anihilarea sectei albigensilor și spre centralizarea și oficializarea ordinului au amânat proiectele legate de evanghelizarea nomazilor din stepele ponto-caspice.

Intențiile lui Dominic de a se dedica personal convertirii cumanilor au fost reliefate, așa cum s-a precizat, în chip pe deplin credibil, de persoane din anturajul său imediat, familiarizate cu ceea ce întreprindea sau cu ceea ce își propusese pe tărâm confesional, și cu care s-a aflat în strânse raporturi de colaborare timp de mai mulți ani. Avem în vedere în acest sens lucrarea cu caracter biografic întocmită de succesorul său la conducerea Ordinului dominican, Iordan de Saxonia, și depozițiile fraților italieni Rudolf de Faenza și Paul de Veneția furnizate în cadrul preparativelor aferente canonizării. Prospectarea acestor texte și a altor izvoare de epocă nu permite, din păcate, concluzii certe în privința împrejurărilor și momentului când neostenitul și devotatul monah spaniol și-a propus apostolatul în ținuturile triburilor de călăreți nomazi. Luând în considerație segmentele biografice ce ne stau la îndemână, estimăm că premisele de a finaliza o atât de temerară inițiativă nu s-ar fi putut profila decât după îndeplinirea însărcinărilor diplomatice din Danemarca sau după încheierea misiunii din regiunile franceze meridionale bântuite de erezia catară și oficializarea Ordinului fraților predicatori. Postura de tânăr canonic în cadrul diocezei de Osma era prea mărunță pentru a-i permite să dobândească încrederea forurilor bisericești catolice centrale care gestionau acțiunile misionare.

Perspectiva de a deveni propovăduitor al învățaturii Mântuitorului în rândul etniilor păgâne i s-a ivit de-abia după ce colaborarea fructuoasă cu episcopul Diego de Acebes i-a oferit posibilitatea de a se remarca drept element deosebit de capabil și de devoțiune nestrămutată. Atunci, de altfel, a și făcut demersurile în această direcție față de Sfântul Scaun, fără însă să obțină acceptul lui Inocențiu III. Însărcinarea de a se angaja în combaterea doctrinei albigensilor excludea, de asemenea, apostolatul spre alte tărâmuri. Dacă în scurtul interval scurs între întoarcerea din solia de la curtea daneză și trimiterea în Languedoc Dominic nu ar fi putut aspira decât la situația de membru al unui grup limitat de misionari, după osificarea organizatorică a Ordinului predicatorilor, într-o epocă în care lupta în mod acerb pentru a i se conferi autoritate și universalitate, rolul său fiind precumpănitor, el nu își mai putea permite demersuri prozelitice individuale, ci doar patronarea unor acțiuni ale subordonaților săi. Pe baza acestor argumente, ce decurg din investigarea unor momente semnificative din viața lui Dominic, ar fi de presupus că năzuința de a se angaja personal în eforturile de evanghelizare a cumanilor nu s-ar fi putut materializa decât în lunile anterioare primirii la Curie în anul 1206, în vreme ce tutelarea unor proceduri de convertire a cumanilor și a altor neamuri păgâne ar fi devenit posibilă după ce, în ultimii trei-patru ani de viață, devenind marele maestru al ordinului călugăresc pe care l-a plămădit prin strădanii tenace, a părăsit Languedocul, concentrându-și cu prioritate travaliul duhovnicesc în centrele urbane italiene.

Un punct nodal pentru consolidarea instituționalizată și pentru ramificarea teritorială a Ordinului a reprezentat-o crearea provinciilor în aproape toate zonele din occidentul și centrul Europei. La cel de-al doilea capitol general al Ordinului, ținut la 30 mai 1221 la Bologna, sub președinția lui Dominic, s-a decis împărțirea sa în opt provincii: Spania, Provence, Franța, Lombardia, regiunea Romei, Ungaria, Germania și Anglia⁷⁹, alte

⁷⁷ G. Cuper, *op. cit.*, p. 446–448; H. C. Scheeben, *Der Heilige Dominikus*, p. 249 și urm.; P. Mandonnet, *Saint Dominique...*, I, p. 66–70; M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique*, II, *Au coeur de l'Église*, Paris, 1957, p. 135 și urm.; V. Alce, *Documenti sul convento di San Domenico in Bologna dal 1221 al 1251*, în *AFP*, XLII, 1972, p. 5 și urm.; S. Tugwell, *Notes on the Life...*, I–II, în *AFP*, LXV, 1995, p. 53–142; idem, *Notes on the Life...*, III, în *AFP*, LXVI, 1996, p. 5–154; idem, *The evolution of Dominican structures of government: terminology, nomenclature and ordo of Dominican provinces, V–VI*, în *AFP*, LXXV, 2005, p. 61–94; Ph. Tourault, *op. cit.*, p. 235–253; G. Bedouelle, *op. cit.*, p. 85–89.

⁷⁸ Bernardi Guidonis *Libellus seu tractatus magistrorum ordinis Praedicatorum, necnon et priorum provincialium provinciae Provinciae seu Tolosanae*, în *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio*, VI, ed. E. Martene și U. Durand, Parisiis, 1724, col. 402–403; Bernardi Guidonis *Scripta...*, p. 101–102; S. Dominicus, în *Scriptores Ordinis Praedicatorum...*, I, 1719, p. 20–21; Giraldo de Fracheto, *Cronica Ordinis*, în *Chronica et chronicorum excerpta historiam Ordinis Praedicatorum illustrantia*, ed. B. M. Reichert (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, VII, 1), Romae, 1904, p. 3–4; G. Cuper, *op. cit.*, p. 487–488, 503–505; H. C. Scheeben, *Der Heilige Dominikus*, p. 298–318, 366–382; M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique*, II, p. 203–238, 299 și urm.

⁷⁹ Bernardi Guidonis *Scripta...*, p. 102; *Brevis historia Ordinis Fratrum Praedicatorum* auctore Anonymo, în *Veterum scriptorum...*, VI, 1724, col. 350.

patru (Polonia, Scandinavia, Grecia și Locurile Sfinte) fiind întemeiate în 1228, concomitent cu numeroase lăcașuri de cult. La săvârșirea din viață a lui Dominic, petrecută la 6 august 1221, existau circa 25 de mănăstiri, al căror număr s-a înzecit în deceniile următoare. După dispariția sa, la conducerea Ordinului a fost desemnat Iordan de Saxonia (1222–1237), succedat de Raymond de Peñafort (1238–1240), care, de asemenea, au depus multă râvnă pentru întărirea și extinderea ariei sale de acțiune⁸⁰.

În ultimele luni de păstorire sacramentală a lui Dominic, în fruntea provinciei din Ungaria a fost numit Paul Ungurul (Paulus Hungarus), trimis cu operativitate, împreună cu alți patru frați, să-și preia atribuțiile la începutul lui iunie 1221. Cel desemnat să conducă misiunea din Regatul arpadian, al cărui nume îi dezvăluie originea, fusese anterior profesor de drept la o școală superioară din Bologna⁸¹, unde avusese desigur ocazia să cunoască îndeaproape preocupările și proiectele lui Dominic.

Pentru început, Paulus Hungarus a fost absorbit în mod prioritar de grija de a întemeia o rețea de mănăstiri, de a stăvili și combate ereziiile din vestul Peninsulei Balcanice și de a pregăti pe frații predicatori pentru operațiuni misionare în ținuturile învecinate Ungariei. El și-a început activitatea la Iaurinum (Győr) și și-a extins-o curând la Vesprém și Alba [Regia] (Székesfehérvár), fondând mai multe mănăstiri⁸². Potrivit unor estimări relativ recente, în cele două decenii scurse până la marea invazie mongolă s-au înființat circa 25 de lăcașuri dominicane. La capitlul general de la Bordeaux, din 1277, în *Provincia Ungaria* erau enumerate 30 de mănăstiri pentru călugări și două pentru călugărițe (*Anno Domini MCCLXXVII, in capitulo generali Burdegalis celebrato erant conventus fratrum et sororum tot [...] In provincia Ungariae conventus fratrum triginta,*

⁸⁰ *Brevis historia Ordinis Fratrum Praedicatorum...*, col. 351 și urm.; A. Danzas, *Études sur les temps primitifs de l'Ordre de saint Dominique*, I, *Le bienheureux Jourdain de Saxe*, Poitiers-Paris-Lyon, 1873, p. 53 și urm.; B. Altaner, *op. cit.*, p. 1 și urm.; G. R. Galbraith, *The Constitution of the Dominican Order, 1216 to 1360*, Manchester, 1925, p. 95–100; A. M. Walz, *op. cit.*, 1930, p. 26 și urm.; I. Ferent, *Cumanii...*, p. 86–113; idem, *Începuturile Bisericii Catolice...*, p. 186–217; H. Chr. Scheeben, *Jordan der Sachse*, Vechta in Oldenburg, 1937, p. 38 și urm.; B. Iványi, *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 62, 1939, 1, p. 22–23; P. Mandonnet, *Saint Dominique...*, I, p. 187 și urm.; M. Pacaut, *Les ordres monastiques et religieux au moyen âge*, Paris, 1970, p. 120–122; M.-H. Vicaire, *Frères prêcheurs (Ordre des), I. Les dominicains*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XVIII, ed. R. Aubert, Paris, 1977, col. 1369–1391; idem, *Dominicans*, în *Encyclopedia of the Middle Ages*, I, A-J, ed. A. Vauchez, în colab. cu B. Dobson și M. Lapidge, trad. A. Walford, Paris-Cambridge-Roma, 2000, p. 442–445; J. Kłoczowski, *Dominicans of the Polish Province in the Middle Ages*, în *The Christian Community of Medieval Poland. Anthologies*, ed. J. Kłoczowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1981, p. 73–118; idem, *The Brothers Minor in Medieval Poland*, în idem, *La Pologne dans l'Église médiévale*, Variorum, Aldershot, Hampshire / Brookfield, Vermont, 1993, IX, p. 94–108; idem, *Dominikanie w środkowo-wschodniej Europie i ich kultura intelektualna oraz pastoralna w wiekach średnich*, în *Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku. Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna*, ed. J. Kłoczowski, J. A. Spież, Poznań, 2002, p. 153–172; M.-H. Vicaire, A. Dirks, G. Labuda, J. Kadlec, J. Borovi, G. Fedalto etc., *Dominikaner, Dominikanerinnen*, în *Lexikon des Mittelalters*, III, München-Zürich, 1986, col. 1192–1193; U. Horst, *Dominikanerorden*, în *Mönchtum, Orden, Klöster. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Ein Lexikon*, ed. G. Schwaiger, München, 1994, p. 156 și urm.; C. Delacroix-Besnier, *Les Dominicains et la Chrétienté grecque aux XIVe et XVe siècles*, Roma, 1997, p. 5–8; R. Schieffer, *Die frühesten Bischöfe aus dem Dominikanerorden*, în *Vita Religiosa im Mittelalter. Festschrift für Kaspar Elm zum 70. Geburtstag*, ed. F. J. Felten și N. Jaspert, Berlin, 1999, p. 405–419; T. M. Violante, *La provincia domenicana di Grecia*, Roma, 1999, p. 53–71; S. Tugwell, *The evolution of Dominican structures of government, II: The first Dominican provinces*, în *AFP*, LXX, 2000, p. 5–109; idem, *The evolution of Dominican structures...*, III: *The early development of the second distinction of the constitutions*, în *AFP*, LXXI, 2001, 5 și urm.; A. Reltgen-Tallon, *Les provinces d'Europe centrale et orientale dans l'historiographie dominicaine du Moyen Age*, în *Dominikanie w środkowej Europie...*, p. 73–86.

⁸¹ *Appendix, la Fratris Gerardi de Fracheto O.P. Vitae fratrum ordinis Praedicatorum necnon Cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV*, ed. B. M. Reichert, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, I, Romae-Stuttgartiae, 1897, p. 305; Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, *De quatuor in quibus deus Praedicatorum ordinem insignivit*, ed. Th. Kaeppli (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, XXII), Romae ad S. Sabinae, 1949, p. 25; Bernardi Guidonis *Scripta...*, p. 102. Cf. și Antonius Senensis [de Senna], *Chronicon Fratrum Ordinis Praedicatorum*, Parisiis, 1585, p. 35, 53–54; S. Ferrarius, *De rebus Ungaricae Provinciae...*, p. 23–27, 463–464; Th. M. Mamachi, F. M. Pollidori, V. M. Badetti și H. D. Christianopoulo, *Annalium Ordinis Praedicatorum*, I, p. 638–639, 644–645 (*Ab ortu S. Dominici...*); N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 15–17.

⁸² Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25; *Appendix, la Gerard de Frachet*, p. 305. Cf. și G. Cuper, *op. cit.*, p. 508; [F.] Balme și [A. I.] Collomb, *Cartulaire...*, III, p. 393–394; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 25–26; B. Altaner, *op. cit.*, p. 141–143; I. Ferent, *Cumanii...*, p. 114–115; idem, *Începuturile Bisericii Catolice...*, p. 220–221; B. Iványi, *op. cit.*, p. 23–25.

monasteria sororum duo)⁸³, în vreme ce, în 1303, Bernard Gui (Bernardus Guidonis) nominaliza 33 pentru călugări și tot două pentru călugărițe⁸⁴.

Dintre acestea din urmă destinate călugărilor, șase erau plasate în spațiul intracarpatic: *In Transsilvania ultra silvam: 1. Albae Transsilvaniae. 2. Soybiniense* [Cibinensis]. 3. *Albensis Transsilvaniae. 4. Hystrice* [Bystrice]. 5. *Transsilvanensis. 6. Simulu*⁸⁵. Numai o parte a acestor localități pot fi localizate cu precizie: *Albae Transsilvaniae* la Alba Iulia (jud. Alba), *Soybiniense* la Sibiu (jud. Sibiu), *Hystrice* la Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud). Pentru *Albensis Transsilvaniae* s-a propus identificarea cu Alvinc = Vințul de Jos (jud. Alba), iar pentru *Transsilvanensis* la Sighișoara⁸⁶, ceea ce ar fi plauzibil, dar rămâne incert. Nu este exclus ca Bernard Gui să fi repetat numele Albei Iulia (*Albae Transsilvaniae*) de încă două ori sub forma *Albensis Transsilvaniae* și *Transsilvanensis*, fără să fi conștientizat sinonimia toponimelor, după cum nu realizase că juxtapunerea *Transsilvania ultra silvam* are un caracter tautologic. În schimb, este posibil ca mănăstirea de la *Apud Siculos*, plasată de Bernard Gui în grupul celor din *Citra Danubium*, să se aflat în realitate în Transilvania, în acest sens propunându-se localizarea sa la Odorheiul Secuiesc (Székelyudvarhely)⁸⁷ (jud. Harghita). De asemenea, mănăstirea numită *Zeuriensis* [*Zeuriniensis*], plasată în lista din 1303 în *Dalmatia*⁸⁸, poate fi identificată cu Turnu Severin (jud. Mehedinți), aflat în extremitatea sud-vestică a Munteniei, ajunsă temporar sub controlul Coroanei maghiare⁸⁹.

Dintre toate lăcașele de cult din Transilvania nominalizate de Bernard Gui, numai despre cea de la Sibiu dispunem de informații precise că fusese ridicată înainte de marea invazie mongolă, ceea ce rezultă din textul unor anale din Germania, unde se consemnează incendierea mănăstirii dominicane cu prilejul pătrunderii mongolilor în *terra scilicet VII castrorum*⁹⁰. Avem motive să credem că majoritatea așezămintelor monahale menționate în anul 1303 existau înainte de hecatomba mongolă, dat fiind că, din cele 33 de mănăstiri cunoscute lui Bernard Gui, circa 25 ființau deja înainte de pătrunderea hoardelor asiatice. Toate aceste lăcașe de cult transilvănene erau în măsură să servească drept puncte pe care să se conteze în opera de evanghelizare a cumanilor de la răsărit de Carpați.

Fidel vechilor aspirații ale lui Dominic, trecut între timp în lumea celor drepți, discipolul său Paulus Hungarus, investit cu importante responsabilități în Regatul arpadian, a trimis grupuri de misionari și la cumanii păgâni. Potrivit relatării lui Svipert de Porroch (Petrus sive Svipert Bodrogiensi / Porroch / Patak) despre misiunile din *provincia* Ungaria, redactată în anul 1259⁹¹, ulterior parafrazată *in extenso* de Dietrich de Apolda⁹² și de Bernard Gui⁹³, primele încercări de a-i converti nu s-au soldat cu succes.

Frații nu s-au descurajat și, cu un pilduitor devotament duhovnicesc, au revenit în teritoriile cumane, ajungând până la Nipru: *Sed spiritu sancto inflammante et zelo animarum urgente secundo ad iam dictam gentem redierunt et per multa uiarum discrimina peruenerunt ad eos iuxta magnum fluium qui dicitur Deneper*. Propovăduirea învățăturilor Mântuitorului a întâmpinat și de data aceasta mari impedimente, călugării fiind prigonii, iar doi dintre ei găsindu-și moartea de martiri⁹⁴.

⁸³ Bernardus Guidonis, *Notitia provinciarum et domorum ordinis Praedicatorum*, în *Scriptores Ordinis Praedicatorum...*, I, 1719, p. I; *E notitia provinciarum et domorum Ordinis Praedicatorum auctore Bernardo Guidonis*, et anonymo ejusdem continuate, în *Des historiens des Gaules et de la France*, XXIII, ed. [N. De] Wailly, [L.] Delisle și [Ch.-M.-G. Bréchillet] Jourdain, Paris, 1894, p. 183.

⁸⁴ N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 149–150.

⁸⁵ Bernardus Guidonis, *Notitia altera status ordinis*, în *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti...*, I, 1719, p. IX; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 150.

⁸⁶ B. Iványi, *op. cit.*, p. 27–29; B. Zágórhidi Czigány, *Les couvents de la province dominicaine hongroise au XIIIème siècle*, în *Dominikanie w środkowej Europie...*, p. 288, 291.

⁸⁷ N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 41; B. Zágórhidi Czigány, *op. cit.*, p. 288, 291.

⁸⁸ Bernardus Guidonis, *Notitia provinciarum et domorum...*, p. IX; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 150.

⁸⁹ N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 43; B. Zágórhidi Czigány, *op. cit.*, p. 289, 291.

⁹⁰ *Cronica S. Petri Erfordensis moderna a. 1072–1335*, ed. O. Holder-Egger, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XXX, I, Hannoverae, 1896, p. 395.

⁹¹ *Appendix*, la Gerard de Frachet, p. 305–309; S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, în *AFP*, LXVIII, 1998, p. 87–92.

⁹² S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, p. 92–93.

⁹³ *Ibidem*, p. 94–97. Cf. și Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25–26 (lucrare începută de Stephan de Salaniaco / Étienne de Salagnac, care, după moartea sa, survenită în anul 1291, a fost completată de un alt reprezentant al Ordinului dominican, Bernard Gui).

⁹⁴ S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, p. 88. Cf. și *Appendix*, la Gerard de Frachet, p. 306 (unde, în loc de *magnum*, s-a folosit *quondam*); Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25–26.

Același text al lui Svipert dezvăluie că Paulus Hungarus s-a preocupat și de trimiterea misionarilor într-o „țară” cu locuitori schismatici și eretici, care, după multe eforturi, s-au dovedit receptivi la ideea unității bisericii: *Tandem numero fratrum accrescente missi a fratre Paulo intrauerunt fratres in terram que Sceurinum uocatur, cuius habitatores scismatici pariter et publici heretici erant. Ubi multis tribulationibus perpessis tandem conualescentes modo multos ab heresi ad ueram fidem et a scismate ad ecclesie unitatem conuerterunt*⁹⁵. „Țara” Sceurin menționată în lucrarea din 1259, este desigur ținutul Severinului, intrat în stăpânirea Coroanei ungare după războiul cu cel de-al Doilea Țarat bulgar din 1231–1232⁹⁶.

Consemnarea dintr-o cronică mai târzie a Ordinului dominican privind „marea mulțime a păgânilor” convertiți la dreapta credință, prin eforturile fraților predicatori din subordinea lui Paulus Hungarus⁹⁷, reprezenta desigur o exagerare, căci niciodată în decursul evului mediu prozelitismul creștin nu s-a dovedit foarte eficient în întinderea stepelor est-europene. În ceea ce privește aprecierea că Paulus Hungarus ar fi căzut victimă invaziei mongole din 1241–1242⁹⁸, aceasta rămâne cu totul ipotetică, nefiind susținută de o bază documentară plauzibilă. De asemenea, însăși calitatea sa de martir – posibil în Bosnia –, notificată aleatoriu în texte dominicane târzii⁹⁹, rămâne ambiguă.

Întreprinderile misionare ale dominicanilor din Ungaria în regiunile cumane s-au desfășurat aproape concomitent cu acelea asumate de cavalerii teutoni. Stabiliți în Regatul arpadian la mijlocul lui 1221, fraților din subordinea lui Paulus Hungarus le-a trebuit un număr de ani pentru a se organiza, astfel că aproximativ prin 1223–1225 au fost desigur în măsură să-și asume însărcinări apostolice în lumea stepelor nord-pontice. Această perioadă corespunde probabil în parte cu aceea în care teutonii au reușit să convertească comunitățile cumane din preajma curburii Carpaților. Nu dispunem de informații în legătură cu o eventuală coordonare a demersurilor misionare întreprinse de teutoni și dominicani de către papalitate, dar considerăm că este puțin credibil ca între cele două ordine să fi existat o conlucrare în acest sens, mai ales că cei dintâi activau în vecinătatea Carpaților de Curbură, iar discipolii lui Dominic se aventuraseră până spre Nipru, vizând desigur entități nomade diferite.

În altă ordine de idei, remarcăm faptul că în decurs de circa 15 ani s-a înregistrat o schimbare tranșantă de atitudine a cumanilor din regiunile extracarpatică în raport cu Regatul ungar. La cumpăna dintre primele două decenii ale secolului al XIII-lea relațiile fuseseră foarte tensionate. Atunci când, în jurul anului 1210, Coroana trimitea oștile conduse de comitele Ioachim din Sibiu, compuse din sași, români, secui și pecenegi, în ajutorul țarului Boril Asan, acestea au fost atacate în Oltenia de trei căpetenii cumane¹⁰⁰. Pe de altă parte, rațiunea principală invocată de Andrei II pentru colonizarea Ordinului teuton în sud-estul Transilvaniei, în anul 1211, fusese tocmai necesitatea de a asigura protecția Regatului de atacurile hoardelor cumane.

*

Roadele abnegației prozelitice manifestate de dominicani nu s-au lăsat mult așteptate. La foarte scurt timp după plecarea teutonilor, mai precis în 1227, la arhiepiscopul Robert de Esztergom (Strigonium) s-a prezentat fiul unui han din Cumania împreună cu 12 însoțitori și i-a pretins să-l convertească. Robert era originar din dioceza belgiană Liège și ocupase până în 1226 demnitatea de episcop de Veszprém. Potrivit informațiilor consemnate la mijlocul secolului al XIII-lea de Alberic (Aubry) de Trois-Fontaines (Albericus Trium Fontium)¹⁰¹ – izvor de prim rang pentru episodul convertirii cumanilor –, arhiepiscopul tocmai se

⁹⁵ S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, p. 88. În alte manuscrise ale lucrării, în loc de *Sceurinum*, s-a transcris *Ferevciensis*, *Feevriensis*, *Frenriensis* și *Scevestium*. Cf. *Appendix*, la Gerard de Frachet, p. 305, nota 16. La Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25, etnonimul apare cu grafia *Strucium*.

⁹⁶ M. Holban, *op. cit.*, p. 55–63; Ș. Papacostea, *Înfruntări politice și spirituale în sud-estul Europei: 1204–1241 (II)*, în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»*, XXVII, 1990, p. 34–36; V. Achim, *Despre vechimea și originea banatului de Severin*, în *Revista istorică*, SN, V, 1994, 3–4, p. 233–247.

⁹⁷ Johannes Meyer, *Chronica brevis Ordinis Praedicatorum*, ed. H. Ch. Scheeben (*Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland*, XXIX), Leipzig, 1933, p. 27.

⁹⁸ A. Danzas, *op. cit.*, p. 71.

⁹⁹ R. Loenertz, *Un catalogue d'écrivains et deux catalogues de martyrs Dominicains*, în *AFR*, XII, 1942, p. 284, 289–290.

¹⁰⁰ *Székely oklevéltár, 1212–1776*, ed. S. Barabás, Budapesta, 1934, p. 4–5; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 28–29.

¹⁰¹ U. Berlière, *Alberic de Trois-Fontaines*, în *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, ed. A. Baudrillart, A. Vogt și U. Rouziès, I, Paris, 1912, col. 1413–1414; *Repertorium fontium historiae Medii Aevi*, II,

pregătea să plece în pelerinaj la Locurile Sfinte, dar perspectiva de a realiza evanghelizarea unui număr mare de păgâni l-a determinat să renunțe la planurile inițiale. Fiul hanului l-a anunțat de intenția tatălui său de a veni „dincolo de păduri” (*ultra sylvas*), adică în Transilvania, împreună cu 2000 de bărbați pentru a primi botezul din partea primatului bisericii din Regatul ungar. Aceste planuri au fost concretizate curând în Transilvania de arhiepiscop, secondat de episcopii Bartholomeu de Pécs, Wilhelm de Veszprém și Wilhelm de Transilvania, care ar fi botezat peste 15 000 de cumani, cifră desigur mult exagerată: *In Hungaria magister Robertus Vesprimiensis, vir bonus et religiosus de Leodiensi dyocesi natus, factus fuerat archiepiscopus Strigoniensis. Eo igitur cruce signato et in procinctu itineris constituto, occurrit illi filius principis de Comania et ait: Domne, baptiza me cum 12 istis, et pater meus ad te veniet ultra sylvas in tali loco cum 2000 viris, qui omnes desiderant de manu tua baptizari. Quo facto abiit archiepiscopus ultra silvas in occursum patris illius cum Bartholomeo episcopo Quinqueecclesiensi et Guilelmo Vesprimiensi et Guilelmo Ultrasilvano episcopis, et ibi baptizati sunt Deo dante ultra 15 000 hominum*¹⁰².

Această relatare este conținută într-o formă cvasiidentică în așa-numita *Chronicon Belgicum magnum*, de unde lipsește numai enumerarea celor trei înalți prelați care l-au însoțit pe Robert de Esztergom, evenimentele fiind însă datate eronat în anul 1220¹⁰³, în loc de 1227. Cronica belgiană, care are în vedere evenimente cuprinse între anii 54 și 1474, a fost terminată în ultimul sfert al secolului al XV-lea, ea compilând conștiincios pasaje întregi din lucrarea lui Alberic, ceea ce o face nerelevantă pentru problema aflată în dezbateră noastră.

Cu toate că mănăstirea cisterciană Trois-Fontaines în care activa Alberic (Aubry) – din dioceza Châlons-sur-Marne – era situată foarte departe de regiunile evocate în cronică sa (care a suferit mici interpolări), datele transmise de acesta privind evenimentele din estul și sud-estul continentului sunt, în general, de remarcabilă credibilitate, dovedind că provin din surse bine documentate. Acestea se aflau foarte probabil, între altele, în mănăstirile de la Cârța și Brașov din sudul Transilvaniei, cele mai estice lăcașuri ale monahilor din Ordinul cistercian, fondate în primele decenii ale secolului al XIII-lea. Reprezentanți ai ordinului întemeiaseră abații în Regatul arpadian încă la mijlocul secolului al XII-lea, de unde, de asemenea, se puteau transmite în Franța informații asupra evenimentelor din jumătatea răsăriteană a Europei¹⁰⁴. Alberic greșea însă atunci când îl considera drept episcop al Transilvaniei pe Wilhelm, care își dăduse obștescul sfârșit înainte de a avea loc canonizarea nomazilor, titular al scaunului diocezei fiind în acel moment Raynaud¹⁰⁵.

Câteva din datele consemnate de Alberic de Trois-Fontaines se regăsesc evocate în cronică contemporană a lui Emo (cca. 1170–1237), care, între evenimentele consumate în anul 1227, inserează relatarea privind convertirea cumanilor. În lucrarea sa se redă numele conducătorului nomazilor prin forma latinizantă Boricius, despre care se pretinde că ar fi ocupat al patrulea loc în cadrul ierarhiei cumanilor. Cronicarul indică și denumirea germană a cumanilor: *Walewin* (în alt manuscris *Waelwyn*), deformare a etnonimului *Valwen*. Dacă Alberic atribuie meritul convertirii numai arhiepiscopului Robert și unui conclav de episcopi, Emo relevă, pe deplin îndreptățit, și implicarea călugărilor predicatori în acest act și consemnează prezența prințului moștenitor al Ungariei Bela (viitorul rege Bela IV) la săvârșirea ritualului botezului de către arhiepiscopul de

Fontes, A–B, Romae, 1967, p. 167–168; J. Prelog, A(lberich) v. Troisfontaines, în Lexikon des Mittelalters, I, München-Zürich, 1980, col. 282.

¹⁰² *Chronica Alberici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata, ed. P. Scheffer-Boichorst, în Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXIII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1874, p. 920. Diferențe neesențiale de transcriere a numeralelor și a unor nume proprii și comune se întâlnesc în edițiile anterioare ale cronicii: Chronicon Alberici, Monachi trium Fontium, în Godefridi Guilielmi Leibnitii [Leibniz] Accessiones historicae quibus potissimum continentur Scriptores Rerum Germanicarum, & aliorum, hactenus inediti sequentes, II, Hannoverae, 1698, p. 524; E Chronico Alberici, monachi Trium Fontium, în Recueil des historiens des Gaules et de la France, XXI, ed. [J.-D.] Guigniaut și [N.] De Wailly, Paris, 1855, p. 596.*

¹⁰³ *Magnum Chronicon in quo cumprimis Belgiae res et familiae diligenter explicantur, în Rerum Germanicarum veteris iam primum publicati scriptores VI, III, ed. I. Pistorius, Francofurti, 1607, p. 221. Cf. și S. Katona, op. cit., p. 508–509; F. Knauz, Monumenta ecclesiae Strigoniensis, I, Strigonii, 1874, p. 263; Chronicon Belgicum magnum, în A. F. Gombos, Catalogus fontium historiae Hungaricae, I, Budapesta, 1937, p. 525.*

¹⁰⁴ Gh. Duzinchievici, op. cit., p. 126–129; B. Romhányi, *The Role of the Cistercians in Medieval Hungary: Political Activity or Internal Colonization?*, în *Annual of Medieval Studies at the CEU 1994–1994*, 1995, p. 180–204; L. Koszta, *Die Gründung von Zisterzienserklöstern in Ungarn 1142–1270*, în *Ungarn-Jahrbuch*, 23, 1997, p. 65–80; D. N. Busuioc-von Hasselbach, op. cit., I, p. 32 și urm.; II, p. 119 și urm.; Ș. Turcuș, V. Turcuș, *Ordinul Cistercian. Artă și instituții cisterciene în Transilvania medievală*, București, 2003, p. 181–183, 217–226.

¹⁰⁵ L. Makkai, *A milkói (kún) püspökség és népei*, p. 15; Gh. I. Moisescu, op. cit., p. 13–14; I. Șchiopul, op. cit., p. 154.

Esztergom: *Eodem anno [1227] Boricius quartus de maioribus principibus Chunorum, quos Theotonici Walewin vocant, per fratres de ordine Predicatorum ad fidem Christi conversus est, et baptizatus est cum multis sue gentis hominibus a domno Roberto Strigonense archiepiscopo, presente Bela iuniori rege Ungarie, filio regis Andree*¹⁰⁶.

Apartenența lui Emo la Ordinul premonstratens, care avea, ca și cistercienii, mai multe abații pe teritoriul Regatului ungar – cele mai vechi fiind de la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XII-lea –, oferă o explicație pentru faptul că ecoul evenimentelor de natură confesională din zona versanților Carpaților s-a putut propaga până la mănăstirea de la Werum din Frisia, locul de obârșie a cronicarului. Se presupune că primul așezământ al premonstratensilor de pe teritoriul statului arpadian ar fi fost instalat pe la 1162–1172 la Oradea, prin râvna călugărilor de la Prémontré, pentru ca, în deceniile următoare și mai ales în cursul secolului al XIII-lea, să ia ființă numeroase alte lăcașe, între care și cele de la Sibiu și Brașov¹⁰⁷.

O succintă notificare asupra adoptării rânduielilor creștine de către cumani, fixată în anul 1227, este inserată în câteva anale și cronici din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIV-lea, realizate prin strădaniile călugărilor din mai multe așezăminte monahale din Austria¹⁰⁸. Într-unul din adaosurile analelor de la mănăstirea cisterciană de la Heiligenkreuz (Sanctucensis) din Pădurea Vieneză (Wienerwald), care avea în vedere evenimente derulate în perioada 1225–1233, se consemnează că neamul denumit *Valwin* (recte *Valwen*) a primit credința creștină, numărul celor botezați fiind de zece mii: *Gens, quae dicitur Valwin, fidem Christi suscepit, ex quibus baptizati sunt fere decem millia*¹⁰⁹. O continuare a analelor elaborate la mănăstirea augustinilor de la Klosterneuburg (*Annales Claustro-neoburgenses*), situată tot în Austria Inferioară, în apropiere de Viena, vizând segmentul cronologic cuprins între 1142 și 1233, include o informație asemănătoare¹¹⁰.

Textul citat mai sus este redat cvasiidentific și în alte cazuri, ceea ce dovedește că a fost compilat după un prototip comun. Acesta se întâlnește integrat în cronica vienezului Paltram (Paltramus Viennensis), zis și Vatzon, care oprește tratarea evenimentelor la anul 1301, lucrarea sa fiind ulterior completată de un monah cistercian anonim până la 1455¹¹¹. Unui alt călugăr, al cărui nume nu s-a transmis, îi datorăm o cronică a Austriei, întocmită în prima jumătate a secolului al XIV-lea¹¹², contemporană cu cronica de la mănăstirea dominicană de la Leuben (Leoben) din Stiria (Steiermark), care întrerupe relatările la anul 1343, conținând un scurt adaos până în 1347¹¹³. Și în aceste două lucrări pasajul despre convertirea cumanilor este compilat fără nici-o abatere importantă.

Spre deosebire de alte izvoare, scrierile călugărilor din regiunile austriece indică un număr exagerat de mare al celor convertiți – 10 000 –, cifră care este fără îndoială greu de acceptat. Probabil pentru că lăcașurile unde s-au întocmit analele de la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIII-lea nu au aparținut Ordinului dominican, ele au omis să-i notifice aportul la evanghelizarea nomazilor. Utilizarea formei germane a numelui cumanilor – *Valwen* – ar putea sugera faptul că de neam german erau nu numai autorii textelor, ci eventual și unii dintre cei care au luat contact cu turancii și au contribuit la creștinarea lor. Etonimul respectiv a fost folosit în mod curent, cu mici variante de grafie (*Valben, Valvi, Falben, Falonex* etc.), în latină sau în idiomul vernacular, atât în scrierile cronicărești¹¹⁴ cât și în creațiile beletristice¹¹⁵ germane, din secolele XII–XIV.

¹⁰⁶ Emonis *Chronicon*, ed. L. Weiland, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XXIII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1874, p. 511.

¹⁰⁷ N. Backmund, *Geschichte des Prämonstratenserordens*, Grafenau, 1986, p. 180–181.

¹⁰⁸ Pentru aceste scrieri cu caracter istoric, cf. A. Lhotsky, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, Graz-Köln, 1963, p. 182–190; *Repertorium fontium...*, II, p. 262, 360–361; III, *Fontes*, C, Romae, 1970, p. 277.

¹⁰⁹ *Continuatio Sanctucensis I*, ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, IX, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1851, p. 627.

¹¹⁰ *Continuatio Claustro-neoburgensis III*, ed. W. Wattenbach, în *ibidem*, p. 636; *Chronicon Claustro-Neoburgense*, în *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*, I, ed. H. Pez, Lipsiae, 1721, col. 453; *Chronicon Claustro-neoburgense*, în *Rerum Austriacarum Scriptores*, I, ed. A. Rauch, Vindobonae, 1793, p. 75.

¹¹¹ Paltrami seu Vatzonis, consulis Viennensis, *Chronicon Austriacum*, în *Scriptores rerum Austriacarum...*, I, col. 711.

¹¹² *Anonymi Chronicon Austriacum*, în *Rerum Austriacarum Scriptores*, II, ed. A. Rauch, Vindobonae, 1793, p. 235.

¹¹³ *Anonymi Leobicensis Chronicon*, în *Scriptores rerum Austriacarum...*, I, col. 808.

¹¹⁴ *Otonis episcopi Frisiacensis et Rahewini Gesta Frederici seu rectius Cronica*, ed. F.-J. Schmale, Darmstadt, 1965, p. 192–193; Heinrich von Lettland, *Livländische Chronik / Heinrici Chronicon Livoniae*, ed. L. Arbusow și A. Bauer, Darmstadt, 1959, p. 278–279; Arnoldi abbatis Lubecensis *Chronica*, p. 216; Arnoldus Lubecensis, *Chronica Slavorum*, în A. F. Gombos, *ed. cit.*, I, p. 308.

Episodul convertirii reprezentanților aristocrației nomazilor a fost înregistrat și în lucrările prelaților dominicani, începând cu acelea elaborate în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și la începutul veacului următor de Svipert de Porroch, Dietrich de Apolda și Bernard Gui, păstrate într-un număr destul de mare de manuscrise. Ele notifică faptul că, drept urmare a zelului manifestat de frații predicatori, unul din „ducii” cumaniilor, Burchi (variante: Bruchi, Burch, Burth, Burg, Burc, Birch la Svipert, Brut la Dietrich de Apolda, Bruchi, Bauchi la Bernard Gui), le-ar fi solicitat să-l boteze împreună cu „familia” sa. Acesta ar fi rămas statornic atașat de normele vieții creștine, astfel că, atunci când a murit, ar fi fost înmormântat într-o capelă dominicană dedicată Sfintei Fecioare¹¹⁶.

Burchi a fost urmat în privința opțiunilor confesionale de o altă importantă căpetenie a păgânilor, „ducele” Benborch (variante: Benbroch, Bembroth, Bribrch, Henborz, Heuborz, Membrok, Benborch la Svipert, Bribrch, Bribroch, Bribchu la Bernard Gui), și de „familia” sa. Precizarea că „familia” îi număra o mie de persoane indică faptul că autorii avuseseră în vedere prin acest termen nu numai pe rudele „ducelui”, ci întreg clanul de sub autoritatea sa. Spre deosebire de alte surse, lucrările lui Svipert și ale compilerilor săi pretind că sfântul botez al „ducelui” Benborch ar fi fost săvârșit de însuși regele Ungariei, Andrei II, confundat desigur cu fiul și urmașul său, Bela. Pe de altă parte, textele respective ignoră implicarea arhiepiscopului Robert la creștinarea cumaniilor, preocuparea lor principală fiind să consemneze activitatea ordinului ai cărui membri erau. La fel ca și Burchi, Benborch și-ar fi păstrat neabătut fidelitatea față de noua religie pe care a îmbrățișat-o, blamând rătăcirile păgâne ale consăngenilor săi rămași nebotezați. Moartea l-a surprins tot alături de frații dominicani, care i-au hărăzit ca loc de veci aceeași capelă a Sfintei Fecioare¹¹⁷.

O scrisoare adresată de Grigore IX arhiepiscopului Robert de Esztergom, la 31 iulie 1227, care era un răspuns la informarea acestuia din urmă, oferă în parte confirmarea textelor prelaților cistercieni, premonstratenși și dominicani mai sus-amintiți, furnizând și câteva date suplimentare. Între altele, precizează că hanul care și-a trimis fiul la înaltul prelat din Ungaria se numea Bortz (evident identic cu Boricius și

¹¹⁵ Der Tanhuser, în *Minnesinger. Deutsche Liederdichter des zwölften, dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts aus allen bekannten Handschriften und früheren Drucken*, ed. Fr. H. v. d. Hagen, II, Leipzig, 1838, p. 81, 87; *Der keiser und der kunige buoch oder die sogenannte Kaiserchronik, Gedicht des zwölften Jahrhunderts*, ed. H. F. Massmann, II, Quedlinburg-Leipzig, 1849, p. 324; *Christherrechronik*, în *Eine Geographie aus dem dreizehnten Jahrhundert*, ed. I. V. Zingerle, în *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe*, L, 1865, 4, p. 406; *Biterolf und Dietleib*, ed. O. Jänicke, în *Deutsches Heldenbuch*, I, Berlin, 1866, p. 143; *Neidharts Lieder*, red. M. Haupt, ed. a 2-a Ed. Wiessner, Leipzig, 1923, p. 183; *Rudolfs von Ems Weltchronik*, ed. G. Ehrismann, Berlin, 1915, p. 36; *Die Kreuzfahrt des Landgrafen Ludwigs des Frommen von Thüringen*, ed. H. Naumann, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum qui vernaculâ lingua usi sunt*, IV, 2, Berolini, 1923, p. 275; *Johanns von Würzburg Wilhelm von Österreich*, ed. E. Regel, Berlin, 1906, p. 13; *Braunschweigische Reimchronik*, ed. L. Weiland, în *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters*, II, 2, Hannover, 1877, p. 531, 560; *Ottokars Österreichische Reimchronik*, ed. J. Seemüller, în *ibidem*, V, 1, Hannover, 1890, p. 90, 98, 145, 531, 560.

¹¹⁶ S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, p. 88–89, 93, 95. Pentru textul lui Svipert, cf. și *Appendix*, la Gerard de Frachet, p. 306: *Tandem placuit altissimo respicere laborem et constanciam fratrum et dedit eis gratiam, ut audirentur a dictis paganis; et sic primo omnium duces Cumanorum, nomine Burch, cum aliquibus de familia sua baptizaverunt. Qui post aliquos annos in confessione vere fidei perseverans obdormivit in domino facta prius confessione et comunione, ut moris est christianorum, suscepta per manus fratrum (et) in capella beate virginis, quam fratres in eadem gente commorantes, ut se ibi aliquando colligerent, edificaverant, honorifice est sepultus*. Cf. și Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 26 (unde numele lui Burch a fost grafiat Bruchi).

¹¹⁷ S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, p. 89, 93, 95–96. Pentru textul lui Svipert, cf. și *Appendix*, la Gerard de Frachet, p. 306: *Post hunc Membrok, duces nobiliorem, cum mille circiter de familia sua ad fidem Ihesu Christo converterunt, quem de sacro fonte baptismatis, non sine mango gaudio, illustris rex Hungarie Andreas, sancta Elizabeth pater, levavit. Qui similiter in manibus fratrum, cum in agonia esset, dixit: “Discedant a me omnes Cumani pagani, quia video circa eos demones horribiles; remaneant fratres soli et Cumani baptizati, quia ecce circastant fratres – quos supra martyrizatos memoravimus – et expectant me, ut secum ducant ad gaudia, que predicaverunt”. Et his dictis cum mirabili gaudio expiravit et in capella beate Marie virginis supra memorata traditur sepulture*. Într-un manuscris al lucrării lui Svipert, în loc de *Andreas, sancta Elizabeth pater, levavit*, întâlnim: *Bela frater sancte Elizabeth, tunc dux ultrasilvanus, leuavit* (Cf. S. Tugwell, *Notes on the Life...*, V–VI, p. 89). Substituirea nu presupune o altă încadrare cronologică a pasajului, pentru că demnitatea de “duce” (voievod) al Ultrasilvaniei / Transilvaniei îi fusese atribuită lui Bela de tatăl său Andrei II în ultimii ani de domnie. Cf. și Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25, unde numele de *Membrok* a fost înlocuit cu cel de *Bruchi*, astfel că pasajul devine confuz. O redare mult abreviată a acestor evenimente, cu deformări ale numelor proprii, întâlnim și în scrieri ale autorilor dominicani de mai târziu. Cf. *Brevis historia Ordinis Fratrum Praedicatorum* auctore Anonymo, col. 350–351.

Burchi) și că, atunci când acesta din urmă l-a abordat pe arhiepiscop, era însoțit nu numai de conașionalii săi, ci și de frații predicatori: *Aliqui enim nobiles gentis illius per te ad baptismi gratiam pervenerunt et quidam princeps Bortz nomine de terra illorum cum omnibus sibi subditis per ministerium tuum fidem desiderat suscipere christianam; propter quod unicum filium suum, una cum fratribus Praedicatoribus, messis dominicae operariis in terra praedicta, ad te specialiter destinavit, attentius obsecrans, ut personaliter accedens ad ipsum et suos, viam vitae ostenderes ipsis, per quam ad veri Dei notitiam valeant pervenire*¹¹⁸. Acest aparent mic amănunt este în realitate semnificativ, întrucât arată că dominicanii au orientat grupul cuman în direcția cea mai eficientă pentru săvârșirea evanghelizării și implicit pentru dobândirea unei înalte protecții. Faptul că fiul hanului Bortz formulează solicitări exprese (creștinare, implicarea directă a persoanei celei mai reprezentative a clerului din Regatul ungar în ceremonialul botezului) relevă că s-a bucurat de consilieri avizate.

Așa cum s-a precizat, dominicanii contactaseră mai demult căpeteniile cumane și își exercitaseră o activitate misionară productivă. Locul și durata sa de desfășurare rămâne nedezvăluită în izvoare. În actul din 31 iulie 1227, emis la Anagni, în contextul exprimării satisfacției pentru opțiunea grupului cuman de a se creștina, se întâlnește aprecierea că autoritatea Scaunului apostolic s-a bucurat de prestigiu în Cumania și în Țara „învecinată” a brodnicilor (*in Cumania et Brodnic, terra illa vicina*)¹¹⁹. Din textul actului rezultă indirect că acestea erau teritoriile locuite de proaspeții convertiți. Dacă examinarea actelor emise de cancelaria regală maghiară și de Curie în prima jumătate a secolului al XIII-lea permite localizarea Țării brodnicilor undeva în jumătatea meridională a Moldovei, definirea accepțiunii termenului *Cumania* în viziunea cancelariei papale prezintă anumite dificultăți și necesită clarificări.

Din unele acte emise de Sfântul Scaun se deduce că prin termenii *Cumania* sau *Terra Cumanorum* era avut în vedere fie întreg spațiul ponto-caspic, fie numai regiunile extracarpatice românești¹²⁰. În cazul actului din vara anului 1227, referirea este la accepțiunea limitată a *Cumaniei*, adică la cea de la nordul gurilor Dunării, denumită ulterior în diverse cronică din secolele XIII–XV și prin numele de *Terra Nigrorum Comanorum*¹²¹ sau de *nigra Chumania*¹²².

În vreme ce prospectarea actelor Curiei romane nu ne edifică dacă crearea episcopiei speciale pentru cumani a avut loc în a doua parte a anului 1227 sau la începutul anului următor, cronică lui Alberic precizează că evenimentul s-a petrecut în 1228, notificând că primatul bisericii din Regatul maghiar l-ar fi instalat ca prim titular al diocezei pe Theodoric: *Archiepiscopus Robertus Strigoniensis de Hungaria novum fecit episcopum in Comania, Theudoricum nomine*¹²³.

O scrisoare a papei Grigore IX, de la începutul lui 1228, îl lauda pe prințul Bela pentru faptul că îl însoțise pe arhiepiscopul Robert în „țara” cumanilor¹²⁴. Desigur că nu rațiunile strict profesionale explică alăturarea prințului de coroană la misiunea arhierelui, deplasarea sa în regiunile concesate Episcopiei având rostul de a oferi protecție persoanei cu prerogativele cele mai înalte din ierarhia bisericească din Ungaria. Respectiva deplasare se făcuse în chip firesc împreună cu consistente efective militare, în vreme ce unele detașamente dețineau anumite poziții strategice pe versanții răsăriteni ai Carpaților.

Un astfel de punct a fost reperat, după cum indică cercetările arheologice, pe valea Bistriței, pe înălțimea denumită Bâtea Doamnei de la marginea de nord-vest a orașului Piatra Neamț. În acest loc au fost descoperite numeroase arme, piese de harnașament, unelte, articole vestimentare etc, datând de la sfârșitul secolului al XII-lea și din prima jumătate a secolului următor. Unii arheologi au considerat așezarea de la Bâtea Doamnei-

¹¹⁸ F. Knauz, p. 263–264; Hurmuzaki, p. 102; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241) e registris Vaticanis aliisque fontibus collegit* A. L. Tăutu, *Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes*, Series III, III, Città del Vaticano, 1950, p. 206–207; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 14–15.

¹¹⁹ F. Knauz, I, p. 264; Hurmuzaki, p. 102; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)*, p. 207; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 14.

¹²⁰ V. Spinei, *Moldavia...*, p. 26–28; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, ed. a 2-a, p. 43–45; I. Vásáry, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge, 2005, p. 139–140.

¹²¹ Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum* / Simon de Kéza, *The Deeds of the Hungarians*, ed. L. Veszprémy și F. Schaer, Budapesta-New York, 1999, p. 32–33; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, p. 257; *Chronicon Monacense*, p. 58; Andreae Danduli *Chronica per extensum descripta aa. 46–1280 d.C.*, ed. E. Pastorello, în *Rerum Italicarum Scriptores*, NE, XII, Bologna, 1938, p. 53.

¹²² Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, I, *Textus*, ed. E. Galántai și J. Kristó, Budapesta, 1985, p. 34.

¹²³ *Chronica Albrici monachi Trium Fontium*, p. 921.

¹²⁴ Hurmuzaki, p. 108.

Piatra Neamț drept reședința unui dinast român¹²⁵, ceea ce este puțin probabil. Mult mai plauzibilă este interpretarea acestui obiectiv arheologic drept avanpost maghiar menit să apere trecerea dinspre Moldova spre Transilvania de-a lungul râului Bistrița. După cum relevă unele cronicile medievale italiene din secolul al XIV-lea (Tholomeus / Bartholomeus de Lucca¹²⁶, Marino Sanudo Torsello¹²⁷, Paulinus de Veneția¹²⁸), Regatul arpadian s-a servit pentru apărarea trecătorilor carpatice în vremea mării invazii mongole din 1241–1242 de detașamente de români și secui¹²⁹. Prezența în inventarul așezării de la Bâțca Doamnei-Piatra Neamț a trei cruciulițe pectorale vechi rusești din prima jumătate a secolului al XIII-lea, deci produse într-un mediu ortodox, ar pleda pentru ipoteza că apărătorii ei puteau să fi fost români. Un punct întărit precum cel de la Bâțca Doamnei-Piatra Neamț era neîndoielnic util nu numai pentru scopuri defensive, ci și pentru asigurarea controlului militar al Regatului ungar de-a lungul unei zone situate la est de versanții Carpaților Răsăriteni, inclusiv pentru a proteja inițiativele prozelite care îi vizau pe cumani.

*

Opțiunea grupului lui Bortz / Boricius de a se creștina nu a avut desigur audiență în întreaga masă a cumanilor, care au continuat să rămână atașați de credințele lor ancestrale. Potrivit mai multor texte contemporane, comunitățile tribale, care, la pătrunderea oștilor lui Batu-han în Stepa cumanilor (Desht-i Qypchaq), s-au refugiat în Imperiul latin de Răsărit și, respectiv, în Regatul ungar, nu aveau nici o propensiune pentru creștinism. Ba mai mult, a fost nevoie de mai multe decenii pentru ca grupul cuman colonizat în Câmpia Pannonică să renunțe la vechile lui credințe și ritualuri¹³⁰. Cu toate presiunile la care au fost supuși, cumanii primiți în Ungaria s-au dovedit perseverenți în fidelitatea față de practicile păgâne. Semnificativ în această privință este un raport întocmit în decembrie 1273 de episcopul de Olomouc (Olmütz), în care se avertiza asupra potențialei influențe negative a cutumelor lor religioase față de colectivitățile creștine¹³¹. Înștiințat asupra tenacității cu care cumanii din Regat se opuneau evanghelizării, Sfântul Scaun și-a investit, în anul 1279, legatul – Filip, episcop de Fermo – să facă presiuni asupra lui Ladislav IV Cumanul (1272–1290), pentru ca, la rândul său, să-și constrângă supușii cumani să accepte convertirea și sedentarizarea¹³². De-abia după reprimarea rebeliunii din 1282 și după asasinarea principalului lor protector, care era chiar regele, împotrivirea li s-a atenuat, dar probabil că anumite enclave nu s-au conformat totuși întru totul prescripțiilor bisericii. Nu întâmplător, cronica lui Ioan (János) de Thurocz pretinde că la generalizarea creștinării s-ar fi ajuns în timpul domniei lui Ludovic I de Anjou (1342–1382), un aport în acest sens revenind fraților din Ordinul franciscan¹³³.

¹²⁵ C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bâțca Doamnei*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 454.

¹²⁶ *Die Annalen des Tholomeus von Lucca in doppelter Fassung*, ed. B. Schmeidler, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum*, NS, VIII, Berlin, 1930, p. 117.

¹²⁷ Marinus Sanuto, dictus Torsellus, *Liber secretorum fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione*, în *Gesta Dei per Francos*, II, ed. I. Bongarsius, Hanoviae [Hanau], 1611, p. 214.

¹²⁸ Paulinus von Venedig, *Bruchstücke aus der Weltchronik (I. Recension)*, ed. W. Holtzmann, I, Roma, 1927, p. 29.

¹²⁹ V. Spinei, *Les répercussions de la grande invasion mongole de 1241–1242 sur l'espace carpto-danubien reflétées surtout dans les oeuvres des chroniqueurs italiens*, în *Südost-Forschungen*, 61/62, 2002/2003, p. 1–47.

¹³⁰ P. Horváth, *Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus*, Pestini, 1801, p. 64–87; Gy. Györffy, *A kunok feudalizálódása, în Tanulmányok a parasztság történeténe Magyarországon a 14. században*, ed. Gy. Székely, Budapest, 1953, p. 248 și urm.; A. Pálóczi Horváth, *Petschenegen, Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Budapest, 1989, p. 78–83, 103–110; M. P. Murguliia, V. P. Shusharin, *Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII–XIII веках*, Moscova, 1998, p. 173–183; N. Berend, *At the Gate of Christendom. Jews, Muslim and "Pagans" in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300*, Cambridge, 2001, p. 134–140, 171–183, 197–198; eadem, *Cuman Integration in Hungary*, în *Nomads in Sedentary World*, ed. A. M. Khazanov și A. Wink, Richmond, Surrey, 2001, p. 103–121; eadem, *Immigration nomade dans un royaume chrétien: le cas des Coumans en Hongrie*, în *Migrations et diasporas méditerranéennes (X^e–XVIe siècles)*, ed. M. Balard și A. Ducellier, Paris, 2002, p. 133–147; V. Spinei, *The Great Migrations...*, II, p. 459–469.

¹³¹ *Relationes episcopi Olomucensis pontifici porrectae. Relatio de statu ecclesiae in regno Alemanniae*, în *Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio IV, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, III, *Inde ab A. MCCCLXXIII. usque ad A. MCCXCVIII*, ed. I. Schwalm, Hannoverae et Lipsiae, 1904–1906, p. 590.

¹³² A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, 1216–1352, Roma, 1859, p. 339–341; Hurmuzaki, p. 421–423, 426–429.

¹³³ Johannes de Thurocz, p. 184: *Hic etiam gentem Chomanorum ritui Tartarico involutam apud sedem apostolicam devotius insistendo exemplo beatissimi regis Stephani, quem ad componendum nove fidei fundamentum in*

Pe de altă parte, cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii au dovedit că marea majoritate a comunităților nomade turcice rămase în stepele ponto-caspice sub dominația Hoardei de Aur a continuat să-și mențină propriul rit de înmormântare în morminte tumulare, cu inventar specific¹³⁴.

În perioada când comunitățile cumane solicitau convertirea de la arhiepiscopul de Esztergom, societatea nomadă din zona nord-pontică a cunoscut anumite convulsii de o factură neînregistrată anterior. După cum s-a constatat, în uriașul teritoriu dominat de cumani, de la Lacul Aral până la Dunărea de Jos, nu s-a realizat niciodată o autentică unitate politică, coexistând numeroase triburi și uniuni de triburi, care se coagulau sau se destrămau periodic, în funcție de interesele curente¹³⁵. Cu toate acestea, informațiile textelor disponibile nu au atestat divergențe acute între confederațiile tribale ale cumanilor până în primele decenii ale secolului al XIII-lea. În al doilea sfert al secolului amintit, situația pare a fi cunoscut schimbări, reflectând fragmentarea și lipsa lor de coeziune politică.

În unul din conflictele care au opus Cnezatul de Halici-Volânia și Regatul arpadian – datat într-un letopiseț din Rusia de Sud-Vest în anul 1229 – în ambele tabere s-au aflat detașamente cumane: cnezul Daniil Romanovici l-a avut de partea sa pe hanul Kotian (Kuthen), iar prințul Bela pe cumanii conduși de Begovars. Ca și în numeroase alte ocazii, Bela nu s-a arătat deloc iscusit în conducerea operațiunilor militare și a fost silit să abandoneze asediul Haliciului și să se retragă în derută spre propria țară, traversând Nistrul pe la Vasilev (Vasileu), pentru ca din nordul Moldovei să se îndrepte precipitat spre pasurile carpatice. Încadrarea cronologică a evenimentelor – în 1229 –, indicată de vechiul letopiseț rusesc¹³⁶, nu este pe deplin certă, unii istorici preferând să le fixeze cu un an mai târziu¹³⁷. Cu prilejul acestor confruntări militare nu este exclus ca Bela, *rex junior*, să fi făcut uz de potențialul militar al cumanilor din Episcopie¹³⁸. În spiritul acestei ipoteze, unii istorici au admis identitatea dintre Begovars și Bortz (Burchi, Boricius)¹³⁹, cu toate că între cele două nume sunt deosebiri destul de mari.

Tendențele centrifuge și incoerența acțiunilor militare ale uniunilor tribale s-au manifestat și în alte situații, într-o perioadă imediat ulterioară, cu efecte și mai nocive. În anii premergători mării invazii mongole, în extremitatea est-europeană a domeniilor cumane s-au declanșat lupte interne între triburile Toksoba și Durut, episod consemnat în textul enciclopediei lui an-Nuwairi, faimos autor din Egiptul mamelucilor din prima jumătate a secolului al XIV-lea, care redă informații preluate de la emirul-cărturar Rukn ad-Din Baibars. În conformitate cu această sursă, în decursul conflictului – generat de rivalitatea pentru deținerea terenurilor de vânătoare –, Mangush, fiul lui Kotian, din tribul Durut, ar fi fost capturat și omorât de un

regno Hungarie providentia divina elegit, et, qui corda credentium post apostolos spiritualiter imbribus celestibus irrigavit ad laudem nominis divini, ut ampliaretur religio Christiana, ad fidem catholicam converti procuravit. Cui quidem genti iam in fide Christiana erudite fratres de ordine minorum auctoritate eis a sede apostolica commissa curam animalium iura pontificalia et sacramenta ecclesiastica aministrant, et de die in diem in fide confortantur.

¹³⁴ G. A. Fedorov-Davydov, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, Moscova, 1966, p. 150–163; A. O. Dobroliubskiĭ, *Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху среднековья*, Kiev, 1986, p. 65–79; V. A. Ivanov, V. A. Kriger, *Курганы кыпчакского времени на Южном Урале (XII–XIV вв.)*, Moscova, 1988, *passim*.

¹³⁵ D. Rasovskii, *Половцы, III, Пределы «Поля Половецкаго»*, în *Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum)*, X, 1938, p. 166–175; K. V. Kudriashov, *Половецкая степь. Очерки исторической географии*, Moscova, 1948, p. 130–138; G. A. Fedorov-Davydov, *op. cit.*, p. 145–150; A. Pálóczi-Horváth, *A kunok megtelepedése Magyarországon*, în *Archaeologiai Értesítő*, 101, 1974, 2, p. 247–248; idem, *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*, Karcag, 1993, p. 35–41; S. A. Pletněva, *Половецкие каменные изваяния* (Археология СССР, Свод археологических источников, E4 – 2), Moscova, 1974, p. 18–24; O. Pritsak, *The Polovcians and Rus'*, în *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, II, 1982, p. 342–368; P. B. Golden, *Cumanica IV: The Tribes of the Cuman-Qipčaq*, în *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 9, 1995–1997 (1997), p. 108–122; Ch. J. Halperin, *The Kipchak connection: the Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut*, în *Bulletin of School of Oriental and African Studies, University of London*, 62, 2000, 2, p. 233–236; V. Spinei, *The Great Migrations...*, II, p. 381–443.

¹³⁶ *Ипатьевская летопись*, col. 759–761.

¹³⁷ T. Senga, *Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz*, în *Századok*, 122, 1988, 1–2, p. 36–51; M. F. Font, *Ungarische Vornehmen in der Halitsch im 13. Jahrhundert*, în *Specimina Nova Dissertationum Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae*, VI, 1990 [1992], 1, p. 168; S. Kovács, *op. cit.*, p. 262.

¹³⁸ C. I. Andreescu, *Reacțiuni ortodoxe în contra catolicizării regiunilor carpato-dunărene în prima jumătate a sec. XIII-lea*, în *Închinare Înalt Prea Sfințitului Patriarh Miron cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani*, București (= *Biserica Ortodoxă Română* LVI, 11–12), 1938, p. 774; V. T. Pashuto, *op. cit.*, p. 37.

¹³⁹ S. Kovács, *op. cit.*, p. 262.

reprezentant al tribului Toksoba, Akkubul. Represaliile de răzbunare declanșate de hanul Kotian ar fi dus la înfrângerea tribului Toksoba, ceea ce l-a determinat pe Akkubul să trimită emisari la Jochi (Jöçi), fiul lui Gingis-han (în realitate, probabil la urmașii acestuia, întrucât el decedase, la fel ca și tatăl său, încă din 1227), pentru a-l provoca să pornească împotriva propriilor dușmani, mongolii dând curs acestui apel nesăbuit¹⁴⁰.

O altă stare conflictuală violentă din sânul confederațiilor tribale ale cumanilor este înregistrată de călugărul Iulian, membru al Ordinului dominican din Ungaria, trimis în anul 1237 într-o misiune în Hungaria Magna. Acesta fusese înștiințat că un anume principe din Țara cumanilor, Euthet, care stăpânea asupra unei regiuni foarte întinse, cu numeroase cirezi, fusese atacat de principele cuman Gureg, care l-a înfrânt, silindu-l să pibegească împreună cu cei doi fii ai săi și câțiva însoțitori la sultanul din Hornach¹⁴¹, nume sub care se ascundea, după toate probabilitățile, șahul horezmian de la Urghenci (Gurganj)¹⁴². Rememorând vechile lor raporturi încordate, acesta a dispus executarea lui Euthet prin spânzurare. Cei doi fii ai săi au reușit să se salveze, dar, în imposibilitatea găsirii unei soluții mai convenabile, au apelat la mărinimia lui Gureg, care însă l-a suprimat pe cel mai mare dintre ei. De data aceasta, fiul mezin, care a supraviețuit, s-a refugiat la principele mongol Gurgutan, instigându-l să pornească împotriva lui Gureg¹⁴³. Din datele care ne sunt înfățișate, acest episod cu turnură dramatică a avut loc cu puțin timp înainte de moartea șahului Mohammad al Horezmului, petrecută în anul 1221. După cum se știe, în anii anteriori declanșării războiului cu Gingis-han din 1218, acesta avusese ciocniri cu cumanii și își extinsese teritoriile în dauna lor¹⁴⁴. Chiar dacă numele protagoniștilor narațiunii fratelui Iulian sunt flagrant deformate, nu avem însă de ce să avem dubii asupra substanței sale informative.

Câțiva ani mai târziu, la începutul mării campanii derulate sub comanda supremă a lui Batu, când grupul cuman condus de Bachman a opus o rezistență înverșunată armatelor invadatoare în lunca Volgăi, fiind zdrobit în cele din urmă de oștile din subordinea lui Möngke¹⁴⁵, acesta n-a primit nici cel mai mic ajutor din partea confrăților săi din Desht-i Qypchaq, cu toate că era evident că și ei urmau să devină victimele mongolilor.

Dincolo de anumite incertitudini legate de derularea și fixarea cronologică precisă a acestor evenimente, datele transmise de an-Nuwairi și Iulian, completate de acelea ale cronicilor orientale referitoare la acțiunile militare ale lui Bachman, sunt revelatoare pentru miopia politică a dinaștilor din lumea stepelor ponto-caspice, incapabili să realizeze că disoluția tribală putea avea în timp repercusiuni din cele mai grave.

Lipsa de coeziune dintre confederațiile tribale și climatul de instabilitate din stepele ponto-caspice din anii anteriori pătrunderii hoardelor mongole sunt reflectate și de faptul că, atunci când regele Bela IV a însărcinat în 1235 patru frați dominicani să pornească într-o misiune de convertire a locuitorilor din Hungaria Magna de pe Volga, ei nu au străbătut drumul direct prin Desht-i Qypchaq, ci au urmat o cale mult ocolită, care aproape a dublat distanța. După ce s-au îndreptat prin Țaratul Asăneștilor și Imperiul latin de Răsărit, pentru a traversa Marea Neagră cu corabia de la Constantinopol la Matrica (Matracha, fostul Tmutarakan), au descins în peninsula Taman, iar de aici s-au orientat spre nord-est, prin regiunile zichilor și alanilor¹⁴⁶. Itinerariul parcurs

¹⁴⁰ *Сборник материалов...*, I, ed. V. Tizengausen <Tiesenhausen>, Sanktpeterburg, 1884, p. 541. Într-o lucrare recentă se avansează supoziția – nesuștinută, însă, de o argumentație pe deplin credibilă – că respectivul conflict ar fi avut loc prin anii 1228–1229 și că ar fi fost provocat de presiunile mongolilor asupra cumanilor “de pe Don”, care ar fi fost siliți să migreze sub conducerea lui Kuthen în bazinul Bugului Meridional și al Nistrului. Cf. I. B. Mikhaïlova, *Древняя Русь и Степь*, în *Россия и степной мир Евразии*, red. Iu. V. Krivosheev, S.-Peterburg, 2006, p. 124.

¹⁴¹ L. Bendefy, *Fontes authentici itinera (1235–1238) fr. Iuliani illustrantes*, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, III, 1937, 1–4, p. 35–36, 39–40; *Der Bericht des fr. Iulianus*, în H. Dörrie, *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O.P. ins Ural-Gebiet (1234/35) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren*, în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse*, 1956, 1, p. 170–171.

¹⁴² *Der Bericht des fr. Iulianus*, p. 169, nota 17.

¹⁴³ L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 35–36 (unde numele principilor cumani s-a transcris sub forma Witoph și Uroch) și 39–40; *Der Bericht des fr. Iulianus*, p. 170–171.

¹⁴⁴ S. M. Akhinzhanov, *Кыпчаки в истории средневекового Казахстана*, Alma-Ata, 1989, p. 216 și urm.

¹⁴⁵ W. Abramowski, *Die chinesischen Annalen des Möngke. Übersetzung des 3. Kapitels des Yüan-shih*, în *Zentralasiatische Studien*, 13, 1979, p. 16; *Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды*, II, extrase de V. G. Tizengausen <Tiesenhausen>, prelucrate de A. A. Romaskevich și S. L. Volin, Moscova-Leningrad, 1941, p. 35–36 (*Из “Сборника летописей” Рашид-ад-Дина*); ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik Juvaini, *The History of the World-Conqueror, Translated from the text of Mirza Muhammad Qazvini*, ed. J. A. Boyle, II, Manchester, 1958, p. 553–554; Rashid-ad-Din, *Сборник летописей*, II, trad. Iu. P. Verkhovskii, Moscova-Leningrad, 1960, p. 38; Rashid al-Din, *The Successors of Genghis Khan*, ed. J. A. Boyle, New York-Londra, 1971, p. 58–59.

¹⁴⁶ L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 22, 26–27, 31; *Der Bericht des fr. Riccardus*, în H. Dörrie, *Drei Texte...*, p. 153–154.

la înapoiere a evitat, de asemenea, ținuturile cumane, localnicii din bazinul Volgăi consiliindu-i pe misionari să se deplaseze prin cnezatele rusești și Polonia¹⁴⁷.

*

Creștinarea grupului cuman în 1227, prin implicarea personală a arhiepiscopului Robert, și constituirea unei dioceze aferente a fost percepută de Scaunul apostolic ca o etapă în acțiunea mai amplă de proliferare a învățăturilor Mântuitorului în lumea nomadă. Conștientizând că s-a realizat destul de puțin în acest sens, la 21 martie 1228, Grigore IX dădea dispoziție de la Lateran primatului Ordinului dominican din Ungaria să conlucreze cu arhiepiscopul de Esztergom și cu titularul noii dioceze, Theodoric, pentru a continua demersurile misionare în regiunile cumane, unde i se cerea să trimită în acest scop pe cei mai vrednici călugări¹⁴⁸. La aceeași dată, o altă scrisoare era expediată de la Curie către Robert de Esztergom, unde se aducea un plus de informații despre noii convertiți. La Lateran se aflase de la arhiepiscop că aceștia fuseseră nomazi și că nu dispuneau de așezări stabile, dar că doreau să-și întemeieze orașe și sate, unde să-și poată înălța și biserici (*...gens [...] vaga et instabilis, hactenus nusquam certas habuerit mansiones et nunc aedificare civitates et villas in quibus habitaret et ecclesias fundare dederet*), știre care era bineînțeleasă înregistrată cu satisfacție¹⁴⁹.

Personal avem anumite rezerve în a accepta *ad litteram* informația privind prompta disponibilitate a cumanilor de a renunța la modul de trai tradițional, știută fiind împotrivirea tenace a nomazilor originari din stepele Eurasiei în situațiile în care li s-a impus sedentarizarea în teritoriile unde au fost colonizați. De aceea, suntem înclinați să credem că sedentarizarea și ridicarea de orașe și sate era vizată în primul rând de înaltul cler din Ungaria și de dominicani, renunțarea la nomadism fiind considerată drept o premisă a eficientizării întreprinderilor misionare.

În aceeași scrisoare se lansează îndemnul de a se încuraja prozelitismul prin sprijinirea unor acțiuni militare în teritoriile învecinate cu cumanii, anexate de sultanul de Iconium (Konia) și de alți necredincioși, precum și contra celor ce agresaseră pe cumanii convertiți și împiedicaseră pe alții să adopte dogmele creștine¹⁵⁰. Textul prezintă interes pentru că dezvăluie existența unor oponenți față de opera de evanghelizare la care fuseseră supuși turanicii.

În ceea ce privește solicitarea cuceririi unor teritorii ajunse în posesia sultanului de Iconium, aceasta ridică anumite semne de întrebare în legătură cu veridicitatea datelor consemnate în epistola Curiei. După cum este cunoscut, principalele domenii ale Sultanatului selgiucid de Konia (Iconium / Rum) se aflau în Asia Mică, astfel că ni se pare nefiresc ca Scaunul apostolic să fi pretins primatului bisericii ungare să se angajeze în stimularea unor operațiuni războinice tocmai în Anatolia. De aceea, considerăm plauzibil ca Grigore IX să fi preconizat înlăturarea selgiucizilor din sudul Crimeei, unde cuceriseră cel mai prosper și dinamic centru portuar din peninsulă – Sudakul – în urma unei temerare expediții navale declanșată în 1221–1222. Orașul beneficiase de un statut semiautonom, aflându-se sub obediența politică a cumanilor, dar, în schimbul unui tribut periodic, gestionarea problemelor administrative, economice și confesionale era lăsată în seama propriului patriciat. Frustrați de consistente resurse pecuniare, cumanii au încercat să redobândească controlul asupra efervescentei așezări portuare cu ajutorul cnejilor ruși, dar nu au fost în măsură să facă față riposteii tranșante a selgiucizilor¹⁵¹. Ocuparea centrului urban de pe litoralul pontic de oștile conduse de emirul Husamuddin Amir Çoban nu a fost urmată de obișnuitele represalii la adresa apărătorilor, care, prin remiterea unor importante sume de bani, au ajuns la o reconciliere cu Sultanatul, fiind totodată obligați să consimtă acceptarea concesiilor față de prozelitismul islamic, în vreme ce simbolurile creștine au suferit profanări¹⁵².

¹⁴⁷ L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 25, 29, 34; *Der Bericht des fr. Riccardus*, p. 160–161.

¹⁴⁸ A. Theiner, p. 87; Hurmuzaki, p. 107.

¹⁴⁹ A. Theiner, p. 87–88; F. Knauz, p. 266; Hurmuzaki, p. 111; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 208–209.

¹⁵⁰ A. Theiner, p. 88; F. Knauz, p. 266; Hurmuzaki, p. 111; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 208. Pasajul din epistola papală a fost supus recent unei nuanțate analize de Ș. Papacostea, *Ungaria și Marea Neagră în secolul al XIII-lea, în Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, ed. A. A. Rusu, Cluj-Napoca, 2006, p. 22–26.

¹⁵¹ H. W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi*, Copenhaga, 1959, p. 130–139; A. Iakubovskiĭ, *Рассказ Ибн-ал-Биби о походе малоазийских турок на Судак, половцев и русских в начале XIII в.*, în *Византийский временник*, XXV, 1927, p. 54–58. Cf. și A. C. S. Peacock, *The Saljuq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of 'Alā' al-Dīn Kayqubād*, în *Journal of the Royal Asiatic Society*, Ser. a 3-a, 16, 2006, 2, p. 133–149.

¹⁵² H. W. Duda, *ed. cit.*, p. 139; A. Iakubovskiĭ, *op. cit.*, p. 58.

Prin prisma notificărilor actului din 21 martie 1228 nu pare exclus ca unii conducători ai cumanilor să fi apelat la arhiepiscopul Robert spre a obține suportul militar al Regatului ungar, dar o implicare a acestuia într-o acțiune armată în Crimeea, la sute de kilometri depărtare de hotarele sale, atât pentru a sprijini pe turanici împotriva selgiucizilor din Asia Mică, cât și pentru a stăvili lezarea intereselor creștinilor de la Sudak, era desigur cu totul iluzorie.

În ansamblu, însă, este limpede că pentru evanghelizarea cumanilor Curia romană a mizat pe potențialul militar al Ungariei încă de la fondarea Episcopiei. Pe de altă parte, regalitatea era interesată în extinderea și consolidarea dominației spre răsărit și spre sud, în regiunile din afara arcului carpatic. Expansiunea sa a fost dirijată îndeosebi spre cnezatele din sud-vestul Rusiei – Halici și Volânia –, unde oștile maghiare au pătruns în mai multe rânduri sub diverse pretexte la sfârșitul secolului al XII-lea și în primele decenii ale veacului următor¹⁵³. La cumpăna secolelor amintite suveranii unguri au nutrit speranța că respectivele regiuni din sud-vestul Rusiei vor intra definitiv sub hegemonia lor, astfel că, începând din anul 1206, Andrei II și-a adăugat la titluri și pe cel de „rege al Haliciului și Vladimirului [Volâniei]” (*Galiciae Lodomeriaeque rex*)¹⁵⁴. Cu toate că evenimentele ulterioare au dovedit că regele s-a pripit în adoptarea noului titlu – acesta nefiind în concordanță cu realitățile politice –, tentativele urmașilor săi de a-și impune supremația în zonă au continuat, cu toată opoziția populației locale. Unii istorici au crezut mai demult că titlul de *rex Cumanie*, asumat, de asemenea, de Andrei II, s-a datorat lărgirii autorității regale odată cu crearea Episcopiei cumanilor. Așa cum s-a dovedit, titlul respectiv a fost însă preluat în actele oficiale de-abia în anul 1233, împreună cu cel de *rex Bulgarie*¹⁵⁵, după succesul Regatului în disputele militare din 1231–1232 cu al Doilea Țarat bulgar din regiunea Vidinului, care s-a soldat cu crearea Banatului de Severin¹⁵⁶.

Importanța pe care Sfântul Scaun o acorda noii dioceze de la curbura Carpaților rezultă și din faptul că la foarte scurt timp după crearea acesteia, mai exact la 13 septembrie 1229, Grigore IX (1227–1241) decidea ca Episcopia cumanilor să nu mai rămână în jurisdicția canonică a Arhiepiscopiei de Esztergom, ci să treacă sub aceea directă a Scaunului apostolic¹⁵⁷. Papalitatea repeta măsura adoptată în 1224 în cazul Ordinului teuton¹⁵⁸. Rațiunile exacte pentru această procedură nu transpar din documentele vremii, rămânând doar posibilitatea unor presupuneri. Ar fi putut intra în calcul necesitatea operativității sporite în luarea deciziilor, dar poate și ambiția Curiei de a-și asuma reușitele unor opere de convertire de anvergură. Nu trebuie ignorată nici dorința de a se evita eventuale litigii pentru anumite teritorii din sud-estul Transilvaniei, previzibile între Episcopia cumanilor și Episcopia Transilvaniei.

În orice caz, obediența diocezei cumanilor față de Sfântul Scaun nu era de natură să susceptibilizeze decât doar în mică măsură pe titularul Arhiepiscopiei de Esztergom și implicit autoritățile politice. Grigore IX conta prea mult în planurile sale de natură confesională pe sprijinul Coroanei maghiare pentru a risca să-i aducă un afront. De altfel, între papalitate și regalitate se crease deja o tensiune destul de ascuțită, după ce Andrei II intervenise cu forța armelor în 1225 pentru a-i alunga pe cavalerii teutoni din Țara Bârsei, iar insistențelor repetate ale mai multor suverani pontifi la Curtea maghiară nu li se dăduse curs.

¹⁵³ N. M. Karamzin, *История государства Российского*, II–III, ed. A. N. Sakharov, Moscova, 1991, p. 407 și urm.; M. Grushevskii, *Исторія України-Руси*, II, XI–XIII вк., L’vov, 1905, p. 449 și urm.; I. P. Krip’iakevich, *Галицько-Волинське князівство*, Kiev, 1984, p. 87–91, 94–95; M. Font, *Роль Бельи III в галицких междуособицах 1180-х гг.*, în *Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae*, 1, 1986, p. 93–105; eadem [M. F. Font], *Ungarische Vornehmen...*, p. 165–174; eadem, *On the Frontiers of West and East: The Hungarian Kingdom and the Galician Principality between the Eleventh and Thirteenth Centuries*, în *Annual of Medieval Studies at CEU*, 6, 2000, p. 177–179; G. A. Perfecky, *Hungary and the Hungarians in the Galician-Volynian Chronicle*, în *Hungarian Studies*, 3, 1987, 1–2, p. 19–25; Z. I. Kosztolnyik, *op. cit.*, p. 50–52; A. V. Маїоров, *Борьба Даниїла Романовича за Галицький стіл с венграми в конце 20 – начале 30-х годов XIII в.*, Ч. 1. *Галицькая община и князь Даниїл*, în *Вестник Санкт-Петербургского Университета, Серия 2, История, языковедение, литературоведение*, 1999, 3 (16), p. 3–14; M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov, 1146–1246*, Cambridge, 2003, p. 191–193, 253–255; N. F. Kotliar, *Дипломатия Южної Руси*, Sankt-Peterburg, 2003, *passim*.

¹⁵⁴ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budaë, III, 1, 1829, p. 31–32.

¹⁵⁵ G. Fejér, *Codex...*, Budaë, III, 2, 1829, p. 347–348; Hurmuzaki, p. 127.

¹⁵⁶ Ș. Papacostea, *Înfruntări politice...*, p. 34–36; V. Achim, *op. cit.*, p. 233 și urm.; H. Dimitrov, *Über die bulgarisch-ungarischen Beziehungen (1218–1255)*, în *Bulgarian Historical Review*, XXV, 1997, 2–3, p. 6–9.

¹⁵⁷ A. Theiner, p. 90; Hurmuzaki, p. 112; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 215.

¹⁵⁸ A. Theiner, p. 50; Hurmuzaki, p. 85–86; *Urkundenbuch...*, p. 29–30; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 8–10; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 178–179.

În aceeași scrisoare din 13 septembrie 1229, Scaunul apostolic recomandă episcopului Theodoric să fie îngăduitor cu cumanii convertiți de curând, care ar fi cutezat să bruscheze clerici romano-catolici sau ar fi comis și alte fărâdelegi, fără gravitate deosebită¹⁵⁹. Stipularea respectivă reprezintă un indiciu că astfel de disensiuni își făcuseră deja loc între neofiți și slujitorii bisericii, iar Grigore IX era dispus să manifeste tact și răbdare pentru remedierea inconvenientelor.

În gestionarea problemelor legate de activitatea eparhiei cumanilor nu există mărturii că Scaunul apostolic ar fi implicat direct pe marele maestru al Ordinului dominican, Iordan de Saxonia, preferând să conlucreze cu prințul Bela și cu înaltele instanțe ecleziastice din Ungaria. De altfel, nici înainte de crearea diocezei nu dispunem de informații în legătură cu o posibilă preocupare personală a lui Iordan în direcția evanghelizării nomazilor, acest lucru ținând de responsabilitățile lui Paulus Hungarus, titularul provinciei dominicane din Regatul arpadian. Cu toate acestea, ar fi greu de imaginat că cel aflat la conducerea Ordinului să nu fi fost la curent cu ceea ce întreprindeau subordonații la hotarele fluctuante dintre *Christianitas* și *Barbaricum*.

Din punct vedere politic, teritoriul Episcopiei cumanilor a fost integrat *de jure* Regatului ungar, care anterior își afișase suzeranitatea și asupra regiunilor concesate cavalerilor teutoni în Țara Bârsei, lărgite de aceștia și dincolo de culmile Carpaților. Faptul că teritoriul diocezei era considerat parte componentă a statului arpadian reiese limpede din scrisoarea papei către Bela din 14 noiembrie 1234, în care Grigore IX îl apostrofa pe prințul moștenitor pentru că accepta ca în regatul său „schismaticii” români să se manifeste cu aplomb și să ignore autoritatea episcopului Theodoric¹⁶⁰. În mod indirect și din alte izvoare rezultă prerogativele regelui Ungariei asupra ținuturilor aflate sub jurisdicția canonică a Episcopiei cumanilor. Desigur că *de facto* hegemonia Regatului era mai dificil să se manifeste cu deplină eficiență. Se poate presupune că Andrei II a instalat pe versanții Carpaților din sud-vestul Moldovei și nord-estul Munteniei unele garnizoane, la fel cum s-a procedat și pe valea Bistriței, la Bâta Doamnei-Piatra Neamț, în vestul Moldovei. Aceste garnizoane aveau menirea de a supraveghea cu mijloace specifice regiunile aferente confesional Episcopiei cumanilor.

Prezența respectivelor efective militare este atestată în vremea marii invazii mongole din primele luni ale anului 1241. După cum consemnează Roger (Rogerius) de Torre Maggiore, armatele comandate de Bochetor și de alți „regi” ar fi zdrobit armatele din cuprinsul Episcopiei¹⁶¹. Or nu titularul diocezei dependentă de Scaunul apostolic avea atribuții militare, ci garnizoanele implantate de regii Arpadieni. De altfel, din cronică lui Alberic de Trois-Fontaines reiese că în preajma declanșării invaziei lui Batu-han în Ungaria, „comitele” Transilvaniei ar fi fost trimis spre răsărit, într-o misiune războinică mult îndepărtată de hotarele Regatului arpadian: *Contra Tartaros vero misit comitem Ultrasilvanum, qui in quodam angusto transitu paludum Meotidarum ita confregit primum cornu illorum, quod ceteris retro respicientibus, iam in illis partibus perisse putabatur memoria eorum cum sonitu*¹⁶².

Rosturile confesionale din dioceză nu au evoluat nici în anii următori într-o notă care să mulțumească papalitatea. La 25 octombrie 1234, Grigore IX intervenea pe lângă prințul de coroană, Bela, spre a-i reaminti mai vechea sa promisiune de a ridica și înzestra o biserică pentru cumani¹⁶³. Papa avea desigur în vedere un edificiu spațios, reflectând forța și prestigiul Bisericii romano-catolice, deoarece lăcașuri modeste existau deja în cuprinsul diocezei, de vreme ce prelații aveau posibilitatea să officieze serviciul divin. Ridicarea unei biserici ar fi fost importantă prin utilitatea sa intrinsecă, dar îndemnul papei către Bela viza poate mai mult, fiind de natură să-l determine să se implice în mai mare măsură în problemele conexe Episcopiei cumanilor. Acest lăcaș a fost construit se pare în cele din urmă, ceea ce s-ar deduce din conținutul unui act papal emis la

¹⁵⁹ A. Theiner, p. 90; Hurmuzaki, p. 112; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 215.

¹⁶⁰ Cf. nota 165.

¹⁶¹ Rogerii *Carmen miserabile* / Rogerius, *Cântecul de jale*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, V, București, 1935, p. 33, 72.

¹⁶² *Chronica* Albrici monachi Trium Fontium, p. 946. Pentru acest episod, cf. V. Spinei, *The Great Migrations...*, II, p. 625, 627.

¹⁶³ A. Theiner, p. 130–131; Hurmuzaki, p. 131; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 283–284: *Quare proposita nobis spe, quod laudabiliter aemulatus eorumque provocatus exemplis, Cumanorum ecclesiam, ad nos nullo medio pertinentem, sicut coram dilecto filio nostro... Praenestino electo, tunc Apostolicae Sedis Legato, prout ex relatione venerabilis fratris nostri... episcopi Cumanorum accepimus, liberaliter promisisti, construere debeas et dotare, serenitatem regiam rogamus et monemus attente, in remissionem tibi peccaminum iniungentes, quare, sicut de iure teneris, pium promissum huiusmodi executioni regia liberalitate demandans, sic ecclesiam ipsam construere ac ditare studeas amplis possessionibus et dotare, quod Aeterni Regis gloriam exinde valeas promereri et nos celsitudinem tuam condignis gratiarum retributionibus prosequamur.*

4 octombrie 1332 de la Avignon, unde se rememorează faptul că fosta episcopie – a Milcoviei, din Regatul Ungariei – ar fi dispus de o biserică ce avea să fie distrusă de tătari: *Nuper, siquidem, ad audientiam nostram relatio fidedigna produxit quod episcopatus Mylkouiensis, in regno Hungarie, in finibus videlicet Tartarorum, ex inhibitiones ordinatus antiqua, a tempore, quo dicti Tartari potenter dictum regnum seu partes Hungaras, proh dolor, intraverunt, fuit per eos fatales et sevos omnino destructus, et ecclesia ipsius episcopatus funditus extirpata*¹⁶⁴.

*

Pentru continuarea propovăduirii catolicismului în afara arcului carpatic nu edificarea unui lăcaș de cult se dovedea vitală, ci alte realități de ordin etnic și duhovnicesc, care își găsesc reflectarea în faimoasa epistolă papală adresată de Grigore IX la 14 noiembrie 1234 prințului moștenitor al Ungariei, Bela¹⁶⁵. Spațiul disponibil nu ne permite să stăruim asupra multitudinii de probleme pe care le ridică conținutul acestui important act diplomatic emis la Perugia, de altfel persuasiv evocat în literatura de specialitate, atât înainte¹⁶⁶, cât și, mai ales, după cel de-al Doilea Război mondial¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Hurmuzaki, p. 622–623; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 45–47.

¹⁶⁵ O. Raynald, *Annales ecclesiastici ab anno quo definit card. Caes. Baronius MCXCVIII usque ad annum MDXXXIV. Continuati ex regestris pontificum, et literis*, XIII, Coloniae Agrippinae [Köln], 1693, p. 419; idem, *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII. ubi desinit cardinalis Baronius*, ed. J. D. Mansi, II, Lucae [Lucca], 1747, p. 111–112; *Bullarium Ordinis ff. Praedicatorum*, I, 1729, p. 70–71; G. Pray, *op. cit.*, p. 240; J. Benkö, *Milkovia...*, I, p. 113–114; S. Katona, *op. cit.*, p. 706–708; G. Fejér, *Codex...*, III, 2, Budae, 1829, p. 399–401; A. Theiner, p. 131; Caesaris S. R. E. card. Baronii, Od. Raynaldi et Jac. Laderchii *Annales ecclesiastici denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti*, XXI, 1229–1256, ed. A. Theiner, Barii-Ducis [Bar-le-Duc], 1870, p. 102; Hurmuzaki, p. 132–133; *Urkundenbuch...*, p. 60–61; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 188–189; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 284–286; *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania, I (1075–1250)*, București, 1951, p. 275–276, 403–404; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 20–21. Consistente paragrafe din scrisoarea Curiei din 14 noiembrie 1234 au fost reproduse, în traducere românească, în *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II (*Feudalismul I*), întocmită de Șt. Pascu și V. Hanga, București, 1958, p. 102. În mai multe rânduri s-au publicat și regeste ale actului, însoțite uneori de citate din conținutul său. Cf. *Regesta Pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCIV*, I, ed. A. Potthast, Berlin, 1874, nr. 9764, p. 831; L. Auvray, *Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape*, I, *Texte – Années I à VIII (1227–1235)*, Paris, 1896, nr. 9198, p. 1179; *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, curante E. Lukinich et adiuvente L. Gáldi, ediderunt A. Fekete Nagy et L. Makkai, Budapesta, 1941, p. 17–19; Gy. Györffy, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kerdeteihez (I. rész)*, în *Történelmi Szemle*, VII, 1964, I, p. 4; S. Jakó, *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia / Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, I, 1023–1300, Budapesta, 1997, p. 179.

¹⁶⁶ A. Bzovius, *Annalium ecclesiasticorum post illustriss. et reverendiss. d.d. Caesarem Baronium*, XIII, Coloniae Agrippinae, 1616, col. 438–439; Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 396–397; P. Maior, *Istoria Bisericii românilor*, I, ed. I. Chindriș, București, 1995, p. 113–114; E. v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte...*, p. 177–180; P. Hunfalvy, *op. cit.*, p. 87–88; A. D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 98; idem, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, ed. C. Schifirneț, București, 1998, p. 99–101; idem, *Istoria românilor...*, I, p. 433–434; G. Schmidt, *op. cit.*, p. 15; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 276–277; D. Stănescu, *Viața religioasă...*, p. 10–13; idem, *Vechile episcopii la români*, București, 1927, p. 79–81; A. Bunea, *op. cit.*, p. 185–187; B. Altaner, *op. cit.*, p. 146–147; I. Ferent, *Românii în eparhia cumaniilor*, în *Cultura creștină*, XIV, 1925, 1, p. 211–213; idem, *Începuturile Bisericii Catolice...*, p. 268–271; C. Kogălniceanu, *op. cit.*, în *Arhiva*, XXXVII, 1930, 2, p. 103–104; idem, *Istoria veche...*, p. 25; A. V. Sava, *Contribuțiuni la istoria bisericii vrâncene*, în *Milcovia*, II, 1931, 1, p. 16–17; I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII–XVI*, în idem, *Scrieri alese*, I, *Studii asupra istoriei evului mediu și istoriei bisericesti*, ed. N. Edroiu, București, 2006, p. 170–171; G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937, p. 104–105; C. I. Andreescu, *Reacțiuni ortodoxe...*, p. 772–773; E. v. Ivánka, *Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn*, în *Orientalia Christiana Periodica*, VIII, 1942, p. 191–192; I. P. M. Pal, *op. cit.*, p. 25–27; S. Reli, *op. cit.*, p. 205–206, 305; P. Râmneanțu, *Die Abstammung der Tschangos*, Sibiu, 1944, p. 13–14.

¹⁶⁷ Al. I. Gonța, *op. cit.*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXVI, 1960, 9–12, p. 561; Șt. Pascu, *Feudalismul timpuriu...*, p. 114–116; C. C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 41–42; P. P. Panaitescu, *Introducere...*, p. 260; S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 105–106; R. Constantinescu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII–XIV*, în *Studii și materiale de istorie medie*, VI, 1973, p. 187–191; Șt. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie, în Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität* 1, 1973, p. 107–108; idem, *Istoria medie a României, I, Principatele române. Originea și afirmarea lor*, București, 1991, p. 92–93; P. F. Parasca, *Политика Венгерская королевства...*, p. 41–42;

Actul înregistrează iritarea Scaunului apostolic pentru că, în cuprinsul diocezei, românii (*Walati*, recte *Valachi*) nu respectau autoritatea episcopului catolic, ci primeau tainele bisericești de la propriii episcopi, atașați de „ritul grecilor”, desemnați în scrisoare drept „pseudoepiscopi” sau „episcopi schismatici”: *In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur, existunt, qui etsi censeantur nomine christiano, sub una tamen fide varios ritus habentes et mores, illa committunt, quae huic sunt nomini inimica. Nam Romanam Ecclesiam contempnentes, non a venerabili fratre nostro... episcopo Cumanorum, qui loci dioecesanum existit, sed a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus, universa recipiunt ecclesiastica sacramenta*¹⁶⁸. Formula de „pseudoepiscopi” folosită pentru ierarhii ortodocși nu se datorează faptului că aceștia nu aparțineau ritului catolic, ci probabil pentru că nu ar fi fost sfințiți conform tuturor uzanțelor canonice în vigoare¹⁶⁹.

Cu toate disensiunile de ordin dogmatic și din sfera jurisdicției sacramentale, adâncite și ramificate în decursul veacurilor, calitatea de înalți ierarhi ai Bisericii ortodoxe nu a fost de regulă contestată de reprezentanții Bisericii romano-catolice, cei dintâi fiind însă categorisiți frecvent drept „schismatici”. Nominalizarea lor în actele cu caracter oficial prin alte apelative se întâlnește foarte rar și are, de obicei, o rațiune specială. Un exemplu în această privință este oferit de epistola papală din 27 octombrie 1373, adresată de Grigore XI dogelui Andrea Contarini, în care i se plângea cu vădită obidă că în Cipru, teritoriu aflat atunci sub hegemonie venețiană, înrâurirea duhovnicească a arhierilor greci se menținea la cote înalte în rândul populației băștinașe, motiv de a-i solicita anumite măsuri menite să le diminueze ascendența și să conducă la convertirea schismaticilor, situație în parte analoagă cu aceea atestată cu aproape un veac și jumătate mai înainte de-a lungul versanților Carpaților de Curbură. Înfățișând rânduielele duhovnicești din insula din răsăritul Mediteranei, înaltul pontif îl califica pe primatul Bisericii bizantine – în acel moment Philotheos Kokkinos – drept „antipatriarh”, iar pe un ierarh localnic drept „antiepiscop” eretic și schismatic¹⁷⁰. În acest caz, considerăm că este mai puțin verosimil ca ocupantul jilțului patriarhal să fi fost etichetat ca „antipatriarh”

E. Tappe, *The Rumanian Orthodox Church and the West*, în *The Orthodox Churches and the West*, ed. D. Baker, Oxford, 1976, p. 278–279; K. Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977, p. 25; V. P. Shusharin, *op. cit.*, p. 49–51; A. A. Bolșacov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 59–61; S. Iosipescu, *România din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva crotopirii ungare*, în *Constituirea statelor feudale românești*, ed. N. Stoicescu, București, 1980, p. 44; V. Gh. Sibiescu, *op. cit.*, p. 315–317; P. Ș. Năsturel, *Le christianisme roumain à l'époque des invasions barbares. Considérations et faits nouveaux*, în *Buletinul Bibliotecii Române* (Institutul Român de Cercetări – Freiburg [Germania]), XI (XV), SN, 1984, p. 238–241; V. Spinei, *Moldavia...*, p. 58–59, 68, 78; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, ed. a 2-a, p. 103, 115, 131; Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea...*, p. 75–76, 82–83; M. Păcurariu, *Geschichte...*, p. 114–115; idem, *Istoria Bisericii...*, p. 218–219; I. O. Kniaz'kiî, *Славяне, волохи и кочевники...*, p. 161–163; D. Barbu, *Quidam populi, qui Walati vocantur. Les Roumains en 1234*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. V. Barbu, București, 1998, p. 67–73; idem, *Quidam populi, qui Walati vocantur. Un document despre geneza juridică a poporului roman*, în idem, *O arheologie constituțională românească. Studii și documente*, București, 2004, p. 15–24; I. Chirtoagă, *Istoria românilor. Epoca medievală*, Chișinău, 1999, p. 35–36; R. Theodorescu, *Roumains et Byzance provinciales dans la civilisation du Bas-Danube au XIIIe siècle*, în idem, *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, București, 1999, p. 205–207; D. N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, I, p. 101–102, 161–162; Șt. Pascu, N. Constantinescu, V. Spinei, R. Popa, *op. cit.*, în *Istoria românilor*, III, 2001, p. 373–374; I.-A. Pop, *Unele urmări pe plan confesional ale cruciadei a IV-a (1204) în centrul și sud-estul Europei*, în *Istorie și ideologie. Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani*, ed. M. Dobre, București, 2002, p. 66–67; O. Pecican, *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în evul mediu românesc. Studii despre imaginarul medieval*, Cluj-Napoca, 2002, p. 62–64; A. Simon, *În jurul Carpaților. Formele și realitățile genezei statale românești*, Cluj-Napoca, 2002, p. 297–299; I. Vicovan, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, Iași, 2002, p. 105–106; Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și ierarhia ecleziastică a românilor în secolul al XIII-lea. Perspective ecclesiologice și misionare*, în *Studii de istorie medievală și premodernă. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*, ed. A. Andea, Cluj-Napoca, 2003, p. 266–269, 273–274; idem, *Appunti sulla missione romana nelle terre romene del Duecento*, în *I Romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, ed. I. Cârja, București-Roma, 2004, p. 42–46; F. Solomon, *Politică și confesiune...*, p. 89–91; V. V. Muntean, *Bizanțul și românii. Cercetare comparativă privind organizarea mănăstirilor*, Iași, 2005, p. 58–60; V. Iorgulescu, *Le sud-est européen...*, p. 135–149; M. Neațu, *Cruciada a IV-a și lumea românească. Confesiune și alteritate*, în *In memoriam Profesor Radu Manolescu*, coord. S. Brezeanu, ed. E. Lung și M. Neațu, București, 2006, p. 65–66.

¹⁶⁸ *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 284.

¹⁶⁹ R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 188. Cf. și Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii...*, p. 163.

¹⁷⁰ *Acta Gregorii P. P. XI (1370–1378) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegit notisque adornavit* A. L. Tăutu (*Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis*, *Fontes*, Series III, XII), Città del Vaticano, 1966, p. 176–177.

numai pentru că acționa în congruență cu interesele ortodoxiei, cum, de altfel, procedase firesc marea majoritate a omologilor săi. Apelativul amintit i s-a atribuit probabil fostului athonit Philotheos Kokkinos (1353–1354, 1364–1376), exponent marcant al concepțiilor isihaste ale contemplării ascetice, pentru că fusese depus și repus în condiții necanonice, uzurpându-se prerogativele titularului de drept, pe fondul disputelor acerbe pentru coroana imperială.

În legătură cu semnificația noțiunii de „pseudoepiscopi” din actul din 14 noiembrie 1234, s-ar putea evoca analogia terminologiei întâlnită într-o decizie a sinodului patriarhal reunit la Constantinopol pe 20 august 1143, sub prezidenția lui Michael II Kurkuas, care a depus, sub acuzația de aderare la erezia bogomilă, pe Clement de Sosandra și pe Leonte de Balblon, desemnați drept „pseudoepiscopi”¹⁷¹. Sinodul fusese convocat în primele luni după urcarea pe tron a împăratului Manuel I Comnenos, decis să curme extinderea sectei bogomililor, care își consolidase pozițiile în Imperiul bizantin încă în timpul domniei bunicului său, Alexios I Comnenos¹⁷².

Pornindu-se de la faptul că celor doi înalți prelați simpatizanți ai bogomilismului, anatemizați în 1143, li s-a aplicat denumirea de „pseudoepiscopi” (*ψευδοεπισκόποι*), am putea fi tentați să-i considerăm pe arhierii din 1234 drept atașați aceleiași doctrine religioase, cu atât mai mult cu cât în epocă aceasta dobândise numeroși prozeliti și în bazinul inferior al Dunării, cu precădere între slavii balcanici. Nu întâmplător, una din principalele misiuni încredințate provinciei Ordinului dominican din Ungaria a fost să contribuie la stârpirea bogomilismului din nord-vestul Peninsulei Balcanice¹⁷³, într-o vreme când ecurile violențelor provocate de confruntările cu albigenzii erau departe de a se fi stins. Cu numai aproximativ o lună înainte de a se redacta scrisoarea din 14 noiembrie 1234, mai exact pe 17 octombrie, Grigore IX trasa responsabilități episcopului de Bosnia spre a acționa *contra haereticos in Slavoniae partibus*¹⁷⁴. De altfel, Curia folosea în mod constant pentru sectanții bogomili apelativul de „eretici”¹⁷⁵. Nu la fel a procedat însă în cazul episcopilor care ocârmuiau rosturile confesionale ale comunităților ortodoxe din teritoriile concesate diocezei cumanilor. Chiar dacă similitudinea terminologică din actele serviciilor diplomatice de la Constantinopol și Roma este învederată, nu este deloc sigur că denumirile folosite de ele aveau aceeași valoare semantică pentru emitenți, mai cu seamă că forma „pseudoepiscopi” apare în documente elaborate la o distanță de aproape un secol, în ambianțe culturale diferite. Este și motivul pentru care se impun reticențe în a considera pe arhierii de la poalele Carpaților drept bogomili.

Același apelativ vexatoriu de „pseudoepiscopi” (*ψευδοεπισκοποι*) avea să fie aplicat în mai 1395 de patriarhul constantinopolitan Antonios IV lui Iosif și Meletie, a căror hirotonisire nu era considerată conformă cu reglementările bisericești în vigoare¹⁷⁶, ceea ce a condus la o încordare extremă a raporturilor cu mitropolia *Maurovlahiei* și la afurisirea domnului și a întregii populații din voievodat. Din acest act rezultă cu deplină claritate că „falsitatea” unor vlădici nu deriva de la opțiunea lor către un anumit rit, ci de la necanonicitatea dobândirii demnității arhiericești¹⁷⁷, element sugestiv și pentru interpretarea terminologiei folosite în epistola papală din 1234.

¹⁷¹ Leonis Allatii *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione libri tres*, Coloniae Agrippinae, 1648, col. 671–672 (original grecesc) și 672–674 (traducere latină). Cf. și regestul actului publicat în *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I (*Annos 344–1343 tabulamque geographicam continens*), collegerunt et digesserunt L. de Thallóczy, C. Jireček et E. de Sufflay, Vindobonae, 1913, nr. 85, p. 29.

¹⁷² F. Chalandon, *Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180)*, Paris, 1912, p. 635; D. Angelov, *Богомилството в България*, Sofia, 1969, p. 356–369; D. Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Twickenham, Middlesex, 1972, p. 168–229; É. Malamut, *Alexis Ier Comnène*, Paris, 2007, p. 220–234.

¹⁷³ F. Šanjek, *Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare XIIe–XVe siècles*, Bruxelles-Paris-Louvain, 1976, p. 66–73; M. Lambert, *The Cathars*, Oxford-Malden, Mass., 1998, p. 299–300.

¹⁷⁴ *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 283.

¹⁷⁵ *Acta Innocentii PP. III (1198–1216) e registris Vaticanis aliisque eruit*, ed. T. Haluščynskyj (*Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes, Series III, II*), Città del Vaticano, 1944, p. 225; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 111–112, 183, 201–202, 233, 268–269, 271–273, 316; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 164, 166–169, 171–176.

¹⁷⁶ *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, II, ed. Fr. Miklosich și Ios. Müller, Vindobonae, 1862, nr. 487, p. 241; *Actele patriarhiei de la Constantinopol*, în *Fontes historiae Daco-Romanae*, IV, *Scriptores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV–XV / Izvoarele istoriei României*, IV, *Scriitori și acte bizantine, secolele IV–XV*, ed. H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ș. Tanașoca, T. Teoteoi, București, 1982, p. 242–243 (T. Teoteoi).

¹⁷⁷ R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 190–191; R. Theodorescu, *Implications balkaniques aux débuts de la métropole de Moldavie. Une hypothèse*, în idem, *Roumains et Balkaniques...*, p. 233–234.

Unii medievști au susținut ipoteza potrivit căreia pseudoepiscopii menționați în anul 1234 erau ierarhi itineranți, veniți din dreapta Dunării într-o vreme când Ioan II Asan exterioriza veleitățile de extindere și consolidare a autorității politice la nordul marelui fluviu¹⁷⁸. Teoretic această supoziție n-ar putea fi exclusă, numai că în favoarea sa nu s-au invocat argumente cât de cât palpabile, necunoscându-se cazuri similare când vlădici cu atribuții sezoniere să fi ajuns să păstorească, în zorii evului mediu, în spațiul românesc carpatodunărean sau în ținuturile învecinate. De altfel, nici această virtuală similitudine n-ar reprezenta o dovadă irefutabilă în sprijinul prezumției citate.

Existența episcopilor ortodocși în zona atribuită jurisdicției episcopului Theodoric data fără îndoială dintr-un interval de timp mult anterior, pentru că forme superioare de organizare bisericească a populației locale ar fi fost imposibil să fi apărut într-o perioadă de propagare a prozelitismului catolic sub tutela cavalerilor teutoni și a regalității maghiare, când drumul crucii urmase căile defrișate de spadă. În altă ordine de idei, respectivele forme de structurare a bisericii locale de nivel episcopal nu ar fi fost de conceput fără o protecție politică a unor organisme prestatale. După cum este știut, aproape în întreaga Europă și mai cu seamă în estul continentului organizarea bisericii la stadiu episcopal sau mitropolitan nu s-a realizat decât prin implicarea directă a autorităților politice și nu vedem cum s-ar fi putut întâmpla altfel în regiunile extracarpatiche¹⁷⁹.

Dacă ar fi să acordăm credit unei scrisori din 31 martie 1304, adresată de Benedict XI priorului Ordinului dominican din Ungaria, în Cumania și în unele regiuni vest-balcanice situate în proximitatea Regatului ar fi existat în acel moment episcopi și foarte mulți clerici aflați sub „dominația grecilor”, dar dispuși să accepte normele rituale ale Bisericii romane¹⁸⁰. Dat fiind că prin termenul de Cumania se desemnau regiunile românești de la est și sud de Carpați, s-ar putea accepta supoziția că episcopii menționați în actul Curiei de la începutul secolului al XIV-lea ar fi descendenții celor amintiți în 1234, ceea ce ar însemna o succesiune de mai multe decenii în organizarea de rang superior a bisericii locale. Din păcate, însă, anumite confuzii flagrante în privința cronologiei acțiunilor misionare ale dominicanilor, dar și asocierea regiunilor extracarpatiche cu cele balcanice, având un statut politic diferit, ridică inerente semne de întrebare și asupra celorlalte informații conținute de actul din 1304, astfel că ideea continuității în existența diocezei ortodoxe, în principiu acceptabilă, nu poate fi creditată ca fiind indubitabilă.

Ca pretutindeni în lumea ortodoxă, episcopiile românilor din regiunile învecinate Carpaților de Curbură trebuiau să se raporteze ierarhic unor instanțe ecleziastice superioare. Acestea se aflau foarte probabil în partea de nord-est a Peninsulei Balcanice, în teritoriile deținute de cel de-al Doilea Țarat bulgar. După *partitio Imperii* în urma cruciadei a IV-a și mutarea patriarhiei grecești de la Constantinopol la Niceea, prestigiul Bisericii ortodoxe cunoscuse un vădit recul. În condițiile unor acute frământări pe plan politic din Balcani, evoluția bisericii din Țaratul Asăneștilor a urmat un traseu fluctuant, în care momentele de gravitare spre papalitate au oscilat cu acelea de menținere tenace a normelor tradiționale ortodoxe¹⁸¹. Asemenea atitudini

¹⁷⁸ V. V. Muntean, *op. cit.*, p. 60; Mitropolitul Serafim [R. Joantă], *Isihasmul, tradiție și cultură românească*, trad. I. Iordăchescu, București, 1994, p. 33; A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali...*, p. 33.

¹⁷⁹ V. Spinei, *Moldavia...*, p. 78; idem, *Formațiuni prestatale la răsărit de Carpații Orientali*, în idem, *Universa Valachica. Români în contextual politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006, p. 410–411.

¹⁸⁰ A. Theiner, p. 413; Hurmuzaki, p. 563–564; *Le register de Benoit XI*, ed. Ch. Grandjean, Paris, 1905, col. 522–524; I. P. M. Pal, *op. cit.*, p. 28–32. Cf. și *Documente privind istoria României. Veacul XIV, C. Transilvania, I (1301–1320)*, București, 1953, p. 38 și 387 (unde documentul este reproduș incomplet, atât în original, cât și în traducerea românească, fiind omisă exact partea cea mai relevantă).

¹⁸¹ M. Spinka, *A History of Christianity in the Balkans. A study in the spread of Byzantine culture among the Slavs*, Chicago, 1933, p. 91 și urm.; G. Prinzing, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, München, 1972, p. 139–146; A. D. Vasileva, *Les relations politiques bulgaro-latines au cours de la période 1218–1241*, în *Bulgarian Historical Review*, VII, 1979, 1, p. 75–90; Č. Bonev, *op. cit.*, în *Études balkaniques*, 22, 1986, 4, p. 106–108; J. Schmitt, *Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241*, în *Ungarn-Jahrbuch*, 17, 1989, p. 33–42, 44–46; Ș. Papacostea, *Înfruntări politice și spirituale...*, p. 29–42; idem, *Români în secolul al XIII-lea...*, p. 36–48; Ch. T. Maier, *Preaching the Crusades. Mendicant friars and the cross in the thirteenth century*, Cambridge, 1994, p. 37–38, 58–59; J. Meyendorff, *The Churches of the Balkans*, în A. Papadakis, *The Christian East and the Rise of the Papacy. The Church 1071–1453 A.D.*, Chestwood, NY, 1994, p. 248–249, 253–257; J. Meyendorff, A. Papadakis, *L'Orient chrétien et l'essor de la papauté. L'Église de 1071 à 1453*, trad. F. Lhoest, Paris, 2001, p. 298–301, 306–312; V. Iorgulescu, *L'Église byzantine nord-danubienne au début du XIII siècle. Quelques témoignages documentaires aux alentours de la Quatrième Croisade*, în *Byzantinische Forschungen*, XXII, 1996, p. 63–77; idem, *Le sud-est européen entre Byzance et Occident...*, p. 118–124; H. Dimitrov, *op. cit.*, în *Bulgarian Historical Review*, XXV, 1997, 2–3, p. 3–17; P. Diaconu, Șt. Ștefănescu, *Români de la sudul Dunării. Statul româno-bulgar*, în *Istoria românilor*, III, 2001, p. 436–438;

pendulatorii, înrâurite pregnant de fluxul evenimentelor de pe scena politică internațională, este totuși puțin verosimil să fi avut reverberații de substanță și în mediile ecleziastice românești de la nordul Dunării de Jos.

Cu toate că nu mai dispuneau de formațiuni politice proprii, românii care locuiau în cadrul Episcopiei cumanilor nu numai că se sustrăgeau autorității confesionale a lui Theodoric, dar atrăgeau în regiunile lor grupuri de unguri și germani („teutoni”) din Regatul arpadian ispitiți de „ritul grecilor”. Spre deosebire de apelurile conciliante recomandate în 1229 episcopului față de enoriașii cumani din eparhia sa, în acest caz Grigore IX sollicita insistent prințului Bela intransigență și fermitate față de românii refractari catolicismului, cu scopul de a fi readuși în subordinea titularului diocezei.

Una din stipulațiile importante ale epistolei expediate de la Perugia constă în investirea episcopului Theodoric cu misiunea de a desemna un episcop cu atribuții de vicar pentru românii din teritoriul aflat sub jurisdicția sa (*eidem episcopo nostris damus litteris in mandatis, ut catholicum eis episcopum, illi nationi conformem, provida deliberatione constituat sibi, iuxta Generalis statuta Concilii, vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit oboediens et subiectus*)¹⁸². Curia preciza, precum se observă, că această dispoziție era în conformitate cu deciziile unui conciliu general, al cărui loc de desfășurare și a cărui plasare cronologică nu sunt specificate.

Marcantul conclav ecleziastic a fost identificat cu cel de-al XII-lea conciliu ecumenic de la Lateran. Sinodul fusese convocat încă în aprilie 1213, la inițiativa papei Inocențiu III, pentru toamna anului 1215, fiind invitați 412 episcopi, 800 de abați și numeroși reprezentanți ai prelaților, inclusiv din teritoriile grecofone. După câteva întrevederi preliminare, lucrările conciliului s-au desfășurat în trei sesiuni, la 11, 20 și 30 noiembrie 1215, programate în biserica Lateran din Roma, participanții adoptând un număr de 70 de *capitula*¹⁸³.

În cel de-al IX-lea *capitulum* – care ulterior a fost inserat în *Corpus Juris Canonici*, o colecție a celor mai relevante legi canonice adoptate de Biserica romano-catolică în evul mediu –, se stabileau importante responsabilități pentru înaltul cler. În cazul când în același oraș și în aceeași dioceză trăiau populații de limbi diferite, având ritualuri și obiceiuri diverse, primatul respectivului oraș sau al diocezei era împuternicit să aleagă bărbați capabili să celebreze serviciul divin, corespunzător reprezentanților fiecărui ritual și idiom. Totodată, se interzicea ca același oraș sau aceeași dioceză să dispună de mai mulți episcopi, ceea ce se considera că ar fi semănat cu un corp cu aspect monstruos, având mai multe capete. În schimb, se prevedea că, în caz de necesitate, episcopul local să aibă calitatea de a orândui pentru fiecare populație un vicar, ce urma să-i devină subordonat: *Quoniam in plerisque partibus intra eandem civitatem atque dioecesim permixti sunt populi diversarum linguarum, habentes sub una fide varios ritus et mores, districte praecipimus ut pontifices huiusmodi civitatum sive dioecesum, provideant viros idoneos, qui secundum diversitates rituum et linguarum divina officia illis celebrent et ecclesiastica sacramenta ministrent, instruendo eos verbo pariter et exemplo. Prohibemus autem omnino, ne una eademque civitas sive dioecesis diversos pontifices habeat, tanquam unum corpus diversa capita, quasi monstrum; sed si propter praedictas causas urgens necessitas postulaverit, pontifex loci catholicum praesulem, nationibus illis conformem, provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit oboediens et subiectus...*¹⁸⁴

La conciliul de la Lateran din noiembrie 1215 au luat parte nu mai puțin de 11 înalți prelați din Regatul ungar, în frunte cu trei arhiepiscopi – de Esztergom (Strigonium), Kalocsa și Split (Spalato) –, alături de care au mai fost prezenți episcopii de Eger (Agria), Győr, Veszprém, Vác, Oradea, Cenad, Hvar și Nin (Nona)¹⁸⁵. Participarea la importantul conclav ecumenic a unor demnitari bisericești cu cea mai mare autoritate era de natură să contribuie în mod hotărâtor la adoptarea prevederilor sale.

V. Achim, *Structuri ecleziastice și politici confesionale în spațiul balcано-carpatic în secolul al XIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XX, 2002, p. 129–132; F. Curta, *op. cit.*, p. 387–388.

¹⁸² *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 285.

¹⁸³ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*, XXII, editio novissima, *Ab anno MCLXVI, usque ad ann. MCCXXV*, Firenze, 1767 (reimprimat Graz, 1961), col. 953–979; C. J. v. Hefele, *Conciliengeschichte nach den Quellen bearbeitet*, V, Freiburg im Breisgau, 1886, p. 872–902; idem [Ch.-J. Héféle], *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, trad. Delarc, 8, Paris, 1872, p. 112–118; *Ibidem*, ed. a 2-a, H. Leclercq, V, 2, Paris, 1913, p. 1316–1321; O. Bârlea, *op. cit.*, p. 13–100; A. Melloni, *Die sieben „Papstkonzilien“ des Mittelalters*, în *Geschichte der Konzilien vom Nicaenum bis zum Vaticanum II*, ed. G. Alberigo, Düsseldorf, 1993, p. 214–218.

¹⁸⁴ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, curantibus J. Alberigo, J. A. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, consultantate H. Jedin, ed. a 3-a, Bologna, 1973, p. 239. Cf. și J. D. Mansi, *ed. cit.*, col. 997 (text grecesc) și 998 (text latin); Ch.-J. Héféle, *Histoire...*, 8, 1872, p. 127–128; *Ibidem*, ed. a 2-a, V, 2, 1913, p. 1339.

¹⁸⁵ Ch.-J. Héféle, *Histoire...*, ed. a 2-a, V, 2, 1913, p. 1731 (Appendice III).

Textul celui de-al IX-lea *capitulum* reflectă o maleabilitate în abordarea raporturilor cu enoriașii ortodocși, urmărindu-se transferarea lor sub obediența Romei. În ceea ce privește soluția adoptată în 1234 față de românii din cadrul Episcopiei cumanilor, aceasta nu a reprezentat un demers singular în direcția lărgirii competențelor papalității. Așa cum pe bună dreptate s-a remarcat, măsurile preconizate în zona curburii Carpaților și cele ce vizau diocesele de la Belgrad și Branicevo, în urma intervenției papei Grigore IX din 21 martie 1232 către episcopul de Cenad¹⁸⁶, se încadrau într-un concept unitar de strategie confesională, structurat prin prisma modificărilor curente apărute în contextul politic din bazinul mijlociu și inferior al Dunării¹⁸⁷.

Actul din 14 noiembrie 1234 oferă informații sugestive pentru dominantele etnice din cuprinsul Episcopiei cumanilor, ele fiind cele mai amănunțite date raportate structurilor demografice din zona diocezei. În acest document cumanii dispar din orbita interesului papalității, centrul de greutate al preocupărilor mutându-se asupra propensiunilor duhovnicești ale românilor și asupra organizării unui vicariat catolic menit să-i debaraseze de atitudinile „schismatice”. Cumanii nu par să mai fi jucat un rol relevant în ecuația confesională a diocezei care le purta numele. Se ridică întrebarea dacă înfrângerea compromițătoare a lui Bela la porțile Haliciului, fixată în letopisețul haliciano-volânian în 1229, la care au contribuit și contingentele comandate de Kotian / Kuthen¹⁸⁸, han cu pregnant prestigiu în lumea stepelor nord-pontice, nu a fost în măsură să influențeze atașamentul turanicilor față de Coroana maghiară și chiar să-i determine pe unii dintre ei să părăsească teritoriul Episcopiei.

Indiferent însă de evoluția structurilor demografice din cadrul organismului bisericesc romano-catolic de la curbura Carpaților din deceniul al 4-lea al secolului al XIII-lea, preocuparea statornică a Sfântului Scaun de a continua opera de convertire a masei cumanilor nu a cunoscut sincope sau ezitări. Nici în momentele tensionate de debusolare din anii în care oștile lui Batu pătrundeau în răsăritul Europei și nici în cele de după derularea cataclismului mongol nu s-au reliefat tendințe de abandonare a inițiativelor prozelitice în lumea stepelor. Bulele papale din 11 iunie 1239¹⁸⁹ și 21–22 martie 1245¹⁹⁰, acordate franciscanilor, și cea din 23 iulie 1253¹⁹¹, adresată dominicanilor, menționau *Terra Cumanorum* alături de „țările” grecilor, bulgarilor, rușilor etc. în rândul teritoriilor unde erau recomandate eforturi misionare. Tot în 1253, pe 19 ianuarie, papa Inocentiu IV indica *Terra Cumanorum* drept unic obiectiv pentru strădaniile fraților predicatori în direcția evanghelizării comunităților păgâne¹⁹². Alte acte, de aceeași natură, în care se vizau regiunile cumane, între timp incluse în statul Hoardei de Aur, aveau să se succedă în deceniile următoare¹⁹³.

Pe de altă parte, concomitent cu travaliul direcționat spre Episcopia cumanilor, papalitatea – în mod nemijlocit sau prin intermediul Ordinului dominican – a încercat în aceeași perioadă să-și asigure și să-și consolideze influența, sporindu-și numărul aderenților în arealurile marginale ale Europei. În acest sens, în zonele din vecinătatea eparhiei, Curia avusese destul de mult de profitat de pe urma penetrației politice a Regatului ungar în Cnezatul de Halici-Volânia, pe care s-a străduit să-l anexeze ori măcar să-l includă statornic în sfera sa de dominație. În principatele din sud-vestul Rusiei obiectivele confesionale erau în parte diferite de acelea din regiunile cumane, în acest caz eforturile trebuind focalizate spre convingerea enoriașilor ortodocși să accepte catolicismul și spre determinarea autorităților ecleziastice să consimtă unirea cu Biserica romană, sub autoritatea Sfântului Scaun.

¹⁸⁶ A. Theiner, p. 103–104; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)...*, p. 231. Cf. și regestele publicate în *Regesta Pontificum Romanorum...*, I, ed. A. Potthast, p. 763; L. Auvray, *ed. cit.*, p. 493.

¹⁸⁷ Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea...*, p. 41–42.

¹⁸⁸ *Ипатьевская летопись*, col. 761.

¹⁸⁹ I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum Romanorum pontificum*, I, Roma, 1759, p. 269–270.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 360; A. Theiner, p. 193; *Acta Innocentii PP. IV (1243–1254) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegerunt notisque adornarunt* T. T. Haluščynskyj et M. M. Wojnar, *Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis*, *Fontes*, Series III, IV/I, Romae, 1962, p. 36.

¹⁹¹ A. Theiner, p. 223; *Acta Innocentii PP. IV...*, p. 163–164.

¹⁹² S. Ferrarius, *De rebus Ungaricae Provinciae...*, p. 467–471; *Acta Innocentii PP. IV...*, p. 147.

¹⁹³ I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum...*, II, Roma, 1761, p. 285; IV, Roma, 1768, 278; C. Eubel, *Bullarium Franciscanum Romanorum pontificum*, V, Roma, 1898, p. 35, 150; VI, Roma, 1902, p. 232–433, 436–437, 438; *Acta Romanorum pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276–1304) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegerunt* F. M. Delorme et A. L. Tăutu (*Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis*, *Fontes*, Series III, V/II), Città del Vaticano, 1954, p. 142, 184, 209; *Acta Ioannis XXII (1317–1334) e registris Vaticanis aliisque fontibus collegit* A. L. Tăutu (*Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis*, *Fontes*, Series III, VII/II), Città del Vaticano, 1952, p. 21, 94.

Călugării dominicani s-au dovedit și în aceste teritorii foarte motivați și activi imediat după constituirea Ordinului¹⁹⁴. Spre deosebire însă de situația Episcopiei cumanilor, unde au acționat frații predicatori din Ungaria, teritoriile vest-rusești au fost conectate prioritar *provinciei* din Polonia. În conjuncție cu această realitate, pentru ceea ce preconiza să se întreprindă în regiunile *rutenilor*, în 1232–1233 Grigore IX s-a adresat dominicanilor din Regatul polon¹⁹⁵. La întemeierea în 1239 a mănăstirii lor de la Halici fuseseră implicați, de asemenea – după cum ne informează Jan Długosz –, călugării predicatori din Polonia: *Aput Halicziensem civitatem monasterium fratrum Predicatorum fundatur et fratres provincie Polonice domum illic accipiunt*¹⁹⁶. De la același ilustru cronicar polon aflăm și despre un incident petrecut în anul 1233, când priorul dominican Martinus de Sandomiria și subordonații săi au fost alungați de la Kiev din dispoziția cneazului Vladimir III Riurikovici¹⁹⁷. Decizia nu a avut efecte durabile, căci, profitând de schimbările de domnie, monahii predicatori au putut reveni curând în metropola de pe Nipru. Ca pretutindeni în estul și sud-estul Europei, activitatea de propovăduire a dominicanilor a întâmpinat inerente dificultăți, decurgând din instabilitatea politică, adversitatea confesională a instanțelor ecleziastice ortodoxe și insuficiența disponibilităților materiale. Cu toate acestea, dincolo de anumite impedimente și neîmpliniri, Ordinul a probat încă de la primele decenii de la fondare o conștientizare a rosturilor sale sacramentale și și-a reliefat vocația universalității.

*

După constituirea diocезei cumanilor pe fostele domenii ale cavalerilor teutoni, incluse în Regatul ungar, mai mulți suverani pontifi și-au continuat demersurile – directe sau prin interpuși – față de regii Ungariei Andrei II și Bela IV de a reveni asupra deciziei alungării Ordinului. Astfel de intervenții au fost făcute de către Grigore IX (1227–1241) la 26 aprilie 1231¹⁹⁸, 30 aprilie 1231¹⁹⁹, 31 august 1232²⁰⁰, 30 martie 1233²⁰¹ și 11 octombrie 1234²⁰², iar, ulterior, de către Inocențiu IV la 14 mai 1245²⁰³. Ar părea greu de crezut că asemenea solicitări repetate izvorau numai din dorința de a se repara prejudiciul adus cavalerilor și că nu urmăreau și alte chestiuni strict pragmatice. Este de remarcat faptul că papa Grigore IX nu s-a preocupat de problema readucerii teutonilor în Țara Bârsei imediat după crearea Episcopiei cumanilor, ci de-abia din 1231. În cei patru ani scurși de la întemeierea eparhiei, Sfântul Scaun dispusese de timp suficient pentru a evalua în mod realist stările de fapt și perspectivele ce se întvedeau pentru viitorul diocезei. Din 1231 și până în 1234, deci în decurs de alți patru ani, suveranul pontif a făcut nu mai puțin de cinci tentative pentru a determina rechemarea Ordinului. Nu este exclus ca papa să fi considerat că prezența teutonilor în zona curburii Carpaților ar fi fost mai eficientă decât cea a autorităților politice ale Regatului ungar în susținerea acțiunilor misionare preconizate.

În ultimii ani de existență a Episcopiei cumanilor, la eforturile de convertire a cumanilor s-au asociat și reprezentanții Ordinului franciscan, care în perioada ulterioară aveau să-și asume treptat rolul preponderent în întreprinderile misionare din estul Europei și din Orient, dovedindu-se în anumite împrejurări mai activi și mai

¹⁹⁴ K. Reifenkugel, *Die Gründung der römisch-katholischen Bistümer in den Territorien Halicz und Wladimir*, în *Archiv für österreichische Geschichte*, LII, 1875, p. 413–415; J. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, I, Viena, 1878, p. 315; W. Abraham, *op. cit.*, p. 164 și urm.; A. Selart, *op. cit.*, p. 170–173.

¹⁹⁵ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*, VII, Lwow, 1878, p. 1–2; *Documenta pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*, I, 1075–1700, ed. A. G. Welykyj, Romae, 1953, p. 20–22; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)*..., p. 258, 260–262.

¹⁹⁶ Ioannis Dlugossii *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber quintus, Liber sextus*, textum recensuit D. Turkowska, adiutrice M. Kowalczyk, Varsaviae, 1973, p. 283.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 266.

¹⁹⁸ A. Theiner, p. 94–96; Hurmuzaki, p. 121–122; *Urkundenbuch*..., p. 50–51; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 198–199.

¹⁹⁹ A. Theiner, p. 96; Hurmuzaki, p. 117–118; *Urkundenbuch*..., p. 52–53; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 201–202.

²⁰⁰ A. Theiner, p. 106; Hurmuzaki, p. 123–124; *Urkundenbuch*..., p. 55–57; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 202–204.

²⁰¹ A. Armbruster, *Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XVIII, 1979, 2, p. 285–286; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 204–205.

²⁰² A. Theiner, p. 128; *Urkundenbuch*..., p. 58–60; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 206–207.

²⁰³ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 286–287; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 209–210.

percutanți decât dominicanii²⁰⁴. În bula *Cum hora undecima*, acordată franciscanilor la 11 iunie 1239, papa Grigore IX le fixa drept ținte ale prozelitismului țările sarazinilor, păgânilor, grecilor, bulgarilor, cumanilor și altor „necredincioși”²⁰⁵. Este posibil ca Sfântul Scaun să fi socotit că energii noi ar fi benefice programului de convertire a etniilor păgâne și schismatice. Când faimosul mesager al regelui Franței la curtea marelui han, franciscanul Wilhelm de Rubruck (Willem van Rubroek), a întâlnit în 1253 în regiunile est-europene un cuman, acesta i-a mărturisit că ar fi fost botezat în Ungaria de frații cinului călugăresc din care făcea parte și el²⁰⁶. În cazul în care respectivul cuman nu confundase pe dominicani cu franciscanii, am dispune de o mărturie că și exponenții ordinului întemeiat de Sfântul Francisc din Assisi și-ar fi asumat responsabilități în privința evanghelizării cumanilor încă înainte de declanșarea invaziei lui Batu-han.

*

Stabilirea întinderii hotarelor Episcopiei cumanilor nu poate fi făcută cu prea multă precizie. Majoritatea specialiștilor au căzut de acord că ea se întindea în sud-vestul Moldovei și nord-estul Munteniei. Pentru limitele sale există o prețioasă referire în *Carmen miserabile* a prelatului italian Roger de Torre Maggiore. Evocând desfășurarea mării invazii din 1241, acesta arată că Bochetor și alte căpetenii („regi”) mongole ar fi traversat râul Siret și ar fi pătruns în țara episcopului cumanilor, înfrângând oștile locale și cucerind întreaga regiune: *Bochetor autem cum aliis regibus, fluuium qui Zerech dicitur transeuntes peruenerunt ad terram episcopi Comanorum et expugnatis hominibus, qui ad pugnam conuenerant, ceperunt terram totaliter occupare*²⁰⁷. Din această formulare rezultă că Siretul delimita hotarele răsăritene ale eparhiei. Spre nord-est, Episcopia se întindea probabil până în bazinul Troțușului, iar spre sud-vest până pe cursul Buzăului.

²⁰⁴ P. M. da Civezza, *Storia universale delle missioni Francescane*, II, Roma, 1858, p. 46 și urm.; H. Holzäpfel, *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*, Freiburg im Breisgau, 1909, p. 240–267; L. Lemmens, *op. cit.*, *passim*; C. Andreescu, *Așezări franciscane la Dunăre și Marea Neagră în sec. XIII–XIV*, în *Cercetări istorice*, VIII–IX, 1932–1933, 2, p. 151–163; A. Gemelli, *Das Franziskanertum*, trad. H. Dausend, Leipzig, 1936, p. 55–125; Fr. de Sessevalle, *Histoire générale de l'Ordre de Saint François*, I, 2, *Le Moyen-Age (1209–1517)*, Le Puy-en-Velay, 1937, p. 303–627; D. Karnabatt, *Sfântul Francisc din Assisi și spiritul franciscan*, Săbăoani-Roman, 1942, p. 268–280; A. Fliche, *Défense et organisation de la Chrétienté*, în *La Chrétienté romaine (1198–1274)*, ed. A. Fliche, Ch. Thouzellier și Y. Azais (*Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, 10, ed. A. Fliche și E. Jarry), *sine loco*, 1950, p. 277 și urm.; M. Roncaglia, *Les Frères Mineurs et l'Église grecque orthodoxe au XIIIe siècle (1231–1274)*, Cairo, 1954, p. 29 și urm.; I. Dučev, *Il Francescanesimo in Bulgaria nei secoli XIII e XIV*, în idem, *Medioevo Bizantino-Slavo*, I, Roma, 1965, p. 395–424; J. Moorman, *A History of the Franciscan Order from its Origins to the Year 1517*, Oxford, 1968, p. 83 și urm.; J. Richard, *La Papauté et les missions d'Orient...*, 1977, p. 86–120; C. Schmitt, S. De Munter, *François (Ordre de Saint)*, I. *Les franciscains*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XVIII, ed. R. Aubert, Paris, 1977, col. 828–893; G. de Paris, *Histoire de la fondation et de l'évolution de l'Ordre des Frères Mineurs au XIIIe siècle*, Roma, 1982, p. 111–335; C. Schmitt, *L'epopea francescana nell'Impero mongolo nei secoli XIII–XIV*, în *Venetia e l'Oriente*, ed. L. Lanciotti, Firenze, 1987, p. 379–408; C. H. Lawrence, *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, ed. a 2-a, Londra-New York, 1989, p. 244–251; Ch. T. Maier, *op. cit.*, p. 32–95; L. Pellegrini, *I quadri e i tempi dell'espansione dell'Ordine*, în M. P. Alberzoni et alii, *Francesco d'Assisi e il primo secolo di storia francescana*, Torino, 1997, p. 165–202; H. P. Malciuc, *Prezența minoritică nei teritorii della Moldavia nell'epoca medievală (secc. XIII–XV) (Pars dissertationis)*, Roma, 1999, p. 37–63; A. Müller, *Bettelmonche in islamischer Fremde. Institutionelle Rahmenbedingungen franziskanischer und dominikanischer Mission in muslimischen Räumen des 13. Jahrhunderts*, Münster, 2002, p. 115 și urm.; H. Holze, *Die abendländische Kirche im hohen Mittelalter (12./13. Jahrhundert)*, Leipzig, 2003, p. 204–230; T. Tănase, *Le Royaume de Hongrie et les missions franciscaines dans les régions sous domination mongole du XIIIe siècle: un exemple de géopolitique religieuse*, în *Annuario [Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia]*, 5, 2003, p. 113–131.

²⁰⁵ I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum...*, I, Roma, 1759, p. 269–270.

²⁰⁶ Guillelmus de Rubruc, *Itinerarium*, în *Sinica Franciscana*, I, *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. A. v. d. Wyngaert, Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze), 1929, p. 217: *...et ipse dixit quod in Hungaria fuit baptizatus a fratribus nostris, qui docuerant eam*. Cf. și *The Mission of Friar William of Rubruck. His journey to the court of the Great Khan Möngke, 1253–1255*, trad. P. Jackson, ed. P. Jackson și D. Morgan, Londra, 1990, p. 135–136.

²⁰⁷ Rogerius, p. 33, 72.

Un reper important în legătură cu localizarea diocezei conține epistola papei Nicolae III adresată la 7 octombrie 1278 lui Philip, episcop de Fermo și legat al Scaunului apostolic în Ungaria²⁰⁸. În acest act se notifică faptul că în Episcopie s-ar fi aflat un oraș pe râul Milcov (*civitas de multo <Mylco>*²⁰⁹), „de la hotarele tătarilor”, fiind evident vorba de afluentul Putnei, care în evul mediu și în epoca modernă a constituit hotarul dintre Moldova și Țara Românească.

Odată cu valorificarea listei cu așezămintele Ordinului premonstratens inclusă în *Catalogus Ninivensis II*, păstrat într-o arhivă monahală din localitatea Ninove din Belgia, a apărut certitudinea în legătură cu faptul că Episcopia cumanilor cuprindea și colțul de sud-est al Transilvaniei. Extinderea diocezei în Țara Bârsei a fost presupusă anterior de mai mulți medievști, fără însă să se poată invoca vreo dovadă certă în acest sens. Lista amintită clarifică această problemă, prin indicarea apartenenței la episcopie a Brașovului, nominalizat prin termenul Corona: *In hungaria assignata est paternitas dyocesis cumanie: Corona*²¹⁰. Informația are toate șansele de a fi exactă, întrucât se bazează pe datele culese în anul 1235 de prelatul Friedrich (Fredericus) din Hamburg în timpul călătoriei întreprinse în Regatul arpadian²¹¹.

Configurând – fie și cu anumită aproximație – întinderea Episcopiei cumanilor, vom constata că aceasta corespundea în general cu hotarele teritoriului atribuit Ordinului teutonic din ultimii ani de staționare în zona curburii Carpaților. În momentul când cavalerii au dat curs invitației lui Andrei II de a se stabili în extremitatea sud-estică a Regatului ungar, ei s-au aflat numai în posesia Țării Bârsei, extinzându-se treptat dincolo de lanțul carpatic. În schimb, Episcopiei i s-au condat încă de la fondare teritorii din sud-estul Transilvaniei, nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei. Cu toate că rațiunea existenței sale era de a desfășura acțiuni misionare în rândul unei etnii păgâne, în jurisdicția ei a fost inclusă, precum arătam, și o zonă din componența Transilvaniei. Această măsură era probabil motivată de necesitatea ca episcopia să asigure un minim de venituri, în condițiile în care o eventuală tentativă de impozitare a cumanilor neofiti ar fi fost cu totul neproductivă și neindicată.

*

Pentru prospectarea compoziției și consistenței elementului uman din regiunile aflate la nord și vest de gurile Dunării un aport de reală relevanță revine cercetărilor arheologice, care în ultima jumătate de secol au înregistrat succese remarcabile în privința identificării complexelor funerare aparținând comunităților nomade turcice. Până în prezent, în perimetrul delimitat de Nistru la est, Dunăre la sud, cununa Carpaților și Olt la vest, au fost semnalate aproape 500 de morminte, cele mai multe de factură tumulară. Din păcate, aproximativ jumătate dintre ele au rămas deocamdată inedite, fiind doar semnalate sumar în literatura de specialitate, astfel că nu am dispus personal de posibilitatea de a le verifica încadrarea cronologică și etnică propusă. De aceea, nu putem garanta că estimările noastre de ordin cantitativ vor fi foarte precise. Circa o șeptime din totalul mormintelor descoperite pot fi atribuite pecenegilor și cam tot atâtea cumanilor²¹².

Cartarea mormintelor triburilor târzii de stepă puse pe seama pecenegilor, uzilor și cumanilor, eventual și berendeilor și brodnicilor, din bazinul inferior al Dunării și al Nistrului, indică o masare accentuată a

²⁰⁸ I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum...*, III, Roma, 1765, p. 347–348; Hurmuzaki, p. 429–430; *Acta Romanorum pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276–1304)...*, p. 59–60; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 29–30.

²⁰⁹ Pentru emendarea lui *multo* în *Mylco*, cf. N. Iorga, *Studii și documente...*, I–II, 1901, p. XIX. Opinia sa a găsit foarte curând și adeziunea altor medievști. Cf. și D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, în idem, *Scrieri alese*, ed. Șt. Ștefănescu, D. N. Rusu, B. A. Halic, București, 2006, p. 456, nota 90; C. Auner, *op. cit.*, în *Revista catolică*, I, 1912, p. 543.

²¹⁰ N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense*, III, Staubing, 1956, p. 402.

²¹¹ *Ibidem*, p. 365–367; K. Reinert, *Ein bisher unbeachtet gebliebenes Verzeichnis der Klöster der Prämonstratenserordens in Ungarn und Siebenbürgen in der Zeit vor dem Mongolensturm*, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, NF, XV, LXXVII, 1966, p. 268–289.

²¹² M. Sâmpetru, *Înmormântări pecenege din Cîmpia Dunării*, în *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 443–468; V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 110–125; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, ed. a 2-a, p. 171–175; A. O. Dobroliubskiî, *op. cit.*, *passim*; A. Ioniță, *Morminte de călăreți la nordul Dunării de Jos în sec. X–XIII*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, ed. I. Căndea, V. Sîrbu, M. Neagu, Brăila, 2004, p. 461–488; Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V–XIII)* (Autoreferat al tezei de doctor habilitat în științe istorice), Chișinău, 2006, p. 21–23.

acestora în zona de câmpie din jumătatea meridională a Moldovei și Munteniei. Mormintele cumanilor se grupează în aceleași zone unde se întâlnesc mormintele pecenegilor și uzilor. Aria de răspândire a tuturor mormintelor comunităților nomade nu depășea de regulă cursul Siretului și cel al Oltului la vest. Spre deosebire de valea Nistrului și a Prutului, de-a lungul cărora au fost înregistrate numeroase vestigii funerare ale nomazilor, pe valea Siretului, ca și între Siret și culmile Carpaților, nu se cunosc asemenea descoperiri anterioare mării invazii mongole. În zonele respective predomină arealurile deluroase și muntoase, acoperite în trecut cu un masiv înveliș forestier. Aceste caracteristici contraveneau vădit cu acelea pe care le dețineau spațiile de câmpie din bazinul inferior al Dunării și de la nordul Mării Negre. De aceea, ele nu erau pe placul crescătorilor nomazi de animale, care le-au ocolit cu regularitate, întrucât nu le ofereau condiții adecvate de pășunat, atât datorită reliefului, cât și a vegetației și climei specifice. O diminuare drastică a numărului de morminte ale nomazilor turcici târzii, comparativ cu acelea din spațiul cuprins între Prut și Nistru, se constată în toate zonele situate la vest de cursul Prutului, atât din jumătatea sudică a Moldovei, cât și din jumătatea estică a Munteniei (fig. 2).

În teritoriul pe care îl presupunem a fi aparținut Episcopiei cumanilor, adică în Țara Bârsei și în spațiul cuprins între Troțuș, Siret și Buzău, vestigiile arheologice atribuite triburilor turcice târzii sunt foarte rare. În perimetrul geografic amintit s-au desfășurat cercetări arheologice destul de intense, dar din păcate nu pentru toate perioadele istorice rezultatele obținute până în prezent sunt la fel de consistente. Foarte bine reprezentate sunt descoperirile corespunzătoare secolului al IV-lea și începutul veacului următor, acestea reflectând o densă rețea demografică. În perioada perturbațiilor provocate de invazia hunilor și de migrația slavilor, concentrația demografică în zona curburii exterioare a Carpaților a urmat o curbă descendentă, pentru ca în ultimele două secole ale mileniului I al erei creștine aceasta să devină ascendentă²¹³. În perioada secolelor VIII–XI numărul așezărilor din zonă a crescut substanțial, concomitent cu o evoluție economică și socială dinamică a comunităților locale²¹⁴. Aceasta din urmă este reflectată, între altele, de descoperirea mai multor bogate depozite de arme și de unelte agricole, ca și de monede bizantine²¹⁵.

La fel ca și în celelalte regiuni românești din spațiul extracarpatic, rezultatele cercetării arheologice întreprinse până acum în zona curburii Carpaților nu sunt mulțumitoare pentru perioada aferentă secolelor XII–XIII. Acest fapt se datorează faptului că a fost reperat un număr destul de mic de așezări și necropole, desigur în mare parte o consecință a diminuării demografice drastice, cauzate de migrațiile triburilor turcice și de marea invazie mongolă. Pe de altă parte, în puținele obiective arheologice depistate, cercetările întreprinse nu au fost prea extinse, încât cunoștințele noastre despre teritoriul unde s-a impus dominația Ordinului teutonic și unde ulterior avea să se constituie Episcopia cumanilor rămân modeste. Rețeaua demografică a zonei în epoca în discuție pare destul de rarefiată, dar acest fapt este foarte posibil să se explice, cel puțin în parte, și prin carența cercetărilor.

În schimb, după opinia noastră, sunt puține șanse ca numărul antichităților păstrate de la etniile turcice nomade să fie semnificativ, în condițiile în care nici în regiunile de câmpie din jur, de la vest de Prut, ele nu sunt prea numeroase. Până în prezent, în arealul delimitat de Carpații de Curbură și de râurile Siret, Troțuș și Buzău, avem cunoștință doar de două morminte care se pot atribui acestora. Este vorba de mormintele tumulare descoperite în anul 1987 la Știubei²¹⁶ (com. Râmnicelu, jud. Buzău) și la Ziduri²¹⁷ (jud. Buzău), situate între râul Buzău și afluentul său Râmnicu Sărat. Cele două morminte au fost descoperite întâmplător, cu prilejul lucrărilor agricole, astfel că anumite detalii privind ritul de înmormântare și inventarul nu au putut fi înregistrate cu maximă rigoare.

²¹³ E.-M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre. Nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în veacurile IV–XI d.Hr.*, București, 1999, p. 159–186, 240–246.

²¹⁴ D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V–XI d.H. (Contribuții la continuitatea daco-romană și veche românească*, ed. D. Popovici, București, 1996 [1997], *passim*; E.-M. Constantinescu, *Memoria pământului...*, p. 206–236, 250–260; A. Paragină, *Habitatul medieval la curbură exterioară a Carpaților în secolele X–XV*, Brăila, 2002, p. 33–35, 115–119.

²¹⁵ A. Canache, F. Curta, *Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României*, în *Mousaios*, IV, 1994, 1, p. 179–221; A. Paragină, *Piese din secolele XI–XIV descoperite în zona de curbură a Carpaților*, în *Mousaios*, IV, 1994, 1, p. 223–229; idem, *Habitatul medieval...*, p. 58 și urm.

²¹⁶ E.-M. Constantinescu, *Morminte de călăreți nomazi de la cumpăna mileniilor descoperite în județul Buzău*, în *Mousaios*, IV, 1994, 1, p. 168–169; A. Ioniță, *Morminte de călăreți...*, p. 475.

²¹⁷ E.-M. Constantinescu, *Morminte de călăreți nomazi...*, p. 168; A. Ioniță, *Morminte de călăreți...*, p. 477.

Mormântul de la Știubei constă dintr-un schelet uman orientat VSV–ENE, dispus alături de craniul și părțile inferioare ale membrilor unui cal. Din mormântul de la Ziduri s-a recuperat un schelet uman cu orientarea V–E și craniul unui cal. În ambele morminte, în maxilarele calului se afla o zăbală din fier realizată dintr-o singură vergea. Zăbale de acest tip se întâlnesc în mod preponderent în morminte din secolele X–XI atribuite pecenegilor și numai în cazuri rare în morminte din secolele XI–XII, care au fost puse pe seama cumanilor²¹⁸. La mormintele de pecenegi predomina în mod constant dispunerea înhumațiilor în poziția vest-est, în vreme ce la acelea de cumani o pondere destul de mare o avea orientarea est-vest, cazurile dispunerii pe direcția vest-est fiind rare²¹⁹. În aceste circumstanțe, probabilitatea ca mormintele de la Știubei și Ziduri să fi aparținut triburilor pecenege pare să fie foarte mare.

Prin urmare, în teritoriul Episcopiei cumanilor nu se cunoaște, cel puțin până în prezent, nici un mormânt care să se poată pune cu precizie pe seama cumanilor. De asemenea, nici piese izolate specifice grupurilor turanice târzii nu au fost semnalate în perimetrul respectiv. Ar putea intra în calcul posibilitatea ca, odată cu creștinarea, cumanii să fi renunțat la ritul de înmormântare tradițional, adică depunerea înhumațiilor în movile, alături de un cal sacrificat și însoțit de un inventar conținând arme, piese de harnașament și obiecte de uz comun. Este greu de crezut însă că adoptarea unui ritual nou s-ar fi putut realiza în scurtul răstimp scurs între evanghelizare și distrugerea Episcopiei, ce a durat doar circa 13 ani. Pe de altă parte, după cum se știe, masivul grup de cumani condus de Kuthen, colonizat în Regatul arpadian în 1239, și-a conservat decenii în șir particularitățile ritualului funerar, mormintele turanicilor individualizându-se față de acelea ale localnicilor²²⁰.

Cu toate că sunt șanse minime ca mormintele de călăreți de la Știubei și Ziduri să poată fi atribuite cumanilor, pătrunderea și chiar staționarea lor – fie măcar sezonieră – pe cursul mijlociu al Buzăului, în extremitatea sudică a diocezei, este foarte probabilă. După cum s-a constatat pe baza cartării complexelor funerare ale comunităților turcice târzii din spațiul nord-dunărean, toate regiunile frecventate de pecenegi au intrat ulterior și în orbita dominației cumanilor, care nu aveau nici un motiv să renunțe la ele, mai ales că se integrau pe deplin în categoria arealurilor preferate de triburile de păstori nomazi din punctul de vedere al reliefului, climei și vegetației.

*

Hidronimia de origine pecenego-cumană este, de asemenea, săracă în ținuturile cedate Episcopiei cumanilor. Cele mai frecvente nume de râuri atribuite triburilor vechi turce sunt cele având sufixul *-ui / -lui*, care, potrivit opiniei mai multor lingviști și geografi, ar fi avut semnificația de „râu”, „curs de apă”²²¹. Denumiri de râuri cu sufixul menționat se întâlnesc în număr destul de mare atât în sudul și centrul Moldovei²²², cât și, mai ales, în jumătatea meridională a Munteniei²²³. Majoritatea lor se grupează în ținuturile de șes și doar un număr foarte redus provine din regiunile deluroase. În aceleași zone de câmpie, unde au fost reperate hidronimele amintite, au fost descoperite și complexele de înmormântare ale triburilor turcice. Pe

²¹⁸ G. A. Fedorov-Davydov, *op. cit.*, p. 18–19, 115; M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 446–448; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*. București, 1978, p. 19–20.

²¹⁹ G. A. Fedorov-Davydov, *op. cit.*, p. 143–147; V. Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 404, 406.

²²⁰ I. Fodor, *Újabb adatok a bánkúti sir értékeléséhez*, în *Folia Archaeologica*, XXIII, 1972, p. 223–242; A. Pálóczi-Horváth, *A Felsőszentkirályi kun sirlelet*, în *Cumania*, 1, *Archeologia*, 1972, p. 177–204; idem, *A Balota pusztai középkori sirlelet*, în *Cumania*, 11, 1989, p. 95–148; idem, *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*, Karcag, 1993, p. 105–137; L. Selmeczi, *A kunok és a jászok*, în *Vendégségben őseink háza táján*, Szolnok, 1996, p. 91–96; F. Horváth, *Újabb kun vezéri sir leletei a kiskunságból: Kiskunmajsza-Kuklis-tanya*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica*, IX, 2003, p. 369–386.

²²¹ G. Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în XXVI.–XXIX. *Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1921, p. 96–98; I. Conea, I. Donat, *Contributions à l'étude de la toponymie péchénegue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 28 Août 1958*, ed. I. Iordan, E. Petrovici, M. Sala, București, 1958, p. 139–142; A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 41–42; P. Diaconu, *Les Coumans...*, p. 31–33. Cf. și A. Coman, *Rumänen...*, p. 600.

²²² V. Spinei, *Realități etnice și politice...*, p. 151–152.

²²³ I. Conea, I. Donat, *op. cit.*, p. 143–151; P. Diaconu, *Les Coumans...*, p. 31–33.

teritoriul Munteniei s-au identificat 53 de nume de râuri, văi, lacuri și sate având sufixul *-ui / -lui*. Cea mai mare frecvență o are numele *Călmățui*, disipat în opt locuri diferite. Numai unul singur dintre acestea se găsește la nord de cursul Buzăului. Este vorba despre un pârau minuscul, Călmățui, ce străbate teritoriul satului Șocariciu (com. Ziduri, jud. Buzău), de la sud de orașul Râmnicu Vâlcea²²⁴. De asemenea, prin extremitatea estică a zonei curge râul *Văsui*, care străbate depresiunea Vrancei, vărsându-se în Putna, în apropiere de confluența acestuia cu râul Zăbala²²⁵.

Dacă pe teritoriul Episcopiei cumanilor prezența hidronimiei pecenego-cumanilor este foarte rară, de altfel ca și aceea a mormintelor de nomazi turcici, în schimb, în unele microzone, numărul antroponimelor derivate de la numele cumanilor este destul de mare. O frecvență deosebită a antroponimului *Cuman* a fost constatată în deceniile anterioare în anumite zone din extremitatea sud-vestică a Moldovei, în regiunea din preajma Vrancei. Potrivit cercetărilor întreprinse după al Doilea Război Mondial de reputatul geograf Ion Conea (1902–1974), acest antroponim a fost înregistrat ca nume de familie în orașele Odobești și Focșani și în satele și comunele Jariștea, Lacu lui Baban (com. Gura Calîței), Urechești, Petreanu (com. Poiana Cristei), Vânători, Obilești (desființat, unificat cu satul Bordeasa Veche, com. Tătăranu), Mărtinești (com. Tătăranu), Răstoaca (com. Milcovul), Terchești (com. Urechești), Gologanu (com. Milcovul), Slobozia Ciorăști, Budești, Cotești, Făurei (com. Garoafa), Suraia, Odobasca (com. Poiana Cristei), Gugești (desființat, azi Câmpineanca), Risipiți (azi Milcovul), Câmpineanca (fost Florești), Pățești (desființat, azi Unirea, în componența orașului Odobești), Mândrești-Munteni (localitate în componența municipiului Focșani), de la sud-est și est de Vrancea, precum și în comunele Câmpuri, Răcoasa, Bolotești, Țifești, Străoane și în orașul Mărășești, de la nord și nord-est de Vrancea. Numele *Coman* a fost folosit în unele cazuri și ca prenume, precum s-a constatat în comunele Gologanu și Slobozia Ciorăști. Pe lângă acest antroponim, în zonele amintite au fost înregistrate și forme derivate de la el, precum *Comănici* în com. Gologanu, *Comăniță* în com. Budești și în satele Dragosloveni și Rucăreni din com. Soveja, *Comana* în com. Cândești (com. Dumbrăveni) și *Comănescu* în com. Vizantea-Livezi și com. Diocheți (jud. Vrancea)²²⁶.

Totodată, s-a semnalat și prezența altor nume de familie de origine cumană sau veche turcică, precum *Carabă*, *Caraman*, *Talaban*, *Bataragă*, *Berendel*, *Berindei*, *Carabăc*. În regiunea propriu-zisă a Vrancei, răspândirea antroponimului *Coman* este mult diminuată, întâlnindu-se ca nume de familie în satele Sahastru (com. Nereju), Dosu Tojanului (înglobat în Spulber, com. Paltin), Găuri (azi Livezile, com. Vizantea-Livezi), Purcei (azi Mesteacănu, com. Vizantea-Livezi), pe valea Zăbalei, și ca nume de botez la Găuri (azi Livezile, com. Vizantea-Livezi), toate în jud. Vrancea²²⁷.

Utilizarea antroponimului *Coman* ca nume de familie și ca prenume în zona curburii Carpaților nu a cunoscut aceeași frecvență în documentele medievale ca în perioada contemporană, ceea ce arată că larga proliferare a acestui nume a avut loc mai cu seamă în ultimele decenii. Pe de altă parte, faptul că numele *Coman* a fost semnalat în unele regiuni românești unde nu a fost atestată prezența cumanilor reflectă o dispersie a antroponimelor care nu se poate raporta la realitățile etnico-politice din evul mediu.

*

Adoptarea creștinismului de către grupurile cumane din vecinătatea cununii carpatice, ca urmare a inițiativelor prozelitice ale cavalerilor teutoni și ale dominicanilor, nu a reprezentat o decizie cu totul singulară. Unele izvoare consemnează demersuri izolate ale unor membri ai comunităților tribale de a se converti, precum cele ale lui Amurat la Riazan din 1132²²⁸, Aidar la Kiev din 1168²²⁹ și Bastî în 1223²³⁰, pe când coaliția cnezilor ruși se pregătea să pătrundă în Desht-i Qypchaq, pentru a veni în sprijinul cumanilor atacați de mongoli. De asemenea, în suita fiului cnezului Iaroslav II Vsevolodovici, prezentă în 1247 la

²²⁴ I. Conea, I. Donat, *op. cit.*, p. 151.

²²⁵ I. Conea, *Vrancea. Geografie istorică, toponimie și terminologie Geografică*, ed. L. Badea, D. I. Oancea, N. Stoicescu, București, 1993, p. 182–183.

²²⁶ *Ibidem*, p. 70–76.

²²⁷ *Ibidem*, p. 70–75, 79, 81.

²²⁸ *Летописный сборникъ, именуемый Патріаршею или Никоновскою летописью*, în *Полное собрание русских летопись*, IX, S.-Peterburg, 1862, p. 158.

²²⁹ *Ibidem*, p. 236.

²³⁰ *Ипатьевская летопись*, col. 741.

curtea lui Batu-han de pe Volga, este semnalat un cuman creștinat (*qui fuit natione comanus sed nunc est christianus*), purtând numele de Sangor, care servea ca interpret²³¹.

Solicitarea „marelui cneaz al polovțienilor” Bastî de a se boteza survenea într-un moment de grea cumpănă pentru uniunile tribale cumane, care suferiseră grele înfrângeri din partea corpului expediționar condus de Jebe și Sübödai și sperau că numai o intervenție a oștilor rusești era capabilă să stopeze ofensiva mongolă. În acest caz este limpede că gestul lui Bastî, impus de gravitatea situației în care se găsea, fusese menit să capteze bunăvoința cnezilor. În schimb, nu dispunem de nici o indicație în legătură cu mobilul care i-a determinat pe Amurat și Aimar să se convertească. Este posibil ca ei să fi intrat în divergențe acute cu consăngenii din stepele ponto-caspice și obligați astfel să-și caute adăpost printre vecini. Într-o situație probabil identică s-au aflat hanii pecenegi Metigai și Kuchug, care, în 988 și, respectiv, în 991, s-au prezentat la marele cneaz al Kievului Vladimir spre a-i solicita evanghelizarea²³². Conjunctura în care Sangor a ajuns în anturajul curții cneziale de la Vladimir-Suzdal rămâne, de asemenea, necunoscută, dar ar fi plauzibil ca acesta să se fi adăpostit acolo, primind și sfântul botez, după zdrobirea cumanilor și cucerirea bazinului mijlociu și inferior al Volgăi și a Desht-i Qypchaq-ului de către mongoli în 1237–1238.

Pentru cumani religia creștină nu reprezenta un element necunoscut, întrucât comunitățile nomade au întreținut raporturi de natură diversă cu centrele din partea meridională a Rusiei încă de la penetrarea lor în stepele ponto-caspice, la mijlocul secolului al XI-lea. Între clanurile princiare ruse și cumane se stabiliseră de-a lungul timpului numeroase legături de natură matrimonială, ceea ce implica convertirea femeilor cumane când intrau în familiile cneziale²³³. Coabitarea îndelungată cu etniile creștine din Crimeea, în vremea supremației Hoardei de Aur în zona meridională a Europei Răsăritene, explică adoptarea creștinismului de către unele comunități cumane în decursul secolelor XIII–XIV²³⁴.

În alte circumstanțe s-a produs creștinarea masivului grup cuman stabilit la începutul secolului al XII-lea în Georgia, unde era utilizat ca element militar. Potrivit cronicilor caucaziene, regele David IV Constructorul (Agmashenebeli) (1089–1125) ar fi colonizat în Georgia 40 000 de cumani, inițiativă mijlocită desigur de împrejurarea că At'rak'a (Äträk), fiul ilustrului han Șaragan (Otrok și, respectiv, Șarukan / Syrchan din letopisețele rusești), s-a aflat un timp în serviciul său și chiar s-a căsătorit cu fiica sa. Curând după stabilirea în Regatul georgian, garda regelui, compusă din 5 000 de războinici (500 după un alt manuscris), a acceptat convertirea, fiind urmată ulterior și de ceilalți consăngeni²³⁵.

Grupurile cumane colonizate de-a lungul timpului pe teritoriile statelor creștine europene – Regatul ungar, Imperiul latin de Răsărit, Imperiul bizantin – au trebuit și ele să se supună condițiilor impuse de autorități și să se convertească, concomitent cu trecerea la viața sedentară. De altfel, marea majoritate a celor care au

²³¹ Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, în *Sinica Franciscana*, I, *Itinera...*, p. 128; idem [Giovanni di Pian di Carpine], *Storia dei Mongoli*, ed. P. Daffinà, C. Leonardi, M. C. Lungarotti, E. Menestrò, L. Petech, Spoleto, 1989, p. 331, 398. Cf. și idem [Johannes von Plano Carpini], *Kunde von den Mongolen, 1245–1247*, trad. și ed. F. Schmieder, Sigmaringen, 1997, p. 120.

²³² *Летописный сборникъ, именуемый Патріаршею или Никоновскою летописью*, p. 57, 64.

²³³ S. V. Gurkin, *К вопросу о русско-половецких матримониальных связях*, în *Донская археология*, 2, 1999, p. 40–50; P. P. Tolochko, *Кочевные народы степей и Киевская Русь*, Kiev, 1999, p. 146, 149, 152, 154. Cf. și N. A. Baskakov, *Русские фамилии тюркского происхождения*, în *Ономастика*, ed. V. A. Nikonov, A. V. Superanskaia, Moscova, 1969, p. 5–26.

²³⁴ I. Vásáry, *Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th–14th centuries*, în *Central Asiatic Journal*, 32, 1988, p. 260–271; P. B. Golden, *Religion among the Qipčaq of Medieval Eurasia*, în *Central Asiatic Journal*, 42, 1998, 2, p. 219–222.

²³⁵ *Life of David, King of Kings*, în S. Qaukhchishvili, *The Georgian Chronicle. The Period of Giorgi Lasha*, trad. K. Vivian, Amsterdam, 1991, p. 20; *The History of David, King of Kings*, în R. W. Thomson, *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, Oxford, 1996, p. 327–328. Cf. și N.-M. Murguliia, *Куманы-кипчаки в грузинской историографии (XI–XIV вв.)*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6–12 Septembre 1971*, ed. M. Berza și E. Stănescu, București, 1975, p. 399–400, 403–404; P. B. Golden, *The Turkic Peoples and Caucasia*, în *Transcaucasia. Nationalism and Social Change. Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, ed. R. G. Suny, Ann Arbor, 1983, p. 59–60; idem, *Cumanica I: The Qipčaq in Georgia*, în *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, IV, 1984, p. 57–64; K. Salia, *History of the Georgian Nation*, trad. K. Vivian, Paris, 1983, p. 161–162; M. Fonalka, *Следы половецкого эпоса в Галицкой летописи*, în *Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae*, XXV, 1991, p. 107–112; A. N. Karsanov, *Об одном известии Ипатьевской летописи*, în *Аланы: история и культура*, III, Vladikavkaz, 1995, p. 399–400; M. P. Murguliia, V. P. Shusharin, *op. cit.*, p. 115–121, 185–187.

îmbrățișat creștinismul părăsiseră anterior arealul stepei, locuind în teritorii aflate sub autoritatea altor state. Este și cazul enclavelor de turci nomazi din cuprinsul teritoriului Episcopiei cumanilor, înglobat în Regatul arpadian. În condițiile menținerii traiului independent din ținuturile de câmpie de la nordul Mării Caspice și a Mării Negre masa compactă a comunităților cumane nu a fost de regulă dispusă să renunțe la religia ancestrală.

Crearea Episcopiei cumanilor n-a fost considerată un punct terminus, ci doar o verigă dintr-un ciclu amplu și coerent de politică confesională spre vestul câmpiilor Eurasiei atât în viziunea Scaunului apostolic, cât și, prin refracție, a Ordinului dominican, principalul vârf de lance al prozelitismului romano-catolic spre răsărit din al doilea sfert al secolului al XIII-lea.

Convertirea grupului cuman, în 1227, și crearea unei eparhii destinate acestora în zona curburii Carpaților nu a contribuit decât poate în mică măsură la fluidizarea penetrației misionarilor spre răsărit, ceea ce nu i-a descurajat pe predicatori. Fiind afiliați Provinciei ungare a ordinului, lor le-a parvenit știrea despre existența în bazinul Volgăi a unor comunități înrudite cu ungurii, rămase însă necreștinate. Pentru a le putea repera și converti, un grup de patru dominicani au pornit prin 1231–1233²³⁶ spre extremitatea răsăriteană a Europei, dar numai unul singur, pe nume Otto, a reușit să culegă anumite informații despre ungurii de pe Volga și să se întoarcă în Regatul arpadian animat de gândul de a reveni în întreprinderea misionară împreună cu alți coreligionari. Doborât din cauza eforturilor depuse pe parcursul drumului istovitor, lui nu i-a mai fost dat să-și îndeplinească proiectul²³⁷, acesta fiind materializat în anul 1235, când alți patru călugări dominicani, conduși de fratele Iulian, au fost trimiși în Hungaria Magna grație suportului financiar oferit de regele Bela IV, care le-a asigurat și o călăuză. Confruntându-se cu mari privațiuni și frustrări, predicatorii au reușit să ajungă până pe Volga (*Ethyl*), unde au adunat informații binevenite asupra realităților demografice și politice din răsăritul continentului²³⁸, dar fără să înregistreze împliniri pe plan confesional, ceea ce, de altfel, în condițiile lipsei cvasitotale de mijloace, era practic imposibil. Doi ani mai târziu, fratele Iulian a fost delegat din nou să pornească din Ungaria într-o aventuroasă călătorie spre răsărit, de data aceasta având de cules date asupra veleităților agresive ale mongolilor în raport cu statele catolice²³⁹.

Atribuții din cele mai importante le-au fost încredințate reprezentanților Ordinului dominican atunci când, amenințat de mongoli, hanul cuman Kuthen a solicitat lui Bela IV permisiunea de a se stabili în regatul său, împreună cu triburile subordonate, sub legământul de a accepta sfântul botez²⁴⁰. Răspunzând pozitiv cererii cumanilor, suveranul ungar a trimis, la rândul său, o solie la aceștia însoțită și de monahi dominicani²⁴¹. Cel care ne oferă acest detaliu, canonicul italian Roger de Torre Maggiore, nu precizează rațiunea implicării călugărilor la respectivul demers diplomatic, dar putem intui că, încă înainte de stabilirea celor 40 000 de familii de nomazi în Pannonia, începuseră deja preparativele pentru a fi convertiți. Este foarte probabil că predicatorii plecați în Desht-i Qypchaq la triburile lui Kuthen să fi fost cei din cadrul Episcopiei cumanilor, buni cunoscători ai limbii și modului lor de viață. Potrivit promisiunilor date, Kuthen a trebuit să accepte evanghelizarea împreună cu cei din anturajul său, ce alcătuiseră elita tribală, hanul fiind botezat chiar de regele Bela IV²⁴². Diriguitorii politici ai Ungariei nu au considerat oportun să-i așeze pe refugiați în Episcopia cumanilor, spre a apăra fruntariile răsăritene ale Regatului, ci le-au acordat teritorii în partea centrală a Pustei panoniene, zonă plană cu pășuni întinse, foarte propice îndeletnicirilor și modului de trai al unei populații nomade.

În martie 1241, Episcopia cumanilor a căzut victimă atacului oștilor mongole. Potrivit mărturiilor lui Roger de Torre Maggiore, detașamentul însărcinat cu misiunea de a pătrunde în teritoriul episcopiei era condus de un anume Bochetor, nume care nu se regăsește în alte izvoare contemporane, monahul italian

²³⁶ H. Dörrie, *Drei Texte...*, p. 138; H. Göckenjan, *Anmerkungen*, în *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235–1250*, ed. H. Göckenjan și J. R. Sweeney (Ungarns Geschichtsschreiber, 3), Graz-Viena-Köln, 1985, p. 83, nota 5.

²³⁷ L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 21–22, 26, 30–31; *Der Bericht des fr. Riccardus*, p. 152.

²³⁸ L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 22–39; *Der Bericht des fr. Riccardus*, p. 152–157.

²³⁹ L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 35–47; *Der Bericht des fr. Iulianus*, p. 165–182.

²⁴⁰ Rogerius, p. 22–23, 61 (unde evenimentul este datat în mod eronat în anul 1242); *Continuatio Sanctrucensis II*, ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, IX, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1851, p. 640; *Chronicon Claustro-Neoburgense*, în *Scriptores rerum Austriacarum...*, I, col. 458–459; Paltrami seu Vatzonis, consulis Viennensis, *Chronicon Austriacum*, în *ibidem*, col. 712–713; Anonymi Leobiensis *Chronicon*, în *ibidem*, col. 815; *Chronicon Claustro-neoburgense*, în *Rerum Austriacarum Scriptores*, I, p. 83–84; *Anonymi Chronicon Austriacum*, în *ibidem*, II, p. 243.

²⁴¹ Rogerius, p. 23, 61.

²⁴² *Ibidem*, p. 29, 36, 67, 75.

neregistrându-l cu precizie. În același timp, Roger notifica succesul mongolilor și ocuparea regiunii²⁴³, ceea ce confirmă și scrisoarea de la Viterbo a papei Nicolae III, din 7 octombrie 1278, menționată mai sus. Curia avea cunoștință că orașul de reședință al diocezei, situat pe Milcov, fusese distrus de peste 40 de ani în urmă și că de atunci nu mai fusese instaurat nici un episcop, iar locuitorii catolici dispăruseră (*Cum autem nullus sit ibi catholicus episcopus qui eosdem fratres ad Sacros Ordines valeat promovere et civitas de multo posita in confinibus Tartarorum iamdudum per praedictos Tartaros destructa fuerat, nec inibi episcopus et alii catholici habitatores extiterint quadraginta annis et amplius iam elapsis...*)²⁴⁴.

Sesizând momentele de recul a puterii Hoardei de Aur, papalitatea a reluat în al doilea sfert al secolului al XIV-lea tentativele de a reface eparhia din zona curburii Carpaților. În toamna anului 1332 s-a și acționat în acest sens²⁴⁵, ulterior urmând și alte măsuri organizatorice. Întrucât cumanii nu mai reprezentau o entitate distinctă în spectrul demografic și politic al regiunilor extracarpătice, Scaunul apostolic a renunțat la vechea denumire a organismului ecleziastic distrus de mongoli, numindu-l după râul care separă Moldova de Muntenia – Milcovul –, adică Episcopia Milcoviei. După o prelungă și agonizantă existență, mai mult sau mai puțin fictivă, aceasta avea să dispară în cursul secolului al XVI-lea. În noile circumstanțe politice, configurate la mijlocul secolului al XIII-lea, dar restructurate în deceniile ulterioare, necesitatea unei dioceze subordonate canonic Romei în regiunea Carpaților de Curbură nu mai era imperios necesară, întrucât în ținuturile învecinate fuseseră întemeiate între timp alte eparhii romano-catolice, care împlineau misiuni prozelitice în cadrul societății românești și a colectivităților minoritare din spațiul extracarpatic²⁴⁶.

*

Episcopia cumanilor a alcătuit o secvență efemeră dintr-un program amplu de penetrare a catolicismului în regiunile est-europene și asiatice, locuite de comunități ortodoxe, islamice și păgâne, patronat de papalitate. În ținuturile extracarpătice românești Sfântul Scaun s-a folosit de abnegația și stăruința prozelitică a fraților dominicani, conlucrând îndeaproape cu autoritățile bisericești cele mai înalte din Ungaria, precum și cu suveranii Arpadieni, interesați să-și impună hegemonia politică în teritoriile de la est și de la sud de regat. Numele diocezei a fost atribuit în urma câtorva remarcabile succese în opera de evanghelizare a unor potentați din lumea stepei, în momente când se preconiza o extindere a hotarelor sale spre răsărit. Proiectele inițiale au trebuit însă redimensionate, întrucât Episcopia nu fusese înființată în teritorii stăpânite de cumani, ci se afla într-un spațiu unde populația majoritară era alcătuită din români. Din cauza reliefului deluros, acoperit cu un dens înveliș forestier, neadecvat nomadismului ecvestru specific populațiilor de stepă, ponderea cumanilor în perimetrul geografic al eparhiei – așa cum este ea dezvăluită de izvoarele scrise, arheologice și toponimice – nu pare să fi fost câtuși de puțin consistentă. Nu întâmplător direcționarea primară spre convertirea cumanilor

²⁴³ *Ibidem*, p. 33, 72. Cf. și Rogerius von Torre Maggiore, "Klagelied", în *Der Mongolensturm...*, 1985, p. 154 și 205.

²⁴⁴ I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum...*, I, Roma, 1765, p. 347–348; Hurmuzaki, p. 429–430; *Acta Romanorum pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276–1304)...*, p. 59–60; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 29–30.

²⁴⁵ Hurmuzaki, p. 622–623; *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între Țările Române*, I, p. 45–47.

²⁴⁶ J. Benkö, *op. cit.*, I, p. 121–145; II, *passim*; E. v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte...*, p. 201–202, 256–257; idem [E. de Hurmuzaki], *Fragmente din istoria...*, p. 245–246; W. Abraham, *op. cit.*, p. 279–281; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 287–289, 316–321; A. Bunea, *op. cit.*, p. 187–189; C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, în *Revista catolică*, III, 1914, p. 60–80; R. Căndea, *op. cit.*, p. 9–13; Fr. Teutsch, *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte*, în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, NF, 40, 1921, 3, p. 315–333; L. Makkai, *A milkói (kún) püspökség és népei*, p. 45 și urm.; K. Reinert, *Aus der Vorgeschichte der siebenbürgisch-sächsischen Reformation. Ein Beitrag zur Geschichte des Milkover Bistums*, Hermannstadt [Sibiu], 1940, p. 3–70; Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 29–38, 44–50; S. Reli, *op. cit.*, p. 206–207; Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944, p. 27, 33–34, 38–39; H. Weczerka, *op. cit.*, p. 71–73; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 181–189; V. Gh. Sibiescu, *op. cit.*, p. 308–311; D. Ciurea, *Noi precizări în problema identificării și localizării Milcoviei*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»*, XXI, 1984, p. 369–371; V. Spinei, *Moldavia...*, p. 178–181; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, ed. a 2-a, p. 315–319, 335–336; Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnat: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, București, 1988, p. 39–42; D. Gh. Teodor, *Creștinismul...*, p. 69–70; F. Solomon, *Episcopia Cumaniei – Episcopia Milcoviei...*, p. 10–14, 17–18; idem, *Politică și confesiune...*, p. 103–108; H. Klusch, *Zur Ansiedlung der Siebenbürgen Sachsen*, București, 2001, p. 27–34; D. Moldovanu, *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I, 4, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iași, 2005, p. XXVIII–XXIX, XXXIX.

păgâni a suferit ulterior modificări, în sensul că țințele principale ale prozelitismului catolic au devenit comunitățile ortodoxe.

Activitatea misionară a diocezei a întâmpinat mari impedimente, pe de o parte, din cauza receptivității reduse a grupurilor nomade față de normele vieții creștine și față de adoptarea modului de trai sedentar și, pe de altă parte, din cauza atitudinii reticente a românilor băștinași față de misionarismul coordonat de biserica Romei. În pofida dificultăților pe care trebuia să le înfrunte, Episcopia ar fi reușit desigur – mizând pe sprijinul consistent recepționat de la un viguros organism politic, precum cel reprezentat de Coroana ungară – să-și fructifice în timp anumite demersuri pe plan confesional, dar lovitura letală aplicată de marea invazie mongolă a condamnat-o la dispariție.

L'ÉVÊCHÉ DES COUMANS. COORDONNÉES ÉVOLUTIVES

RÉSUMÉ

Le problème de la genèse et l'évolution de l'Évêché des Coumans a fréquemment retenu l'attention des spécialistes, faisant l'objet, le long des années, autant des études spéciales, que de chapitres ou paragraphes dans certains amples volumes de synthèse. Sur ce diocèse catholique il y a des références dans les sources narratives et dans les actes de chancellerie de provenance diverse, sans cependant que leur nombre soit trop grand. Quoique durant les dernières décennies on n'ait plus fait ressortir de nouveaux textes médiévaux relatifs à cet évêché, les médiévistes ont continué constamment à s'occuper de son histoire, qu'ils ont essayé à expliquer par l'évocation des phénomènes de nature ecclésiastique ou politique déroulés dans les régions avoisinantes. En ce qui nous concerne, nous avons eu, de même, en vue les connexions avec l'espace environnant, faisant pourtant appel non seulement aux sources écrites, mais aussi à celles archéologiques.

L'idée de la conversion des Coumans était déjà en germe chez Dominique / Domingo (env. 1170–1221), l'illustre fondateur de l'ordre qui allait lui emprunter le nom. Celui-ci visait une téméraire entreprise missionnaire dans les contrées des nomades, mais, étant investi d'autres attributions, a dû abandonner son projet. Pour sa matérialisation, d'une importance vitale s'était avérée la création de la province dominicaine de Hongrie en 1221, à la tête de laquelle on avait placé Paulus Hungarus. De son ordre on a envoyé des groupes de missionnaires chez les Coumans païens, mais les premières tentatives de les convertir n'ont pas eu de succès. Les frères ne se sont pas découragés et, avec un exemplaire dévouement de foi, sont revenus dans les territoires coumans, aboutissant jusqu'au Dniepr.

Un certain apport à la conversion des Coumans a eu l'Ordre des chevaliers teutoniques, colonisés en 1211 au sud-est de Transylvanie par André II, pour défendre les frontières du Royaume hongrois des attaques coumanes. L'ordre a imposé son contrôle militaire sur les versants du sud et de l'est des Carpates aussi. Les succès des chevaliers «au-delà des montagnes enneigées» (*ultra montes nivium*), sont confirmés aussi par les lettres papales, qui ajoutent que, après la défaite des Coumans, une partie parmi eux s'est rendue à l'Ordre tout en sollicitant le saint baptême, avec leurs femmes et enfants. Quant au moment de la conversion, celui-ci a eu sans doute lieu après le moment où les chevaliers avaient consolidé leur pouvoir au sud-est de la Transylvanie et dans les régions extracarpatiques, donc peu avant 1225, quand ils en ont été chassés par les armées du roi, sous prétexte qu'ils ignoraient son autorité.

La conversion du groupe de Coumans par les chevaliers n'est pas restée un épisode à part dans la dynamique de la vie confessionnelle de l'espace carpato-danubien. De beaucoup plus persuasifs dans la direction de l'évangélisation des Coumans se sont montrés les dominicains. Les fruits de leur abnégation prosélyte ne se sont pas trop fait attendre. Très peu de temps après le départ des Teutoniques, plus précisément en 1227, chez l'archevêque Robert d'Esztergom (Strigonium) s'est présenté le fils d'un khan de Comanie avec quelques compagnons et lui a demandé qu'ils soient baptisés. Le fils du khan lui a fait savoir l'intention de son père de venir «au-delà des forêts» (*ultra sylvas*), c'est-à-dire en Transylvanie, accompagné de 2 000 hommes pour recevoir le baptême de la part du primat de l'église du Royaume hongrois. Ces plans ont été concrétisés bien vite en Transylvanie par l'archevêque, qui, selon les dires transmis dans la chronique d'Aubry de Trois-Fontaines, aurait baptisé plus de 15 000 Coumans, chiffre assurément de beaucoup exagéré.

Dans la période où les communautés coumanes sollicitaient la conversion auprès de l'archevêque d'Esztergom, la société nomade de la zone nord-pontique a connu certaines convulsions d'une facture inconnue jusqu'alors. Comme on l'a constaté, dans l'immense territoire dominé par les Coumans, du Lac d'Aral jusqu'au Bas Danube, on n'a jamais réalisé une authentique union politique, à cause de la coexistence de pas mal de tribus et d'unions tribales, qui se coagulaient ou se dissolvaient périodiquement, en fonction des intérêts du jour. Malgré cela, les informations des textes disponibles n'ont pas attesté des divergences aiguës entre les confédérations tribales des Coumans jusqu'aux premières décennies du XIIIe siècle. Dans le deuxième quart de ce siècle-ci la situation semble avoir connu des changements, reflétant le morcellement et le manque de cohésion politique.

Dans un des conflits qui ont opposé le knésat de Halitch-Volhynie et le Royaume arpadien – daté dans une chronique de Russie du Sud-Ouest en 1229 (en réalité c'était l'année suivante) – dans les deux camps il y avait eu des

détachements coumans : le knès Daniil Romanovitch a eu de sa part le khan Kotïan (Kuthen), tandis que le prince Bela, les Coumans ayant à leur tête Begovars. À l'occasion de ces confrontations militaires il n'est pas exclu que Bela, *rex junior*, ait eu recours au potentiel militaire des Coumans de l'Évêché.

L'importance que le Saint Siège accordait au nouveau diocèse situé à la courbure des Carpates résulte aussi du fait que très peu de temps après la création de celui-ci, plus exactement le 13 septembre 1229, Grégoire IX (1227–1241) décidait que l'Évêché des Coumans ne reste plus sous la juridiction canonique de l'Archevêché d'Esztergom, mais qu'il passe sous celle, directe, du Siège apostolique. La papauté répétait la mesure adoptée en 1244 dans le cas de l'Ordre teutonique.

Les réalités d'ordre ethnique et confessionnel à l'intérieur du diocèse trouvent une bonne illustration dans la fameuse lettre papale adressée par Grégoire IX le 14 novembre 1234 au prince hériter de la Hongrie, Bela. L'acte enregistre l'irritation du Siège apostolique pour le fait que, dans ce diocèse, les Roumains (*Walati*) ne respectaient pas l'autorité de l'évêque catholique, mais recevaient les sacrements de leurs propres évêques, désignés dans la lettre comme *pseudoévêques* ou *évêques schismatiques*. La formule *pseudoévêques* attribuée aux prélats orthodoxes n'est pas due au fait que ceux-ci n'auraient pas été de rite catholique, mais probablement parce qu'ils n'auraient pas été oints conformément aux usages en vigueur. L'existence des évêques orthodoxes dans la zone attribuée à la juridiction de l'évêque Théodorique datait sans doute d'un laps de temps de beaucoup antérieur, puisqu'il aurait été impossible que des formes supérieures d'organisation ecclésiastique de la population locale pussent apparaître dans une période de propagation du prosélytisme catholique sous la tutelle des chevaliers teutoniques et de la royauté magyare, quand la marche de la croix avait suivi les voies défrichées par l'épée.

L'acte de 1234 reflète le fait que les tribus coumanes disparaissent de l'orbite de l'intérêt de la papauté, le centre de gravité des préoccupations se déplaçant sur l'organisation d'un vicariat catholique voué à les débarrasser des attitudes «schismatiques». Les Coumans ne semblent plus avoir joué un rôle dans l'équation confessionnelle du diocèse qui portait leur nom. On se pose alors la question si la défaite compromettante de Bela aux portes de Halitch, fixée dans la chronique halitchienne-volhynienne en 1229, à laquelle ont contribué aussi les contingents commandés par Kotian / Kuthen n'a pas été de nature à influencer l'attachement des Coumans face à la Couronne magyare et même à déterminer quelques-uns parmi eux à quitter le territoire de l'Évêché.

Ce qui nous paraît être significatif pour les aspects ethniques du territoire de l'Évêché des Coumans c'est le fait que, tout au moins jusqu'à présent, aucune tombe ne peut être attribuée avec certitude au compte des Coumans. Pareillement, pas même des pièces isolées spécifiques aux groupes touraniens tardifs n'ont pas été signalées dans le périmètre respectif.

En mars 1241 l'Évêché des Coumans est tombé victime aux attaques des armées mongoles. Selon les témoignages de Roger de Torre Maggiore, le détachement chargé de la mission de pénétrer dans le territoire de l'évêché était commandé par un certain Bochetor, nom qu'on ne retrouve pas dans d'autres sources contemporaines, étant sans aucun doute enregistré de façon erronée par le clerc italien. En même temps, Roger notifiait le succès des Mongols et l'occupation de la région, fait confirmé aussi par une lettre de Viterbo du pape Nicolas III, du 7 octobre 1278. La curie avait connaissance de ce que la ville de résidence du diocèse, située sur le Milcov, avait été détruite plus de 40 ans auparavant et que depuis lors on n'y avait plus instauré aucun évêque, tandis que les habitants catholiques n'y résidaient plus.

L'Évêché des Coumans n'a été qu'une séquence éphémère dans un programme ample d'implantation du catholicisme dans les territoires est-européens et asiatiques, peuplés de communautés orthodoxes, islamiques et païennes, institué par la papauté. Dans les régions extracarpatiques roumaines le Saint Siège s'est servi de l'abnégation et de la persévérance des frères dominicains à faire des prosélytes, tout en s'associant intimement les autorités ecclésiastiques les plus marquantes de Hongrie, de même que les souverains Arpadiens, intéressés à imposer leur hégémonie politique dans les territoires situés à l'est et au sud du royaume. Le nom du diocèse a été attribué à la suite de quelques remarquables succès dans la tentative d'évangélisation de certains potentats du monde des steppes, au moment où l'on préconisait une extension de ses frontières vers l'est. Les projets de début ont dû cependant être redimensionnés, puisque l'Évêché n'avait pas été constitué dans des territoires appartenant aux Coumans, mais il se trouvait dans un espace où la population majoritaire était faite de Roumains. À cause du relief collinaire, recouvert d'une dense couche forestière, impropre au nomadisme équestre spécifique aux populations de steppe, la pondération des Coumans dans le périmètre géographique de l'Évêché – telle que les sources écrites, archéologiques et toponymiques révèlent – ne paraît avoir été tant soit peu consistante. Ce n'est donc pas par hasard que la direction initiale vers la conversion des Coumans païens ait souffert par la suite des modifications, dans le sens que les buts principaux du prosélytisme catholique sont devenus les communautés orthodoxes.

L'activité missionnaire du diocèse a été entravée par pas mal d'obstacles, d'une part, à cause de la réceptivité réduite des groupes nomades vis-à-vis des normes de la vie chrétienne et vis-à-vis de l'adoption du monde de vie sédentaire et, d'autre part, à cause de l'attitude réticente des Roumains autochtones devant le missionnarisme coordonné par l'église de Rome. Malgré les difficultés qu'il avait à affronter, l'Évêché aurait réussi sans doute – misant sur l'appui consistant reçu de la part d'un vigoureux organisme politique, comme celui représenté par la Couronne hongroise – à valoriser le long du temps certaines démarches sur le plan confessionnel, mais le coup léthal appliqué par la grande invasion mongole l'a condamné à la disparition.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Le plus ancien portrait de Saint Dominique, peint par un maître de la seconde moitié du XIIIe siècle, appartenant à l'école de Guido de Sienna, gardé au The Fogg Art Museum, Harvard University, Cambridge, Mass. (apud L. v. Matt et M.-H. Vicaire, *St Dominic. A Pictorial Biography*, Chicago, 1957, p. 159).

Fig. 2. Carte des tombes des populations nomades turques des Xe–XIIIe siècles dans les régions roumaines extracarpatiques. A – Découvertes certaines ; B – Découvertes incertaines.

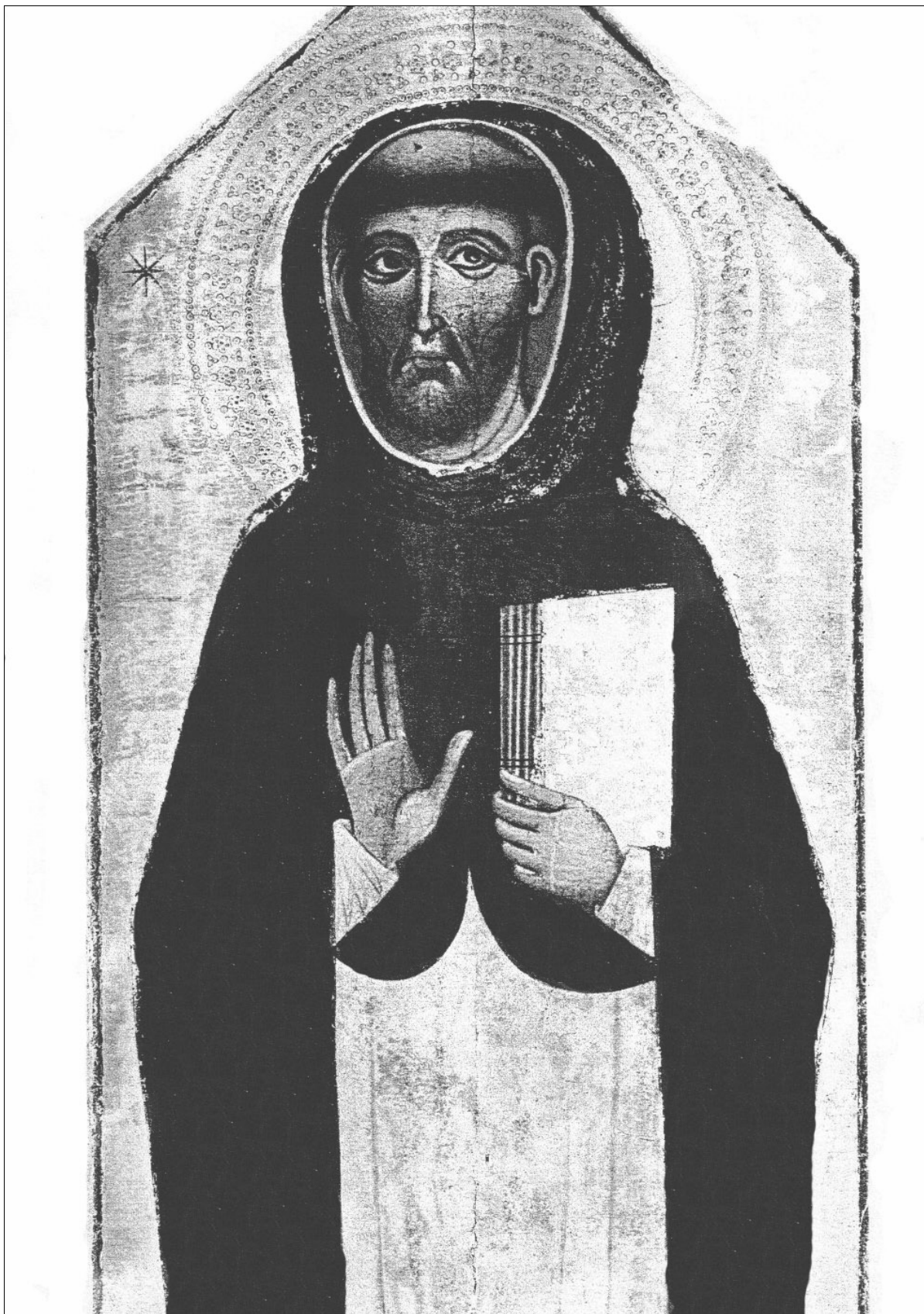

Fig. 1. Cel mai vechi portret al Sfântului Dominic, pictat de un maestru din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, aparținând școlii lui Guido de Siena, păstrat la The Fogg Art Museum, Harvard University, Cambridge, Mass. (apud L. v. Matt și M.-H. Vicaire, *St Dominic. A Pictorial Biography*, Chicago, 1957, p. 159).

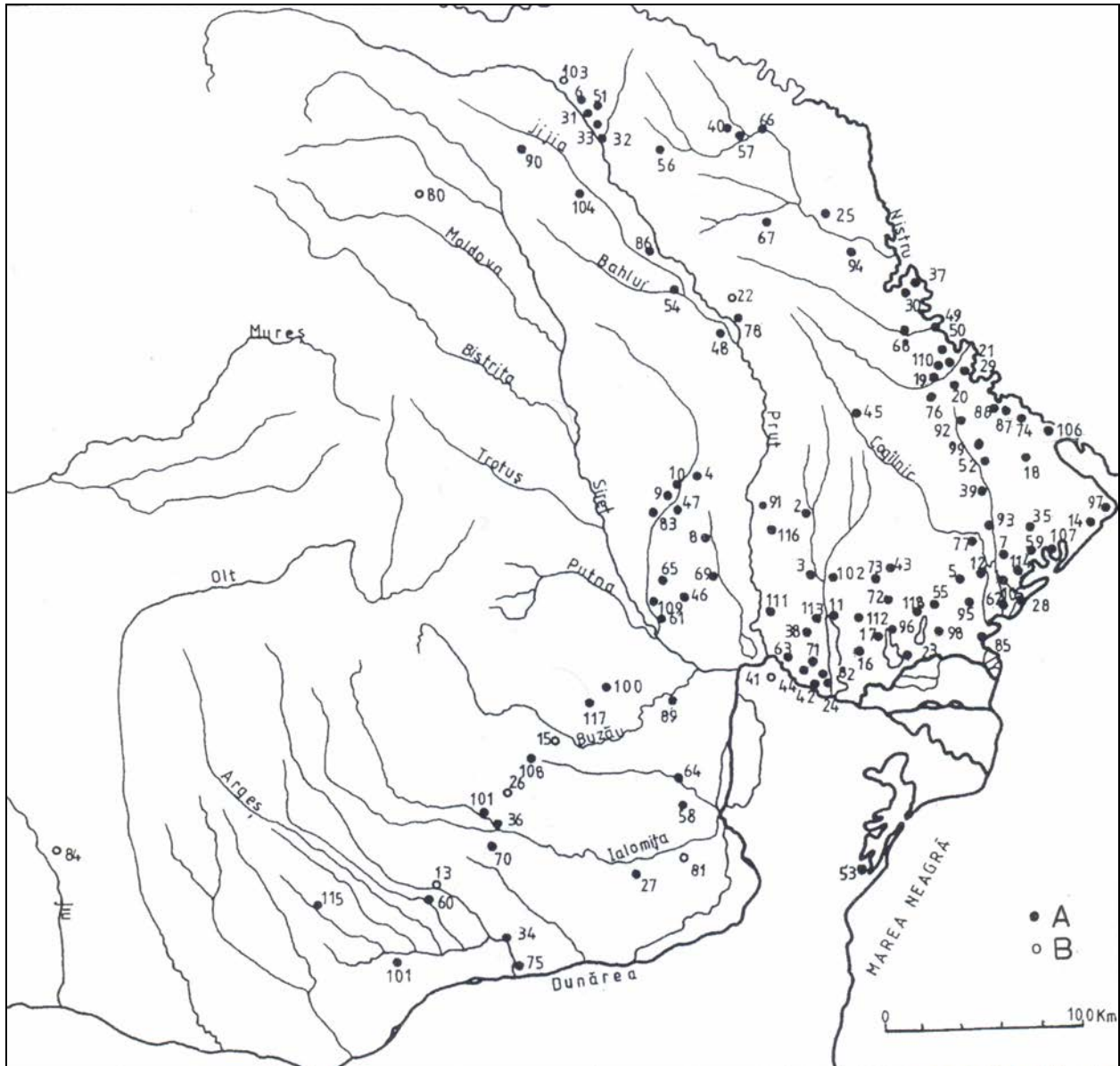

Fig. 2. Harta răspândirii mormintelor populațiilor nomade turcice din secolele X–XIII din regiunile românești extracarpătice.

A – Descoperiri sigure; B – Descoperiri incerte.

1 – Adâncata; 2 – Alecseevca-Svetlâi; 3 – Bălăbani; 4 – Banca; 5 – Baștanovca; 6 – Bădragii Vechi; 7 – Belolesie; 8 – Berești; 9 – Bârlad-„Moara lui Chicoș”; 10 – Bârlad-„Parc”; 11 – Bolgrad; 12 – Borisăuca; 13 – București-„Lacul Tei”; 14 – Budachi (=Primorscoe); 15 – Buzău; 16 – Calanciac; 17 – Camenca; 18 – Caplani; 19 – Căușeni; 20 – Cârnațeni; 21 – Chircăești; 22 – Chirileni; 23 – Chislița; 24 – Ciauș; 25 – Ciocâltani; 26 – Cireșanu; 27 – Ciulnița; 28 – Cocicovatoe; 29 – Copanca; 30 – Corjova; 31 – Corpaci; 32 – Costești; 33 – Cuconeștii Vechi; 34 – Curcani; 35 – Divizia; 36 – Dridu-Snagov; 37 – Dubosarii Vechi; 38 – Etulia; 39 – Fridensfeld (=Mirmopole); 40 – Frumușica; 41 – Garvân-Dinogetia; 42 – Grădești; 43 – Gorodnee; 44 – Gradeșca; 45 – Grădiștea; 46 – Grivița (Galați); 47 – Grivița (Vaslui); 48 – Grozești; 49 – Gura Bâcului; 50 – Hadjimius; 51 – Hăncăuți; 52 – Hajilar; 53 – Histria; 54 – Holboca; 55 – Holmscoe; 56 – Iablona; 57 – Ivanovca; 58 – Însurăței; 59 – Jâltoi Iar; 60 – Jilava; 61 – Liești; 62 – Liman; 63 – Limanscoe-„Fricăței”; 64 – Lișcoteanca; 65 – Matca; 66 – Mărculești; 67 – Mândrești; 68 – Mereni; 69 – Moscu; 70 – Movilița; 71 – Nagormoe; 72 – Novocamenca; 73 – Ogorodnoie; 74 – Olănești; 75 – Oltenița; 76 – Opaci; 77 – Pavlovca; 78 – Petrești; 79 – Palanca; 80 – Pârteștii de Jos; 81 – Platonești; 82 – Plavni; 83 – Pogonești; 84 – Poiana; 85 – Primorskoe; 86 – Probotă; 87 – Purcari; 88 – Răscăieții Noi; 89 – Râmnicelu; 90 – Roma; 91 – Rumeanțev; 92 – Saiți; 93 – Sărata; 94 – Seliște; 95 – Strumoc; 96 – Suvorovo; 97 – Șabalat (Sadovoe); 98 – Șevcenkovo (Pomezani); 99 – Ștefan Vodă; 100 – Știubei; 101 – Tangârău; 102 – Taraclia; 103 – Tețcani; 104 – Todireni; 105 – Trapovca; 106 – Tudora; 107 – Tuzla; 108 – Ulmeni; 109 – Umbrărești; 110 – Ursoaia; 111 – Vadul lui Isac; 112 – Vasilevca; 113 – Vinogradovca-„Curci”; 114 – Vișnevoe; 115 – Vitănești; 116 – Zărnești; 117 – Ziduri; 118 – Zânelor (Stația-) (după V. Spinei, 1985; 2006; A. Ioniță, 2004; Gh. Postică, 2006).